

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2020 PRIS: 89:-

Slutet på historien

Hilary Mantel i exklusiv intervju

TEMA

**NICKLAS BERILD
LUNDBLAD**

om att acceptera en
okontrollerbar värld.

SAMTIDEN

**FREDRIK
JOHANSSON**

tar itu med gapiga
kulturchefer.

SVENSKA FACKBÖCKER

16 SIDOR EXTRA

om sommarens
mest aktuella läsning.

**50%
rabatt**

AXESS

VETENSKAP BILDNING TRADITION

GE BORT AXESS MAGASIN

Ge en läsoplevelse till någon du bryr dig om!

Just nu: halvårsprenumeration 5 nummer av
Axess Magasin för endast 229 kr.

Du kan även ge en Axess-prenumeration till ett äldreboende,
en vårdmottagning eller annan plats där den kan komma till glädje.

Som prenumerant på Axess Magasin får du även fri tillgång till Axess TV via axess.se

☐ Jag vill ge bort 5 nr (ett halvår) av Axess Magasin för endast 229 kr

(kod 190) Erbjudandet gäller till 31 augusti 2020. Vid utlandsprenumeration kan porto tillkomma.

Slippa klippa i tidningen?

Fyll i via: axess.se/gebortaxess

Gåvoprenumerationen ska skickas till:

Namn:

Adress:

E-post:

Telefonnummer:

Fakturan skickas till:

Namn:

Adress:

Telefonnummer:

Mottagaren
betalar
portot

Axess
c/o Pressdata AB

SVARSPOST

20642433

831 18 Östersund

"Sveriges snabbast växande nyhetskanal"

fler än
Nu **200 000** användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Ekonomer: Nu är skräckkvartalet här - "politiker har inte förstått faran"

Foto: TT/Mosphotos

Coronakrisen har redan sänkt stora delar av näringslivet och ekonomin. Men det är bara början, varnar flera ekonomer. 90 procent av fallet kommer att komma under det andra kvartalet, menar Håkan Frisé, prognoschef på SEB. "Det blir skräckkvartalet", säger han till fPlus.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivet och klimatet.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Erik Simander/TT

S omfamnar nationalismen i krisen - "återuppväcker gamla glansen"

För det socialdemokratiska partiet ter sig viruset ha anlänt som räddaren i nöden. Från krissiffror har partiet lyckats klättra över sex procent mellan Sifos senaste två månadsmätningar. En historisk siffra som åter placerar partiet över 30-procentsstrecket.

Läs mer i fPlus

Foto: Signumabilden

Så krossar corona hennes succé företag - "Vi går back en miljon i månaden"

Magsjuka, blixtnedslag och vattenläcka. Även när halva anläggningen brann ner stod företaget rustat. Men ingen kan förbereda sig på noll intäkter i sex månader, markerar vd:n Lotta Giesenfeld Boman mot regeringen.

Läs mer i fPlus

Sex tips för att hantera pensionen under krisen

Uppdateras dagligen: Allt du behöver veta om corona som företagare

Nya elbilsvägen - modellerna som kommer 2021

Allt fler inom vänstern tar ställning för kärnkraft

Läs mer i fPlus

✦ Tusentals nyhetskällor i ett svep

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för

företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Vår nygamla kantstötta värld

PJ Anders Linder

Efter pandemin kommer inget att vara sig likt. Den förhoppningen har man nu stött på i ett antal olika varianter. Röster i den offentliga kören sjunger ett omkväde som påminner om Anders Fugelstads svensktoppssuccé från 1970:

*Ingenting är längre som förut
Alla gamla sanningar är slut
Alla gamla sånger dom är vals
Och stämmer inte alls.*

Fast där Fugelstad oroade sig för koloxidförgiftning, prostitution och vätebombsarméer hoppas dagens refrängsångare på att covid-19 ska bana väg för en bättre och ädlare värld. Smittan ställer flygplansflottorna på marken, bilarna i garagen och minskar utsläppen från kraftproduktion och fabriker. Regeringar och parlament hamnar i händelsernas centrum och reglerar och spenderar så att det står härliga till. Tillväxtmotståndare och statskramare vädrar morgonluft: De kallar oss drömmare, men krisen visar att det verkligen är möjligt med stora förändringar.

Jodå. Det är bara det lilla abret att de stora förändringarna inte är stora förbättringar utan stora försämringar. Tvärstoppet i ekonomin kommer att få dramatiska konsekvenser såväl socialt som hälsomässigt för många människor även i den rikare delen av världen. Den amerikanska arbetslösheten har i skrivande stund nått upp i 15 procent och växer snabbt, och man kan bara ana misären som kommer att följa i dess spår. Södra Europa har redan prövats hårt och kommer att prövas än hårdare när notorna för pandemin ska betalas. *You've ain't seen nothing yet.*

I FATTIGARE LÄNDER innebär det livsfara redan på kort sikt att handel och utbyte upphör. Daglönare utan buffertar drabbas ögonblickligen när samhällen stänger och kunder och uppdragsgivare försvinner. Hur ska de betala sin mat? Mängder av anställda förlorar jobbet, remittenserna från anhöriga ebbar ut. Att ”ingenting är längre

som förut” väcker inte spänd förväntan utan förtvivlan och skräck.

De som gör sig föreställningar om Krisen som en möjligheternas moder tar sällan med krisens offer i kalkylerna.

Det är angeläget för framtiden att mänskligheten bränner långt mindre av olja och kol, och det finns områden där statsmakten behöver agera med större skärpa och pondus än förut. Men tesen att det är nolltillväxt och politisering som våra samhällen behöver håller inte på att bekräftas i detta nu, den håller på att vederläggas i grunden.

MEN HIMALAYA DÅ? Att människor i norra Indien kan se bergen från långa avstånd för första gången på årtal? Är inte det fantastiskt? Jo, men sannolikt i mindre grad för dem som just förlorat sin utkomst och gett sig av till fots mot oklara öden i hemtrakterna som de en gång lämnat.

Inte ens naturen blir någon entydig vinnare. Nyligen nåddes jag av ett budskap från naturvårdsorganisationen Fauna & Flora International, som erinrar om hur sammantvinnade djurens och människans villkor har blivit. Perspektivet har inte kommit fram så värst väl i svensk rapportering, varför jag återger några rader:

Vi hade redan sett den illegala handeln med afrikanska elefantdelar stiga till industriella nivåer. Vi hade redan nått punkten där tjuvjägarer skjuter med maskingevär från helikoptrar ner i hjordarna. Vi slet redan med att försäkra oss om nog med skydd, nog med finansiering och nog med stöd för att bekämpa det.

Världen höll redan på att få slut på elefanter att skydda.

Men det blev just värre, eftersom vi just har förlorat ett av de mest kraftfulla verktygen i vårt bälte.

Turismen har finansierat så mycket av Afrikas naturskydd. Den bidrar med miljarder till kontinenten varje år och sysselsätter miljoner människor – ofta från några av de fattigaste områdena. Den betalar vakternas löner och ger

FOTO: PETER FRENNESSON/TT

potentiella tjuvjägare andra möjligheter. Den är ingen silverkula men när den sköts på rätt sätt är den otvivelaktigt en kraft för det goda.

Nu har den försvunnit. Helt och hållet. Mer eller mindre över en natt.

FÄRRE FLYG INNEBÄR minskade utsläpp. Och färre elefanter. Det duger inte att kräva väldiga förändringar utan att ta in hela bilden.

Förhoppningarna om en annorlunda värld i krisens spår kommer till uttryck även på ett mer vardagligt plan i den svenska inrikespolitiken. Äntligen ska gamla hederliga högervänster-frågor som skatter, socialförsäkringar och arbetsmarknad återta sin rättmätiga plats i strålkastarljuset och de senaste årens fokus på integrationsproblem och brottslighet mattas av. Särskilt socialdemokrater men även moderater gnuggar händerna vid tanken. Inget är som att få kivas hemma på mammas gata.

Jag tror de tar ut glädjen i förskott.

Naturligtvis kommer mycket att handla om ekonomi och offentlig sektor. Hur ska staten få kontroll över utgifterna när verksamheter över hela samhällets bredd ropar på stöd och resurser? Ska skatterna höjas eller vore det tvärtom att skada företagens återhämtning och urholka hushållens köpkraft? Hur ska sjukvården komma ikapp? Hur kan äldreomsorgen reformeras till det bättre?

Fördriktningen är i motsats till vad många tycks tro inte given. Brister i omsorgen talar för större offentliga satsningar. Brister i beredskapen talar för att offentlig ansvar knappast är någon mirakelkur. Regeringen har plockat förtroendepoäng under krisens akuta skede, men när hanteringen ska utvärderas kan det bli oppositionen som drar det längsta strået. Politiken blir ny – och sig lik.

Och den kommer inte undan vare sig integration eller brottslighet, ty dessa frågor är sedan länge marginella endast i vissa politikernas och opinionsbildares fantasier. För medborgarna förblir de centrala, i alla fall så länge verkligheten ser ut som den gör.

ATT DET HAR SKRIVITS mindre om gängvåld under pandemin beror inte på plötslig pacifism hos den organiserade brottsligheten. Tvärtom har skjutningar och sprängningar snarare ökat än minskat i år jämfört med ifjol. När smittospridningen så småningom klingar av kommer kravaderna att höras allt tydligare och ta allt större plats på den gemensamma dagordningen.

På motsvarande sätt finns ingen möjlighet att ducka integrationen, allra helst som den är intimt sammanbunden med den heta högervänster-frågan arbetsmarknaden.

I en lika distinkt som klargörande studie, *När blir utrikes födda självförsörjande* (Entreprenörskapsforum) av Johan Eklund och Johan P Larsson, visar författarna att det traditionella syster-sättningsmåttaget grovt överskattar invandrarans anknäytning till arbetsmarknaden. Det tar i själva verket 12–13 år för hälften att nå upp i den beskedliga inkomstnivån 12 600 kr i månaden efter skatt. ”År 2016 var drygt 600 000 utrikes födda i arbetsför ålder inte självförsörjande.”

Man kan bara ana hur bekymmersamt läget kommer att vara i höst efter ytterligare år av hög invandring samt de varsel-, konkurs- och uppsägningsvågor som följer i coronakrisens spår. Risken är överhängande för ökat utanförskap och stigande sociala spänningar, och även om regering och riksdag sätter in betydligt mer ambitiösa utbildnings- och näringspolitiska åtgärder än hittills ska man ha rimliga förväntningar på vad dessa kan uppnå. Att ge samhället och staten andrum och rådrum genom en migrationspolitik som är vitt skild från dagens ter sig för mig som en självklarhet. Men att hoppas på enighet om saken lär visa sig lika fåfängt som att hoppas på den förlösande, smärtfria krisen. Vår nya sköna värld lär visa sig minst lika kantstött som den gamla.

PJ Anders Lind

”Tesen att det är nolltillväxt och politisering som våra samhällen behöver håller inte på att bekräftas i detta nu, den håller på att vederläggas i grunden.”

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg håller sig undan nattvardskalken 10
 Susanna Birgersson minns en förspild ungdom 10
Kina Jojje Olsson reder ut kinesiska manipulationer 12
Autenticitet Fredrik Haage dras till smärtan och sorgen i Jocko Willinks poddande 17
Darfur Bengt G Nilsson berättar sagan om Omar Bashir 18
I korthet Inge Jonsson. Nyttiga idioter 20
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet 21

22 FRIZON

- Maxim Grigoriev tar sig an litteraturhatarna 22
 Henrik Brändén analyserar själens biologi 28
 Christian Abrahamsson om experter mot massan 33

TEMA: TANKAR I SJUKDOMENS TID

”

Sociala medier i allmänhet och Twitter i synnerhet har på kort tid blivit ett av vargkrigarnas viktigaste verktyg, låt vara att tjänsten är blockerad i Kina sedan ett årtionde tillbaka.

Jojje Olsson, sid 15

38 **Vår osäkra värld**
 Vi lever våra liv genom att ta ställning till risker och sannolikheter. Men med pandemin har den stora osäkerheten gjort entré. **Av Nicklas Berild Lundblad**

42 **Om och om igen**
 Människans kontrollbehov kan aldrig fullt ut tillfredsställas. Det kan tvärtom ge upphov till mer frustration och inte sällan fler risker. **Av Katarina Barrling**

44 **På rättsstatens grund**
 Statens agerande under coronakrisen har genomsyrats av skyddet av våra mänskliga fri- och rättigheter. Rättighetstanken har stått sig stark – hittills. **Av Mårten Schultz**

48 **Uppvaknandets tid**
 Vi har påmint om att människan inte är alltings mått. Det har varit en skakande men också ovärderlig erfarenhet. **Av Nina Solomin**

50 **Onda sagor i onda tider**
 Högerpopulister vill gärna utnyttja kriser för att flytta fram sina positioner, men coronakrisen är fel sorts kris för dem. **Av Åsa Wikforss**

54 INTERVJU

Charlotta E Lindell samtalar med Hilary Mantel om *Ljuset och spegeln* som avslutar romantrilogin om Thomas Cromwell.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Karin Svanborg-Sjövall läser Hilary Mantel 62
Litteratur Henrik Nilsson läser Gabriel García Márquez 64
Idéhistoria Martina Björk läser Gesta Romanorum 66
Historiebruk Gustaf Lewander om Estlands motstridiga monument 68
Litteratur Josefin Holmström om läsning under karantänen 69
Livsstil Adam Cwejman om mat som religion 70
Krönika Per Brinkemo om sin ensamhet utomlands 71
I korthet Charlotta E Lindell om Churchills kokerska 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2020

Specialektion med 13 recensioner av titlar ur vårens utgivning av svensk facklitteratur.

88 RECENSIONER

- Bengt G Nilsson delar tankar om delning 89
Jonas Elvander hänger med kidsen 93
Håkan Lindgren begrundar våra odds 96
Ulrika Carlsson ler ironiskt 98
Ninna Rösiö sysslar med en mångsysslare 100
Patrik Lindenfors tar till tumregler 103
Håkan Arvidsson undviker en fälla 105
Martin Lagerholm höjer sin nivå 108
Carl Rudbeck går på nattklubb 110
Ann-Sofie Dahl blåser av en ökenvandring 112

114 I VÅR TID

Bengt Ohlsson går på strövtåg i jämtländsk tätort.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 8 september 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Richard Phibbs/Trunk
Archive för tidningen Harper's
Bazaar UK i april 2020.

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Christian Abrahamsson
Fil dr i kulturgeografi
och kulturskribent

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Psykolog

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr och chef för global
samhällsanalys på Google

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Henrik Brändén
Vetenskapsskribent

Per Brinkemo
Journalist

Ulrika Carlsson
Lektor i filosofi vid Higher
School of Economics i Moskva

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell
politik och nonresident senior
fellow vid Atlantic Council

Jonas Elvander
Kritiker och utrikesredaktör
i *Flamman*

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Thomas Gür
Författare och företagare

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör i
Smålandsposten

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Daniel Helsing
Fil dr i litteraturvetenskap

Josefin Holmström
Författare och kritiker,
fil dr i litteraturvetenskap

Henrik Höjer
Vetenskapsjournalist
och historiker

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Lena Kåreland
Professor emerita i
litteraturvetenskap

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Gustaf Lewander
Slavist och civilekonom

Charlotta E Lindell
Journalist

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Magnus Ljunggren
Professor emeritus
i rysk litteratur

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Jojje Olsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Erik Petersson
Fil dr i historia och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Blanche Sande
Frilansskribent

Mårten Schultz
Professor i civilrätt vid
Stockholms universitet

Nathan Shachar
Journalist och författare

Nina Solomin
Journalist och författare

Johan Stenström
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Karin Svanborg-Sjövall
Vd i Timbro

Katarina Tracz
Chef för tankesmedjan Frivärld

Åsa Wikforss
Professor i teoretisk filosofi vid
Stockholms universitet och
ledamot av Svenska Akademien

Migrationsfrågan

I SIN ARTIKEL OM migrationen, ”Se om ditt eget hus” (Axess nr 4/2020), berör Torbjörn Elensky förtjänstfullt ett antal målkonflikter i migrationsfrågan, vad gäller såväl emigration som immigration. Målkonflikter/*trade-offs* och också regelrätta problem som är behäftade med invandringen, både ekonomiskt och kulturellt och oavsett om det rör sig om arbetskrafts- eller asylinvandring, är tämligen genomlysta (om än inte alltid intellektuellt allmängods). Men på senare tid har också den andra sidan av myntet – de målkonflikter som är kopplade till och emanerar från utvandringen (även om utvandrarerna och invandrarerna är samma personer och grupper) kommit att uppmärksammas.

En viktig insikt, som Elensky behandlar ingående, rör remittensernas roll – alltså de pengar som utvandrarerna skickar hem. (Elensky definierar remittenser som ”pengar som den som jobbar utomlands skickar hem” men det är för snävt, ty överskott av pengar som man har kommit över utan att arbeta, till exempel erhållna bidragsmedel som skickas hem, är även de remittenser.)

Sådana remittenser har tidigare ansetts vara positiva för såväl hemlandet som mottagarlandet; men vad gäller den senare givetvis om det rör sig om remittenser i den snävare definitionen, alltså arbetsinkomster. Turgut Özal, då ställföreträdande GD för (den turkiska) Statens planeringsverk och sitt lands kommande premiärminister framhöll sålunda 1969, om remittenserna från turkiska gästarbetare, att dessa ”kom till vårt stöd som en lotterivinst, som gudasända”. Vid den tiden uppgick remittenserna till 70 procent av det årliga inflödet av utländsk valuta till Turkiet.

MEN ENLIGT SENARE forskning, som Elensky refererar, tenderar remittenser snarare att dämpa än att stimulera till utveckling i hemlandet. Det finns en negativ korrelation, och sannolikt också ett menligt samband, mellan remittenser och ekonomisk tillväxt, eftersom det relativt stora och stadiga inflödet av tillskott utifrån hämmar reformer för en öppnare ekonomi som kan generera sådana flöden på grundval av handelsutbyte eller utländska investeringar. I Turkiets fall var det, ironiskt nog, just under Özals premiärministerskap först i början av 1980-talet som ekonomin liberaliserades, utrikeshandeln och exporten steg och utländska direktinvesteringar ökade, och därmed också beroendet av remittenserna försvann.

Även åsikten att remittenserna är till gagn för invandrarlandet, eftersom strävan att skicka hem pengar befrämjar en högre sysselsättning bland invandrarna, får revideras. Och då inte på grundval av att invandrades sysselsättningsgrad, som tidigare låg högt över inföddas, i Sverige sedan slutet av 1970-talet ligger markant under snittet. Även om och när invandrare har högre sysselsättningsgrad än infödda, kan remittenser vara till men för invandrarlandet.

Axess nr 4/2020.

FOTO: THEMBA HADEBE/TT

SOM ELENSKY FRAMHÅLLER kan remittenser begränsa livet för en ekonomisk flykting eftersom han, ty det är oftast en han, tvingas prioritera snabba, lätta pengar framför språkkunskaper eller utbildning.

ETT GÄSTARBETARSYSTEM som det tyska är typexemplet på en sådan utveckling av oförutsedda konsekvenser. Efter någon generation visade det sig för, först, Bonn och efter återföreningen för Berlin, att gästarbetarna från Turkiet inte åkte hem efter några år, trots att detta var den offentliga politikens avsikt, att de fick barn och barnbarn i landet som fortsatte att leva i sina föräldrars enklaver, och att de politiska motsättningsarna från hemlandet kring islams roll eller kring Turkiets kurdiska fråga, eftersom det visade sig att en hel del av ”die Türken” som kommit, faktiskt var kurder, numera också hade blivit en del av den tyska politiska verkligheten.

Ett antal mindre övervägda politiska beslut för mer än femtio år sedan, kom således att leda till avgörande förändringar i nutid.

Den offentliga svenska hållningen å sin sida, från den tid då de beslut kom att fattas som idag präglar migrationsfrågan i vårt land, kan bäst illustreras med några ord av socialdemokraten och ledamoten av riksdagen, Bengt Fagerlund, själv medlem i den invandrapolitiska kommitté som framlade 1975 års invandrapolitik, från riksdagsdebatten den 14 maj samma år:

”Det är inte lätt att möta en ny miljö och ett främmande språk särskilt om man har dålig skolorbyggnad, såväl teoretisk som praktisk. Ett välfärdsland som Sverige har därför skyldigheter att vidta åtgärder för att underlätta invandrarernas villkor, inte bara under den första tiden, utan också ge dem möjligheter att bevara sin kultur och sin särart i framtiden.”

Det är hög tid, som Elensky korrekt framhåller, att se på migration som ”en omfattande fråga, som inte kan inskränkas till att handla om bara vårt ansvar”.

Thomas Gür

Krönikor

För många fingrar i nattvardskalken

I coronatider blir personlighetstyperna accentuerade. Själv anser jag mig tillhöra realisternas skara. Tidigt i februari upphörde jag därmed att gå till veckomässan. Förvisso finns alltid en kalk för intinktion – det betyder att kommunikanterna doppar oblaten i vinet istället för att dricka – men det blir sammantaget en hel del fingrar i den där nattvardsbägaren om man säger så. Inte ens för Guds eller min egen frälsnings skull tar jag sådana risker.

När påven Franciskus firade påsknattsmässan i en tom Peterskyrka i Rom var det en kraftfull signal och symbol om situatio-

nens allvar. Talespersoner sade att så fort coronaviruset blev en verklighet insåg påven att de troende inte längre kunde gå i kyrkan som tidigare. Påven valde då istället att komma hem till de troende genom digitala gudstjänster.

Även i Svenska kyrkan, som är en av världens största evangelisk-lutherska kyrkor, sker omfattande satsningar på digitala gudstjänster och i många stift firas inga gudstjänster alls med deltagare i kyrkorummet. Fast det är inte överallt ansvarstagandet har fått fäste. En som motsatt sig försiktighetsåtgärderna är ärkebiskop Antje Jackelén i Uppsala.

Kontrollapparaten

12 Den kinesiska regimen driver en global desinformationskampanj. Kritiska länder utsätts för hot om repressalier.

På allvar nu

17 Den förra elitsoldaten Jocken Willinks poddande har blivit en succé. Samtalen om sorg och smärta berör många på djupet.

Bakom galler

18 Sudans president Omar Bashir ska överlämnas till den internationella brottmålsdomstolen, anklagad för folkmord. Men än är inte sista ordet sagt.

I korthet

20 Inge Jonsson. Nyttiga idioter.

Samtiden

21 Fredrik Johansson gör upp med lomhörda kulturchefer.

Förspillda år

JAG HAR VARIT PÅ Thielska galleriet. Äntligen har jag varit där. Jag kom nämligen att tänka på alla konstmuseer i världen som man inte kan besöka längre på grund av pandemin, och så kände jag mig så förfärligt nedslagen. Allra mest nedslagen blev jag i ärlighetens namn av tanken på hur lite jag gick på konstmuseer även innan. Jag kan inte skylla på viruset. Varför gick jag inte oftare och tittade på konst medan jag fortfarande bodde i Köpenhamn? Varför var jag inte en enda gång på det spektakulära operahuset, varför gjorde jag så lite, då medan jag hade en storstads hela kulturutbud endast en metroresa bort?

Jag rullar tillbaka nuets begränsningar en efter en: Varför gick jag inte på fler konserter medan jag fortfarande var barnlös? Varför läste jag inte fler böcker när det inte fanns någon som krävde min uppmärksamhet efter avslutad arbetsdag? Varför lärde jag mig inte att spela tennis medan jag fortfarande hade en 25-årigs knä? Varför har

jag aldrig hyrt en stuga i Alperna och badat i svala alpsjöar? Varför har jag aldrig – nej aldrig – varit i Berlin? Vad hindrade mig, då när jag hade oändligt med tid?

DETTA ÄR SJÄLVA definitionen av ”grämlse” för mig. Och det var så jag hamnade, för säkert hundra gången i tanken på Thielska. I två och ett halvt år bodde jag i Stockholm. En gång var jag på Waldemarsudde, en gång på Nationalmuseum, en gång på Moderna. Aldrig på Thielska. Två gånger på konserthuset, en gång på Dramaten, och inte en enda gång på Thielska. Fast jag hade hört att det var en pärla.

Och innan dess: Varför skrev jag en så meningslös D-uppsats? Vad höll jag på med under alla de där universitetsåren, varför pluggade jag så lite, varför gick jag hem i pausen på föreläsningarna? Varför tömde jag inte den kunskapens bägare som räddades mig? Varför var jag inte engagerad i någon studentförening?

I UPPSALA DOMKYRKA har man kringgått rekommendationen om att inte fler än femtio personer ska samlas genom att periodvis, som under påskhelgen, öka antalet gudstjänster. Samma präster, vaktmästare och kyrkvårdar möter därför betydligt fler än femtio personer.

Den negligerade försiktigheten har väckt oro och frustration bland dem som tjänstgör. I mejl och brev har församlingsengagerade sedan i mars uttryckt sin växande ångslan för att domkyrkoförsamlingen inte gör allt för att värna de sköra och de äldre, visa kristen kärlek genom hänsyn och vädjat om omprövning av fatta beslut.

Genom långa, teologiskt snärjiga och påfallande byråkratiska svar har de oroligas önskan om att vidta största möjliga försiktighet avisats. Gudstjänster med besökare pågår fortfarande och långt in på våren delades både bröd och vin ut, förvisso genom intinktion. Men det blir som sagt många fingrar i nattvardskalken. Efter ytterligare vädjan delas nu endast brödet ut, men det innebär i praktiken ändå att prästen och de som tar emot nattvarden får handkontakt. Och intinktion har inte heller helt upphört.

RUNT OM I VÄRLDEN har gudstjänster utgjort smittohärdar. Det borde stämma

till eftertanke och handling. Men icke i det svenska ärkebiskopssätet. Står ärkebiskopen över liv och död, som en boende i domkyrkoförsamlingen retoriskt sporde

Inte ens för Guds eller min egen frälsnings skull tar jag sådana risker.

under ett telefonsamtal vi hade precis när kastanjerna slagit ut. En Pastor Pastorum i Uppsala som inte tar människors sakliga invändningar och oro på allvar i rådande coronaläge har något Bergmanskt över sig. Att enligt försiktighetsprincipen undvika smittspridning i kyrkorna borde vara ett kristet imperativ, likaså att tillskriva människors rädsla vikt.

MEN DET SOM istället bekymrar vår ärkebiskop är grupper och personer som ofta synliggörs i det offentliga samtalet: ensamkommande från Afghanistan och asylsökande. Sveriges kristna råd, ett samarbetsråd för kyrkorna i Sverige där hon representerar Svenska kyrkan, fortsätter sina migrationspolitiska utspel även i corona-

tider. I en annan uppmaning nyligen krävde rådet ett skattefinansierat krispaket till kyrkorna, ja, ni läste rätt. Av alla brännande frågor i pandemins stund är det således migrationen och en önskan om tilldelning av skattemedel som är i fokus. Det är anmärkningsvärt. I en tid då äldre avhumaniseras i samhällsdebatten och ses som ett tärande kollektiv vi kan avvara, vore det istället en kyrklig kärnuppgift att stå upp för de mest osynliggjorda.

Jag undrar om Folkhälsomyndigheten vet att det firas och delas ut medelst handuträkning i rikskatedralen? Se det som ett tips, Anders Tegnell. ✨

Av Annika Borg

På gymnasiet var jag lat och uttråkad. Väntade på att livet skulle börja. Inte för att jag hade en aning om vad jag ville med det där livet, förutom att det skulle börja. Att jag skulle bli vacker och älskad och få roligt, kanske.

OM JAG ANSTRÄNGER MIG kan jag sträcka ut grämlsen ända till lågstadiet: Varför uppskattade jag inte mina pianolektioner och övade ordentligt på läxorna? Men där tar också grämlsen slut. Man kan inte förebrå sin inre sjuåring vad som helst. Just det där var kanske inte mitt fel utan Carl-Bertil Agnestigs.

I alla fall, jag kom att tänka på att jag aldrig hade varit på Thielska. Och så gick jag in på galleriets hemsida och började titta på deras små filmer om konstverken. Carl Larssons porträtt av Signe Thiel är helt fantastisk! Hon var anställd som guvernant hos familjen Thiel. Det ena ledde till det andra och Ernest Thiel skilde sig från sin första hustru Anna, lämnade henne och deras dotter och gifte sig med Signe istället. Och hon ser inte ut att skämmas ett dugg, där på Carl Larssons målning. Stolt och skamlös; lite väl nöjd, tänker jag.

Några fler målningar av Carl Larsson,

lite Eugène Jansson, "Det sjuka barnet" av Edward Munch, en Hammershøi, en Wilhelmson och så Bruno Liljefors "En vinterhare". Helt plötsligt hade jag sett mer nordisk sekelskifteskunst än jag gjort på flera år. Jag har varit på Thielska.

Vad hindrade mig, då när jag hade oändligt med tid?

FÖR DET ÄR INTE den obehindrade tillgången som gör mig hungrig, utan knappheten. Det är när tiden inte räcker till för allt som måste göras med barn, hushåll och trädgård som jag längtar till litteraturen och därför börjar läsa bokhyllans öppnade romaner när jag egentligen borde gå och lägga mig. Det är när jag flyttar till en liten skånsk kustort som jag tecknar digitalt abonnemang hos Berlinerfilharmonikerna. Det är när jag knappt har ork att tänka som jag värdesätter att få skriva.

Det påminner mig om de många som berättat att de har haft mer kontakt med sina äldre föräldrar denna vår än

någonsin tidigare, alltså under en period när de faktiska mötena varit hårt ransonerade. Det påminner mig om den förhöjda livskänsla människor som diagnostiserats med en kronisk sjukdom kan vittna om.

FÖR SÅDANA ÄR VI, många av oss. Vi behöver motstånd för att skärpa blicken och se klart. Det är en insikt som får mig att släppa grämlsen över förspilda år och försuttna chanser. ✨

Av Susanna Birgersson

KINA Kontroll

Den kinesiska
regimen driver en
global desinforma-
tionskampanj.
Kritiska länder
utsätts för hot och
påtryckningar,
skriver **Jojje Olsson.**

apparaten

>>

Kontroll- apparaten

NICOLAS CHAPUIS, EU:s ambassadör i Kina, fick den 21 april ett telefonsamtal från Wang Luotong, generaldirektör för den avdelning inom Kinas utrikesministerium som sköter kontakterna med Europa. Wang var upprörd. Han hade fått nys om att European External Action Service (EEAS), i praktiken EU:s utrikesdepartement, var på väg att publicera en rapport om desinformation och covid-19.

Där stod bland annat att kinesiska myndigheter och medier spridit desinformation om coronaviruset. Det konstaterades även att landet försökte skyla ifrån sig ansvar och skuld för att bättra på Kinabilden utomlands. Wang lät nu Chapuis veta att om EU likt USA kritiserar Kina öppet på grund av viruset kommer Peking i sin tur att bjuda motstånd på samma vis som man gjort mot USA. Den kinesiska toppdiplomaten tillade att detta vore "olyckligt".

Det var en av minst tre varningar som Kina enligt *Financial Times* (26/4) på kort tid utfärdade mot EU med anledning av rapporten. Yang Xiaoguang, ytterligare en tjänsteman inom det kinesiska utrikesmi-

ndagarna senare än planerat, hade bland annat formuleringar om Kinas "globala desinformationskampanj" strukits. Borta var också ett stycke om hur Kinas ambassad i Paris på sin hemsida publicerat falska uppgifter om att äldre på franska vårdhem lämnades att "dö av sjukdom och svält" under pandemin.

Debaclet visar på en ny ambition hos kinesiska myndigheter, nämligen att kontrollera narrativet kring bekymmersamma frågor internationellt på samma vis som man sedan länge är van att göra inrikes. Denna ambition har även uppmärksamats kring de politiska fånglägren för etniska minoriteter i regionen Xinjiang. Men covid-19 är det tydligaste exemplet hittills på hur regimen skriver om historien i realtid.

Kinesisk centralmakt har en lång tradition av att förfälska nyheter och information. Den har dragits till sin spets under de drygt 70 år som kommunistpartiet styrt landet. Efter att tiotals miljoner kineser dog av svält och överarbete under femårsplanen stora språnget (1958–1962) likviderades även kampanjens kritiker under den påföljande kulturrevolutionen. Strikt informationsmonopol över såväl traditionella medier som internet, gör att detaljerna kring massakern vid Himmelska fridens torg 1989 fortfarande är okända för den stora majoriteten av landets invånare.

Därför var det knappast överraskande när läkare och medborgarjournalister tystades av polis och lokala tjänstemän, då de på plats i Wuhan varnade för viruset redan i slutet av december. Särskilt sorgligt var läkaren Li Wenliangs öde. Efter att polis tvingat honom att underteckna ett dokument med förbud att fortsätta att tala om viruset, återgick Li till sitt arbete utan

Kinesisk centralmakt har en lång tradition av att förfälska nyheter och information. Den har dragits till sin spets under de drygt 70 år som kommunistpartiet styrt landet.

nisteriet med fokus på Europa, meddelade EU:s ambassad i Peking att publiceringen av rapportens slutsatser skulle innebära "allvarlig skada" för relationen mellan Kina och Europa. Han underströk att en publicering skulle göra Peking "mycket besviken" och "mycket arg". En tredje varning framfördes direkt till EU:s diplomater i Bryssel på hög nivå.

VARNINGARNA FICK EU:s utrikesrepresentant Josep Borrell att stoppa publiceringen för att se över språkbruket. När rapporten sedan släpptes den 24 april, ett par

nödvändig skyddsutrustning. Han insjuknade snart i covid-19 och avled i början av februari.

DET KOM HELLER INTE SOM NÅGON ÖVERRASKNING ATT STATLIGA MEDIER SICKADE HUNDRTALS JOURNALISTER TILL DE DRABBADE OMRÅDEN FÖR ATT RAPPORTERA OM KAMPEN MOT VIRUSET MED FOKUS PÅ SJÄLVUPPOFFRING OCH PATRIOTISM. ELLER ENS ATT KINAS CENTRALA PROPAGANDADEPARTEMENT REDAN I FEBRUARI GAV UT EN BOK OM PRESIDENT XI JINPINGS RESOLUTA ÅTGÄRDER MOT VIRUSET, SOM ENLIGT DEN STATLIGA NYHETSBYRÅN XINHUA "reflek-

terar över generalsekreterare Xi Jinpings hängivenhet till folket, hans känsla av uppdrag, hans långtgående strategiska blick och enastående ledarskap som ledare för en stormakt".

Även tjänstemännen behöver påminnas om sin plats. I februari höll Xi personligen en telekonferens med 170 000 partikadrer, där han klargjorde att framgångarna i kampen mot coronaviruset återigen bevisar de tydliga fördelarna med kommunistpartiets ledarskap och "socialism med kinesiska förtecken" som politiskt system.

Så långt allt väl och bekant. Men en betydande skillnad från exempelvis stora språnget eller massakern vid Himmelska fridens torg är att Kinas välsmorda propagandaapparat denna gång i större utsträckning även försöker prångla på omvärlden sitt narrativ. I slutet av februari publicerade Xinhua en intervju med en kinesisk medicinsk expert som menade att det inte

Ansiktsmaskdiplomati.

FOTO: MAK REMISSA/TT

kespolitiska maxim om att "bida vår tid" fungerade som ledstjärna.

Förändringen sägs följa på instruktioner från Xi Jinping ifjol. I ett handskrivet meddelande uppmanade presidenten landets diplomatkår att visa större "kämpaglöd" och inta en tuffare hållning då de ställs inför internationella utmaningar som protesterna i Hongkong, eller nu alltså utbrottet av covid-19.

Retoriskt frågade ambassadören varför kinesiska turister skulle åka till Australien, samt varför kineser skulle dricka vin eller äta biffkött från ett land som inte är vänligt inställt?

Sociala medier i allmänhet och Twitter i synnerhet har på kort tid blivit ett av vargkrigarnas viktigaste verktyg, låt vara att tjänsten är blockerad i Kina sedan ett årtionde tillbaka. Graeme Smith från Australian National University uppgav i april att antalet Twitterkonton som startats av kinesiska diplomater, ambassader eller konsulat ökat med över 250 procent sedan mars ifjol.

VARGKRIGARNA TWITTRAR ofta på felfri engelska, använder sig av smileys och förkortningar tillsammans med bilder och filmklipp. Alltså raka motsatsen till de regisserade presskonferenser och föräldrade faxmaskiner som den kinesiska utrikesförvaltningen länge varit ökad för.

Man vänder sig inte bara till en engelsk publik. Boken om Xi Jinpings insatser mot viruset ska ges ut på sex olika språk. Det statliga tv-nätverket China Global Television Network har bland annat producerat en video med titlare i Mellanöstern som målgrupp. Där berättas på arabiska om de "nya bevis" som indikerar att viruset först fördes till Wuhan av amerikansk militär.

Att förvirra kring virusets ursprung är ett av två steg i ledet för Kinas regim att framställa sig som lösningen av coronakrisen, snarare än dess orsak. Av samma skäl accepterar Peking nu ingen kritik eller några diplomatiska ansatser att

är säkert att viruset har sitt ursprung i Kina bara för att det första fallet registrerades i landet.

Något som landets diplomatkår inte var sen med att plocka upp. Zhao Lijian, en ung och ambitiös diplomat som nyligen befordrats till vice ordförande för utrikesministeriets informationsdepartement, twittrade i mitten av mars ut att viruset planterats i Kina av amerikansk militär. Budskapet att viruset inte uppstod i Kina har sedan kablat ut av flera diplomater inför utländska journalister och organisationer, samt av flera ambassadörer i intervjuer med medier i länder där de är posterade.

MED SIN AGGRESSIVA STIL personifierar Zhao Lijian en ny generation kinesiska diplomater som kallas för "vargkrigare", i en referens till en patriotisk actionfilm. Dessa konfrontativa och ofta unga diplo-

mater har en betydligt hårdare ton främst mot USA. Enligt uppgifter från bland annat Reuters har detta skapat oro bland äldre och mer erfarna diplomater vana vid ett mer pragmatiskt förhållningssätt från tiden då Kina ännu var relativt isolerat internationellt och Deng Xiaopings utri-

Det började i Wuhan.

FOTO: DANIEL LEAL-OLIVAS/TT

Bistånd med dold dagordning?

internationellt nysta i hur ett mindre virusutbrott i centrala Kina kunde utvecklas till en global pandemi.

Detta blev Australien varse i slutet av april då Kinas ambassadör Cheng Jingye hotade med bojkott om landets regering fortsätter att efterfråga en oberoende utredning om spridningen av covid-19. I en intervju med australiska medier varnade Cheng för faran med att en sådan efterfrågan gör den kinesiska befolkningen frustrerad och besviken.

RETORISKT FRÅGADE ambassadören varför kinesiska turister skulle åka till Australien, samt varför kineser skulle dricka vin eller äta biffkött från ett land som inte är vänligt inställt? Illa förtäckta hot utfärdades till och med angående antalet kinesiska studenter, en viktig inkomstkälla för australiska universitet.

”Därför är covid-19-pandemin så politiserad”, var rubriken på en text publicerad av Kinas ambassad i Paris. Förklaringar som erbjöds var att ”vissa västerlänningar” börjar förlora tron på liberal demokrati, samt att ”flera västlänningar” är psykologiskt svaga. Också i Storbritannien har en kinesisk toppdiplomat avfärdat tanken på en utredning kring spridningen av covid-19 som politiskt motiverad.

Richard McGregor, en välkänd analytiker av kinesisk politik vid Lowy Institute i Sydney, sade nyligen att Kina ser situationen som ett sällsynt bra tillfälle att stärka sin globala position på USA:s bekostnad, vilket är viktigt för Pekings uttalade ambition att exportera sitt politiska system utomlands. En oberoende utredning kan

sannolikt bidra till att förhindra liknande katastrofer av samma magnitud i framtiden, men för Kina är det alltså viktigare att stoppa sådana utredningar i syfte att framstå som hjälten i dramat snarare än skurken.

Ett annat sätt för Kina att uppnå detta är den så kallade ansiktsdiplomatin. Under de senaste månaderna har stora mängder ansiktsmasker, snabbtest, respiratorer och

har myndigheter i väst ofta betalat dyrt för utrustningen.

Men dessa bekymmer glöms snabbt då EU jobbar hårt för att balansera konfrontation och samarbete med ett alltmer konfrontativt Kina. I mars – alltså månaden innan han själv stoppade publiceringen av rapporten om kinesisk desinformation – sade Josep Borrell att en ”global kamp” pågår om narrativet kring covid-19 där Kina aggressivt förmedlar bilden att man till skillnad från USA är en ansvarsfull och pålitlig samarbetspartner.

Mycket riktigt var kinesiska diplomater i käbblet om rapporten från EEAS noga med att påpeka hur relationen med Europa är bättre än den med USA, samt så subtilt som möjligt antyda vad som väntade vid öppen kritik mot Kina.

FÖRMANINGARNA KOMMER i en tid då Europa är beroende av Kina dels för skyddsutrustning, dels som exportmarknad för att få igång ekonomin post-corona. Till skillnad från de flesta andra länder förväntas Kinas ekonomi, i alla fall enligt officiella siffror, växa i år. Många analytiker spår en tillväxt på omkring 10 procent nästa år.

Ekonomiska repressalier var också underliggande för att ändra rapportens innehåll. ”Kina hotar oss redan med restriktioner om rapporten kommer ut”, skrev mycket riktigt Lutz Güllner, chef för strategiska kommunikationer för EEAS, i ett mejl till sina kolleger efter de inledande påstötningarna. Episoden visar tydligt Kinas framgångar med att så split mellan

Förmaningarna kommer i en tid då Europa är beroende av Kina dels för skyddsutrustning, dels som exportmarknad för att få igång ekonomin post-corona.

annan utrustning mot covid-19 skeppats till minst 80 länder världen över. De kommer ofta med krav på omedelbar hyllning eller offentlig tacksamhet, vilket är högst ovanligt för hjälpinsatser i en humanitär kris.

DETTA HINDRADE DOCK INTE Serbiens president Alexander Vucic från att kyssa den kinesiska flaggan inför en samling tv-kameror när ett plan med sådan utrustning landade i Belgrad i mitten av mars. Även ledare i Italien och Ungern har likt Vucic tackat Kina och samtidigt i hårda ordalag fördömt EU:s passivitet. Nu har förvisso miljontals av de produkter som skickats från Kina varit trasiga och odugliga. Dessutom handlar det inte alltid om hjälpsändningar som kinesiska medier och politiker vill göra gällande; tvärtom

världens demokratier och inom EU, vilket ju är ett av desinformationens främsta syften.

Flera diplomater och tjänstemän inom EU protesterade högljutt. Några krävde en förklaring från Josep Borrell personligen, medan andra direkt drog slutsatsen att förändringarna utgjorde censur i syfte att blidka Kina. EEAS förnekade dock att språket ändrades på grund av kinesiska påtryckningar, och dess press-tjänst anklagade västerländska journalister – istället för Kina – för att fara med desinformation.

I Peking lutade man sig tillbaka för att se politiker, diplomater och journalister inom EU bråka över rapporten. Inte konstigt att man redan nästa vecka med blodad tand gick vidare genom att hota Australien. ✨

På allvar nu

Den förre elitsoldaten Jocko Willinks poddande gör succé. Hans personliga erfarenheter av sorg och smärta berör många på djupet, skriver **Fredrik Haage**.

FRÅN INGENSTANS väcktes plötsligt den romerske kejsaren Markus Aurelius till liv igen. Inför en jättepúblik. En dag fick nämligen Jocko Willink, en före detta instruktör i Navy Seal, för sig att starta en podcast. Först hade ett föredrag han hållit om ledarskap blivit en sådan succé att han fortsatte föreläsa. Så skrev han en bok om ledarskap. Den blev också en succé. Så varför inte pröva en podd? Återigen succé och Willink blev nationell kändis.

Jocko Willinks intuitivt upparbetade erfarenheter av att fatta beslut i strid hade visat sig beröra djupt. Men inte på det testosteronstinna planet. När han samtalar i sin podd med tidigare stridskollegan Echo Charles är tvärtom allt larv och effektsökeri portat. Bildsändningen går i gravallvarligt svartvitt. Willink själv är som ett berg: lugn, saklig, aldrig svärandes och alltid mån om att vara så ärlig och tydlig som möjligt.

Gästerna har ofta bakgrund i det militära, och ger podcasten dess omisskännliga atmosfär av autenticitet. Alla har erfarenheter av sorg och smärta. Alla har sett ned i avgrunder. De har vänner som dött eller blivit lemlästade, eller som i Willinks fall, känner bördan av att ha kommenderat människor in i döden.

”DÖDEN SKRATTAR ÅT DIG varje dag. Det är bara att skratta tillbaka.” Det är stoikern Marcus Aurelius ord som för snart tjugo år sedan lyftes fram för en världspúblik i filmen *Gladiator*. Willink bekänner sig inte till en stoisk filosofi i någon principiell mening men stoiskt sinnade av idag uppmärksammar hans podcast. Den ödmjukhet och självdisciplinära livshållning Willink ger uttryck för, odlad i mötet med djupaste fasor, är för dem ett direkt möte med en

Willink tar ett tidlöst grepp om livets svärta. Döden dallrar i luften alldeles oavsett samtalsämne.

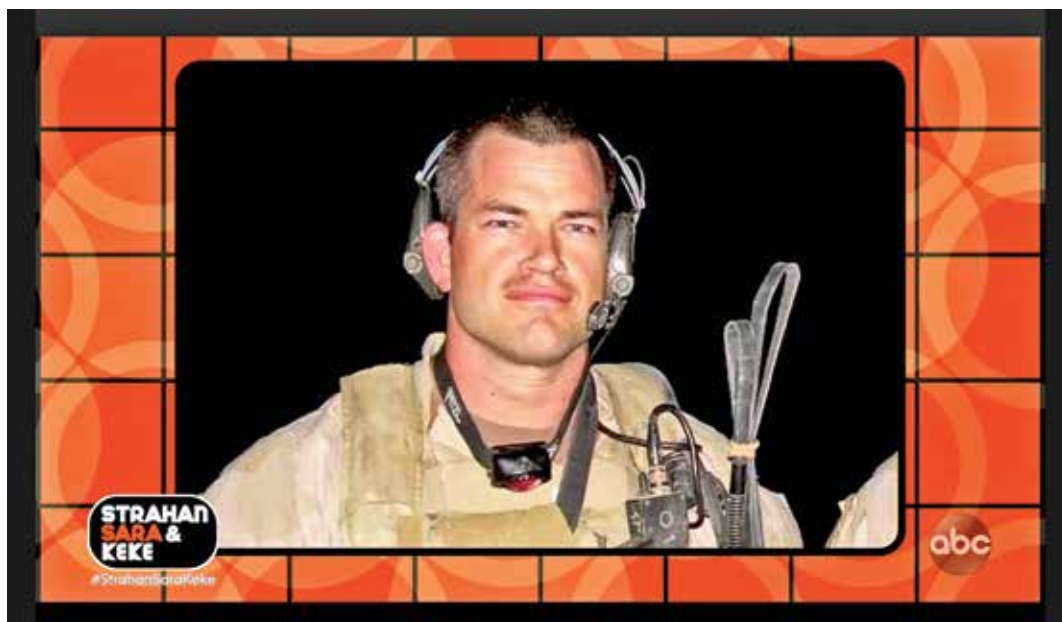
Aurelius eller en Seneca. Willink tar ett tidlöst grepp om livets svärta. Döden dallrar i luften alldeles oavsett samtalsämne. Det är så långt ifrån en uppskruvat flamsig Filip & Fredrik-produktion eller Alex Schulmanska klistrade emotioner man kan komma.

Symptomatiskt nog har den djupt all-

varsamme Jordan Peterson gästade Willink flera gånger. Och även Peterson fick ju plötslig stjärnstatus av anledningar ingen förväntade sig. Den magre professorn och det dödliga muskelberget kunde inte vara mer olikartade uppenbarelser, men rör sig helt naturligt i samma universum. Även om Willink är naturlig stoiker och Peterson orienterad mot kristendomen ser de ondska och lidande som naturlagar.

STEGET BLIR KORT till en annan Navy Seal, David Goggins, som förklarar att ”på andra sidan lidande finns storhet”. Detta inte minst i hans brutalt självutlämnande bästsäljare om sitt eget liv. Goggins, som fått epitetet världens tuffaste man, förklarar att det som fick honom att som fattig, självursäktande tjockis plötsligt bryta de mentala och fysiska spärarna och bli topptränad specialsoldat och framgångsrik utövare av uthållighetssporter, var att bejaka lidandet.

Rädsla för vatten hindrade honom att bli Navy Seal. Alltså tvingade han sig ned i vatten om och om igen tills skräck- en var uttömd. Lässvårigheter hindrade honom att genomgå det skriftliga dykarprovet. Alltså skaffade han litteraturen sexton månader i förväg och skrev ned varje enskild rad om och om igen tills all >>

En man som sett ned i avgrunden.

FOTO: SKÄRMAVBILD ABC

textmassa satt i huvudet. När lidandet smulat sönder allt falskt jag-lager är det obrytbara kvar.

Även här klingar ett eko av Peterson som menar att man måste ha modet att lyssna av sig själv och acceptera hur självbedrägeriet kanske utgör så mycket som 95 procent av det egna jaget. Innan man kan se sin sanna person måste man ha modet att bränna bort allt annat "likt dött trä". Och som ett mantra upprepar Peterson att livet är ett lidande och allt annat är undantag. Det är hur vi förhåller oss till lidandet som spelar roll.

Goggins blev regelbundet misshandlad av sin far som liten. Hans styvfar blev mördad. Han blev mobbad i skolan. Han fick sedan jobb som kackerlacksbekämpare och var gravt överviktig. Men någonstans i misären drabbade honom plötsligt en glimt av insikt, att enda vägen framåt var genom ett annat slags lidande. När han idag föreläser framför tusentals människor vägrar han ta medel mot nervositeten. I varje ögonblick vill han vara genuin, helt och hållet sig själv. Tre exempel som kanske bara är anekdoter. Men förmodligen inte.

DET SÄGER NÅGOT att mottagligheten för sådana här röster är så oerhört stor. Och inte minst att de kommersiella aktörer som förmodas ha ett öra för marknaden inte förutsåg den.

Vad är det som vecklar ut sig? Varför skulle någon vilja höra på vad avdankade specialsoldater tycker och tänker? Varför skulle en massa yngre människor världen runt vilja höra en professor i klinisk psykologi tala om för dem att de borde städa sina rum? Peterson har själv reflekterat över hur löjligt det hade varit att presentera en sådan affärsidé.

Det verkar onekligen som att västvärlden, och sannerligen inte minst Sverige, håller på att ändra sinnesstämning. Pessimismen fördjupas, bland annat fångat i *Axess* 7/2018 under temat "Framtidstron som försvann", och det är snarast eliterna som är sena att förstå trenden. Men det behöver inte vara en uppgiven eller destruktiv pessimism. Mycket tyder på att det snarast är en sund reaktion mot ett klimat som alltför länge präglats av yta och billig ironi.

I POLITISK FORM ser vi kanske här ett existentiellt vaccin mot de utopistiskt färgade anslag som följer av en alltför blomlig verklighetsuppfattning. Världen är en mörk plats för att vi själva är mörka, och uthärdligt blir det först när vi accepterar denna realitet.

I bästa fall är det inte nödvändigtvis den rena smärtans men allvarets återkomst i samhällslivet vi ser början på. ✨

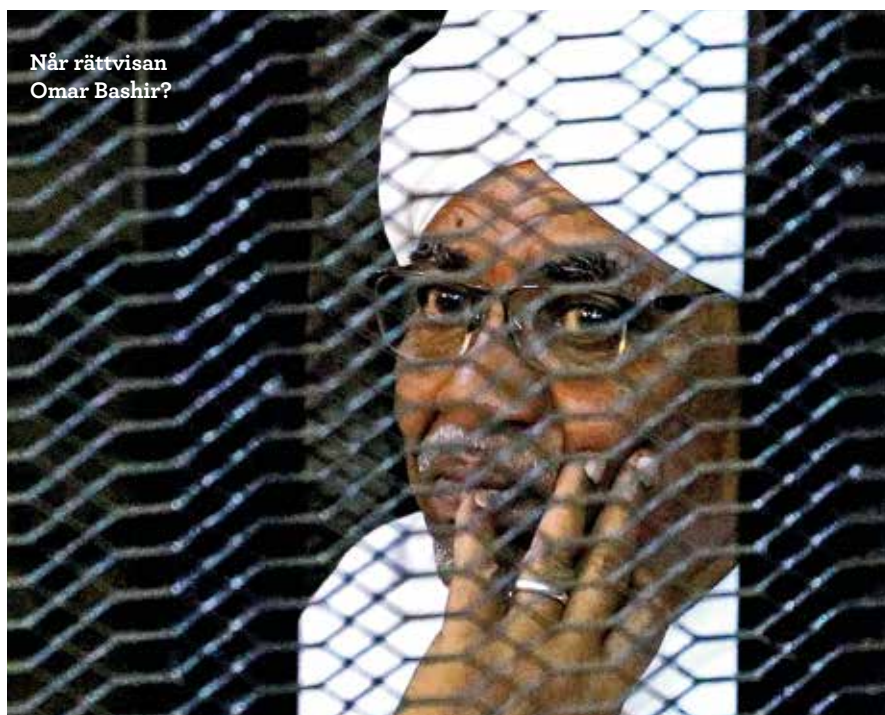

FOTO: MOHAMED NURELDIN ABDALLAH/TT

DARFUR

Bakom galler

Omar Bashir ska överlämnas till internationella brottsmålsdomstolen, anklagad för folkmord. Men än är inte sista ordet sagt, skriver **Bengt G Nilsson**.

I JANUARI 2000 befann jag mig i Sudan för att göra en dokumentärfilm om den löfresrika oljeindustrin som precis hade sett dagens ljus. Genom diverse kontakter fick jag möjlighet att träffa Hassan Turabi, en av världens ledande islamister, i hans hem i huvudstaden Khartoum där han nyligen hade placerats i husarrest.

Turabi var under lång tid president Omar Bashirs parhäst. Bashir tog makten genom en kupp i Sudan 1989 och Turabi kom att kallas regimens intellektuella arkitekt. Han propagerade för att sharialagar skulle införas i hela landet, även i den kristna/animistiska södern.

Jag var mycket förväntansfull när jag riggade upp kameran, men den timplånga intervjun blev en besvikelse. Turabi sade ingenting av betydelse. Han var idel leenden och formulerade sig på klanderfri brittisk engelska som han hade tillägnat sig under ungdomsårens universitetsstudier i London, men allt som kom ur hans mun var fluffigt nonsens. Han gled undan alla

mina direkta frågor. Jag insåg att intervjun var oanvändbar.

Det var en mycket märklig upplevelse, eftersom Hassan Turabi hade varit Sudans näst mäktigaste man och en av hela den muslimska världens mest inflytelserika religiösa demagoger. När jag träffade honom var han 68 år gammal. Han betydade att hans politiska karriär var över. Han var för gammal, ansåg han, och hans maktkamp mot forne partnern Omar Bashir hade berövat honom all energi.

UNDER 1990-TALET figurerade både Omar Bashir och Hassan Turabi i en mängd utredningar rörande internationell terrorism. USA satte upp Sudan på sin lista över terrorssponsorer efter bombattacken mot World Trade Center i New York 1993. Två år senare införde FN sanktioner mot landet efter anklagelser om inblandning i mordförsöket på Egyptens president Hosni Mubarak.

Redan 1991 hade Hassan Turabi bjudit

in Osama bin Ladin till Sudan, vilket denne villigt accepterade eftersom hans tillvaro i hemlandet Saudiarabien hade blivit alltmer osäker. Inbördeskrig rasade i södra Sudan och bin Ladin blev behjälplig med så skilda ting som att bygga vägar i norr och bekämpa SPLA-gerillan i söder. För att stärka banden med sin välgörare gifte han sig med en ung

de internationella mediernas strålkastarljus framstod under förra millenniet som en skrattretande omöjlighet.

Vem, om inte Hassan Turabi, skulle kunna ändra på det? År 2003 nåddes världen av nyheten att en revolt hade brutit ut i Darfur. De två rebellgrupperna Justice and Equality Movement, JEM, och Sudanese Libera-

islamistisk offensiv, trots att det rörde sig om muslimer som dödade andra muslimer.

Mördandet i Darfur blev det som cyniker beskrev som "allas favoritkrig". Onda ljushyllta män på hästrygg, understödda av en brutal diktators flygvapen, massakrerade och våldtog försvarslösa svarta människor. Organisation Save Darfur bildades i USA och lyckades på häpnadsväckande kort tid få både massmedieutrymme och politiskt stöd.

Grundad 2004 och baserad i Washington samlade den fler än 190 religiösa, politiska och människorättsvårdande organisationer under sitt paraply. En lång rad celebriteter anslöt sig, skådespelarna Mia Farrow och George Clooney blev ansiktena utåt. Save Darfur samlade 50 000 människor i en manifestation i Washington 2006, bland talarna fanns Elie Wiesel, Nancy Pelosi och Barack Obama.

I MARS 2009 utfärdade den internationella brottmålsdomstolen ICC en arresteringsorder mot Omar Bashir. Anklagelserna handlade om folkmord, brott mot mänskligheten samt andra krigsbrott av varierande art begångna i Darfur. Både Arabförbundet och Afrikanska unionen fördömde åtalet och lät ICC förstå att de betraktade domstolens arbete som ensidigt kritiskt mot afrikanska politiska förhållanden, rentav rasistiskt. Uppmuntrad av stödet fortsatte Bashir att leva och arbeta som vanligt. Han besökte länder som hade undertecknat ICC:s stadgar och därför var skyldiga att gripa honom, utan att det inträffade. Han kände sig säker, ända fram till 2019.

Då bröt omfattande demonstrationer ut i flera städer i Sudan, riktade mot regeringens påstådda vanstyre och den försämrade ekonomin, framförallt höjda brödpriiser. Protesterna växte i omfång och styrka och kom snart att rikta sig mot Omar Bashir personligen. Denne beordrade polisen att slå ned proteststyrningarna, med ett stort antal dödsoffer som följd. Våldet på gatorna blev till slut för mycket för Sudans mäktiga arméledning som beslutade att avlägsna Bashir från tronen. Han fängslades i april 2019 och i februari i år meddelade Sudans styrande militärråd att han nu kan överlämnas till ICC.

AFRIKA ÄR FULLT av mer eller mindre illegitima maktbavare som inte stillatigande kommer att acceptera att en av deras egna lagförs av ICC. Sista ordet är därför ännu inte sagt i sagan om den nubiske beduinpojken Omar från Nildalen som gifte sig med sin kusin, gjorde karriär i det militära, kuppade sig till presidentposten, startade ett krig i Darfur, blev efterlyst i hela världen och sedan stupade på det fatala missstaget att höja priset på de fattigas durrabullar. ✨

Våldet på gatorna blev till slut för mycket för Sudans mäktiga arméledning som beslutade att avlägsna Bashir från tronen.

kvinnlig släkting till Turabi. Med löften om diskretion lockades den internationella terroreliten till Khartoum. Bland de mest prominenta märktes den ökände palestiniern Abu Nidal samt Ilich Ramírez Sánchez, mer känd som Schakalen. Denne hade konverterat från marxism till islamism och fann skydd under Hassan Turabis vingar.

Sannolikt gnisslade samarbetet mellan den hårdföre militären Omar Bashir och den sluge islamisten Hassan Turabi redan då, i början av 1990-talet. Bashir betraktade troligen dennes frotterande med världsterorisomens crème de la crème med blandade känslor. Jag träffade en sudanesisk ingenjör som hade varit skolkamrat med Bashir och som beskrev honom som en lömsk figur, en mobbare, mer *street smart* än intelligent. Att Bashir och Turabi skulle kunna samexistera fredligt och dela på makten sågs redan från början av många som en omöjlighet.

Den 7 augusti 1998 sprängdes de amerikanska ambassaderna i Nairobi och Dar es-Salaam med endast några minuters mellanrum, med 224 dödsoffer som följd. Osama bin Ladin fingeravtryck fanns överallt och eftersom han uppehöll sig i Sudan, sannolikt upptagen med att planera nya terrorhandlingar, svarade USA med kryssningsmissiler mot en fabrik i Khartoum som påstods tillverka kemiska vapen. Osama bin Ladin blev en fredlös man och även Omar Bashir kunde känna hur snaran drogs åt. Han hade redan ett par år tidigare inlett hemliga samtal med USA om att slippa ekonomiska sanktioner mot att bin Ladin överlämnades till den amerikanska rättvisan. De försöken till överenskommelse kollapsade nu helt.

REGIONEN DARFUR i västra Sudan har en yta ungefär motsvarande Sveriges. Den södra halvan domineras av bofasta jordbrukare medan den norra, mer ökenlika delen bebos av nomadiserande boskapsskötare. Darfur var i 700 år ett rikt och självständigt sultanat som levde av slav- och elfenbenshandel. Det erövrades av briter och införlivades 1916 i Anglo-egyptiska Sudan, varefter ekonomisk misär vidtog. Att denna gudsförgätna del av Sudan skulle kunna hamna i

tion Army, SLA, attackerade regeringsinstallationer och krävde bättre levnadsförhållanden, representation i Sudans parlament och ett slut på den diskriminering och det strukturella förtryck som svarta icke-arabiska muslimer i södra Darfur påstod sig vara utsatta för. Hassan Turabi ansågs vara hjärnan bakom framför allt JEM:s aktioner. Han hade släppts ur fängelset samma år som revolten bröt ut men låstes nu åter in.

Omar Bashir gav en milisstyrka under namnet Janjaweed baserad i norra Darfur fria händer att slå ned upproret. På häst- och dromedarrygg gick de till attack mot den svarta icke-arabiska civilbefolkningen. Ett blodbad följde i de brännheta savann- och ökenstrakterna där torkan under flera år hade förvärrat levnadsförhållandena för både bönder och nomader. Jag besökte Darfur 2005 och såg med egna ögon en ryskbyggd attackhelikopter på marken. De civilas värsta skräck, det hade jag lärt mig under reportageresor i södra Sudan. Under de kommande åren skulle uppemot 250 000 människor dödas i Darfur, kanske är siffran ännu högre.

PRESIDENT OMAR BASHIR var redan tidigare hårt kritiserad i USA för sin roll i det sudanesiska inbördeskriget i södern, som inte hade någon direkt koppling till konflikten i Darfur. Evangeliska grupper som stod president George W Bush nära ville bromsa Bashirs och även Hassan Turabis inflytande. De såg våldskampanjen i Darfur som en

Hassan Turabi och Omar Bashir.

FOTO: EBRAHIM HAMID/TT

Till Inge Jonssons minne

Idéhistorikern och litteraturprofessorn Inge Jonsson gick bort den 31 januari i år. Hans akademiska stordåd har omvittnats i en rad minnesrunor. Men han var också – inte lika vanligt bland högpresterande akademiker – en lågmäld, godhjärtad och blygsam människa.

Hans lärdom spände över hisnande rymder. Där fanns detaljkännedom om det mest perifera, som i det stora verket om mystikern Emanuel Swedenborg – vars böjelser och pretentioner befann sig på kosmiskt avstånd från hans egna. Men det är detaljernas mästare som står för de stora synteserna.

Vid unga år besatt Inge Jonsson en överblick som vingårdens trägna når sent i livet, om alls. De vida vyerna var inte bara kontentan av hängiven läsning, utan produkten av en viss sorts intellekt, som ser mönster, likheter och skillnader i massan av data; som ser skogen och träden på samma gång. Hans *Idéer och teorier om ordens konst*

(1971), till formatet och avsikten en handbok, är mycket mer: en hel liten världshistoria över estetiken – och samtidigt över synen på estetik och litteratur. Redan på ett tidigt stadium plastade jag in mitt exemplar, som man gör med biblar och svampguider, för att inte slita ut det. Många med mig har använt boken som kulturhistoriskt sjökort livet igenom.

Den danske satirikern Gustav Wied sade om människorna, att hos de flesta av dem anar man rovdjurständerna längst inne i gapet. Men hos några få gör man det inte. När jag först mötte Inge var jag sex och han en 28-årig licenciat, glad och allvarlig på samma gång. Att möta honom genom åren var lika berikande och intressant varje gång. Han bar inga masker och han sade aldrig, med viktig min, när ett ämne kom på tal: "Det där har jag redan skrivit om!"

Den sympati han på en gång väckte och utstrålade kläddes i ord av arabisten Christopher Toll, en annan omistlig lärdd i samma

generation. Under en promenad dök Inges namn upp. Toll sade utan att tveka:

– Han är den snällaste människa jag träffat i hela mitt liv!

Jag hajade till, som man måste göra för något så entydigt, och frågade väl något. Tolls svar hade inget att göra med intellektuella ärenden eller med de lärda sällskap där de bägge säkert råkats:

– Vi gjorde vår militärtjänst tillsammans. Där lär man känna folk.

Inge Jonssons senare tjänsteår blev vargatider för den höga bildning och den fria forskning han personifierade. När han talade om detta var det med vemod och mild ironi. Motståndet mot förenklarna förde han med gott exempel, inte med gräl och debatt. Vår jordmån och vårt klimat alstrar inte längre någon återväxt av hans kaliber. Frid över hans minne.

Nathan Shachar

KINA PROPAGERAR

Jag såg en småfestlig film på Göteborgs filmfestival för några år sedan. Två belgare hade gjort en komedi om Nordkorea. Den var lite buskiskul i ungefär en kvart, alla hade komiskt överdimensionerade uniformsmössor och konverserade i form av socialistiska brandtal. I längden blev det lite enahanda. Men i panelsamtalet efteråt var belgarna skitsura för att vi hade skrattat, för det visade sig att filmen inte alls var en komedi utan ett beställningsjobb de hade utfört för den nordkoreanska regimens räkning.

Då började jag begripa vilka problem Pyongyang har med det vi kallar *soft power*. Och till vår ofantliga lycka verkar deras förmyndarregim i Peking ha liknande bekymmer.

Ingen ska ta ifrån Xi Jinping att han har kommit på en finurlig plan för världsherravälde, det här med att lura på land efter land en massa onödiga djuphavshamnar och elvafylliga motorvägar för att göra dem till skuldsatta lydstaten till Kina. Väldigt fiffigt och smart.

Men på svenska heter den ondskefulla planen "Ett bälte, en väg". Eller ibland "Bälte

& Väg-initiativet". Redan där börjar man klia sig i huvudet. Ni har råd att köpa två medelstora afrikanska länder i månaden, men ni kör hellre Google translate än lägger 5 000 spänn på en svenskspråkig copy när ni ska hitta på ett sextigt namn.

En svensk propagandacentral har den kinesiska underättelsetjänsten i alla fall redan inrättat, i Nacka, av okänd anledning. Det har radioprogrammet Konflikt avslöjat. Men för att indoktrinera oss till att vilja typ ge bort Muskö och tacka ja till en tågbro till Gotland måste de ju först rekrytera en inhemsk femte kolonn. Vad de då lyckas skrapa ihop där ute i Nacka är två EAP:are (det kanske inte finns fler) och en förvirrad svensk-kinesisk kristdemokratisk kommunipolitiker som definitivt aldrig har gått på någon spionskola.

Då har man liksom missat nyttoaspekten av begreppet nyttiga idioter. Jag skulle nog också storsatsa på artificiell intelligens i det läget.

En annan kille med bristande fingertoppskänsla är Gui Congyou, den kinesiske Sverigeambassadören, med Darth Vaders

mimik och hunnen Attila som talskrivare. Visst, jag fattar, han satsar på att bli poppis på UD i Peking, inte bli en ny Lill-Babs. Men det kan ju ändå inte vara en merit att värdbefolkningen börjar bygga atomsäkra skyddsrum så fort han skriver en debattartikel.

Förmodligen vinner Peking till slut ändå, till och med på den svenska filmmarknaden. Snart kan vi nog vara på nordkoreansk nivå, för i landet som har skapat *Persona* och *Reine och Mimmi i fjällen!* håller biomonopolisten Filmstaden på att gå omkull. Med tanke på att Filmstaden ägs av amerikanska AMC som i sin tur ägs av (någon som ägs av) den kinesiska staten lär det ju knappast vara brist på ägarkapital som är problemet. Jag tror att kommunistpartiet ser på den fria världens filmkonst som jag brukade se på min storsyras byggmodeller. Om jag inte kan göra så där coola grejer själv så kan jag i alla fall trampa sönder dina.

Wilhelm Behrman

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Demagogins kultur

I bland slås man av hur oöverstigligt det måste vara att vara kulturchef på en stor dagstidning. Kanske inte främst själva chefantet – även om det säkert har sina utmaningar. Kulturredaktioner verkar bestå av personer med tämligen dynamiska och inte bara lättstyrda personligheter. Möjligen en utmaning för modern management-teori. Eller för en cirkusdirektör.

Jag tänker mer på förväntansbilden. Den kan få kallsvetten att pumpa. Vad skulle folk egentligen tro? Och vad skulle de tycka om de visste?

Blotta tanken gör att man närmast fysiskt knälar under bördan av krav på bildning, kunskap och breda intressen. Luckorna i det egna läsandet, de ytliga konstkunskaperna, greatest hits-relationen till klassisk musik. Allt skulle blyt-belysas. För att inte tala om hela områden man inte vet särskilt mycket om alls.

”– Dans säger Du? Just det. Dans. Haha, Dans! Just det. Måste gå. Möte med chefredaktören. Eller tandläkaren. Chefredaktörstandläkaren. Hejhej!”

ETT ARBETSLIV på ständig flykt från konversation om kärnaffären verkar onekligen stressande.

Kanske kunde man applicera Stephen Potters metoder för så kallat Upmanship. Konsten att skapa osäkerhet med vaga och svårtolkade stickreplikor.

Kulturchef Johansson: ”– Jag hör vad Du säger. Ja, det är en vanlig uppfattning om X författarskap. Men inte i de senare delarna. Menar Du det? Spännande!”

Påläst kollega: ”– Min bild är att det händer mycket spännande inom uzbekisk queer-film.”

Kulturchef Johansson: ”– Även efter 2017?”

Men så läser man *Dagens Nyheter* och *Aftonbladet* och känner hur axlarna sjunker ner och kroppen slappnar av. Behöver man kunna något så verkar kraven i alla fall inte ligga inom kulturområdet. Och råkar man kunna något där behöver det sällan belasta de artiklar man skriver.

Under de senaste månaderna har *Dagens Nyheter*s kulturchef skrivit flera artiklar som bara går ut på att vi måste koppla samman covid-19-pandemin med klimatfrågan. Och att pandemin är en sorts politisk signal från naturen.

Senast var argumentet att naturen ”tagit stryptag” på oss.

”Människan har under lång tid tagit stryptag på naturen. Nu tar naturen istället stryptag på människan.”

Naturen inte bara förändligas. Den ges dessutom en vilja. Och ett motiv.

Varje pandemi verkar ha flagellanter. I mitten av 1300-talet trodde man att Gud försökte säga något genom att sopa bort en tredjedel av

Europas befolkning. Nu är det tydligen ”naturen” som låter meddela sig. Kanske har den synpunkter på att antibiotika och vaccin håller ”stryptag” på högst naturliga fenomen som brukade döda människor som flugor. Vad vet jag. Jag är ju inte kulturchef.

I EN FÖREGÅENDE artikel refererades till jämförelser mellan de som varnar för klimatförändringarna och de polska motståndsmän som 1942 informerade den amerikanska regeringen om deportationen av judar till Förintelselägren i Treblinka och Belzec.

Avslutningen är ödesmättad (Kulturchefens texter är ofta det): ”Idag vet vi vad som hände med Europas judar efter 1942. Inte heller idag finns det något ’sedan’.”

Parallellen är naturligtvis omdömeslös.

Europas judar utrotades av fanatiska rasister. En stormakts resurser fokuserades på att mörda så många människor som möjligt. Bara för att de var judar. Beslut fattades. Protokoll upprättades. Tågen rullade. Människor mördades. Lösningen på problemet var given. Hitler måste stoppas till varje pris.

Klimatfrågan är komplex och den är inte en funktion av någons bisarra fanatism. Det kommer att krävas klok och uthållig politik. En kombination av teknisk utveckling och internationellt samarbete. Det finns inte EN given lösning.

”Naturen inte bara förändligas.
Den ges dessutom en vilja.”

ANALOGIN ÄR KRAFTFULL. MEN det gör den inte riktig. Bara grotesk. Och det är väl det som är meningen.

Aftonbladets kulturchef vill å sin sida inte vara sämre. Hon inledde nyligen en kritisk artikel om friskolorna och det fria skolvalet med en mustig parallell till den amerikanska slavhandeln på 1800-talet. Då vederbörande har lång bakgrund som chef på *Aftonbladets* ledarsida drogs slipsteningen med imponerande och lustfylld lätthet.

Bränslet för detta är inte kulturell bildning och kunskap, utan åsikter. Dirty Harry (för att ändå droppa en filmreferens) beskriver fenomenet. Harry Callahan hävdar som bekant att åsikter är som en inte bara smickrande utgångsdel av den mänskliga anatomin: ”Alla har ett.”

Bekymret med åsikter är att de är billiga. Naturen har naturligtvis inte tagit ”stryptag” på civilisationen. Bara en demagog – lomhörd av sin egen gapighet – inleder en artikel om friskolor med en referens till slavhandel.

DN:s kulturchef avslutar stryptagsartikeln med följande proklamation: ”Detta ska medier-na berätta om. Oavsett om det gör folk glada eller inte.”

Det kommer alltså bli värre. Och vi kan inte skylla på att vi inte var varnade. ✨

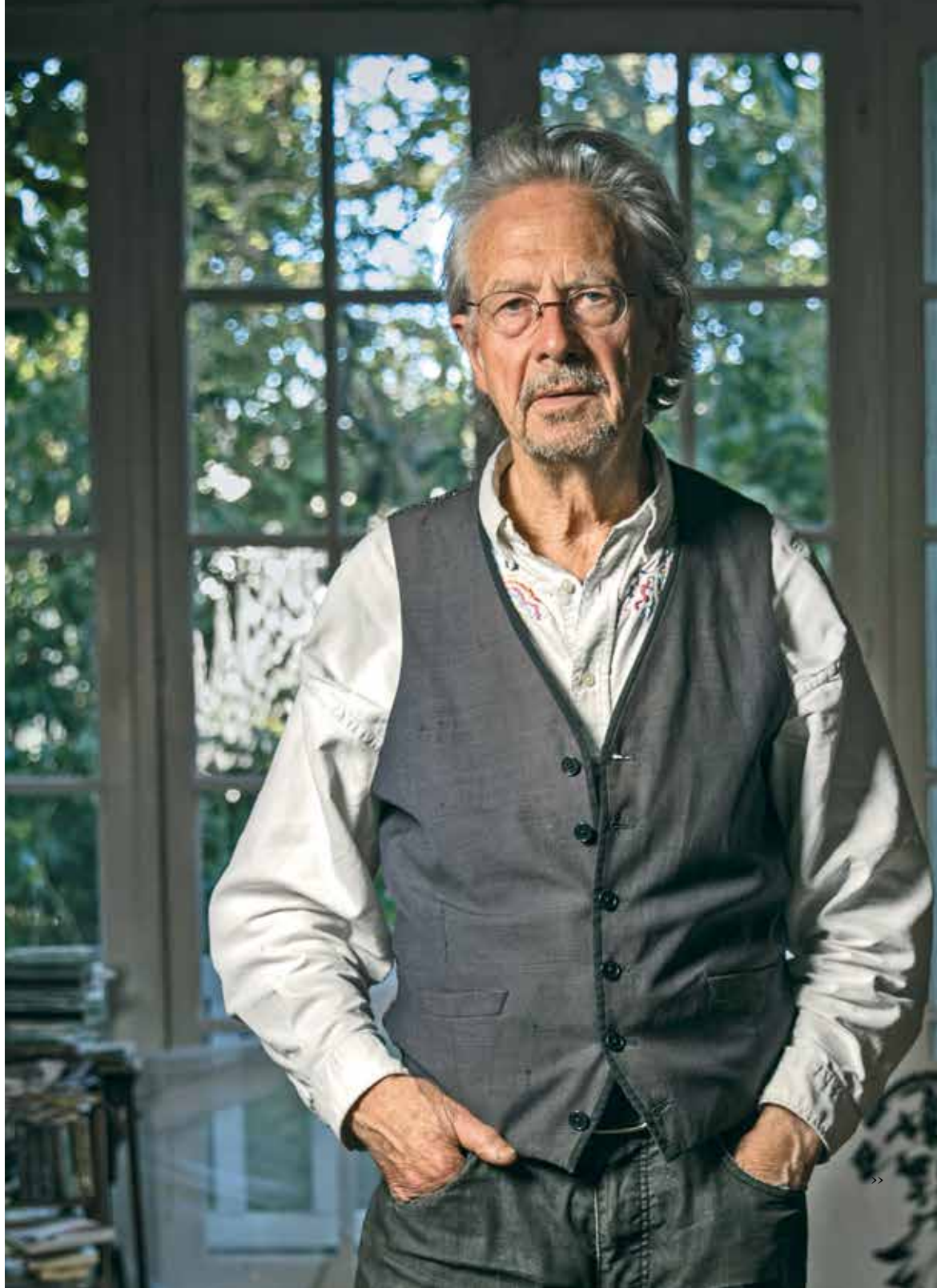
Av Maxim
Grigoriev

1

Maxim Grigoriev är
författare och skribent.

Litteraturhatare

Förr i tiden hatades litteratur för vad den uttryckte och stod för. Idag upphöjs det banala, medan kvalitet väcker misstänksamhet och förakt.

Att förakta litteratur med stort L hör idag till god samtalston – även bland författare. Klassiska höglitterära ambitioner är inte bara satta under debatt utan har mer eller mindre förpassats till parodins område. Att utgöra en röst, att gestalta en extraordinär erfarenhet, att förstå det som är annorlunda genom att leva sig in i det, att konstruera ett nytt språk för att uttrycka nya erfarenhetsfält. Allt dylikt har i flera decennier nu framstått som naiva romantiska villfarelser, juvenila pretentioner eller cyniska skenargument i kulturella maktspel. En viss likgiltighet har länge rått i frågor om vad kvalitet egentligen är: Är inte också det begreppet en chimär, ett snobbarnas påhitt för att legitimera sin egen elitism? I den amerikanska bokvärlden – dit de flesta stora svenska förlag ständigt sneglar – talar man sedan länge om själv censur och moraliskt tryck. Vem som får skriva vad har blivit en mer central fråga än hur man gör det; textens moraliska budskap är ett essentiellt försäljningsargument; kvalitet är i sig en fråga om etik. Det har resulterat i en diskurs där amatörismen upphöjts till ideal och där kunskap är en fråga om självpositionering. Litteraturtekniska frågor har sedan 1970-talet trängts undan av extralitterära spörsmål, såväl i tidningarna som på universiteten. Man får en känsla att de flesta som arbetar med litteratur idag egentligen hatar den och helst hade stannat hemma och tittat på Netflix.

Litteraturen har visserligen alltid gjort uppror mot sig själv och sina etablerade normer, men sällan har litteraturvärlden i sig till så stor del bestått av människor vilka betraktar sitt verksamhetsområde så nedlåtande och föraktfullt. Två böcker har på senare år lyft fram litteraturhatet som en tidstypisk erfarenhet och sökt placera det i en vidare historisk kontext. Enligt William Marx, som ifjol blev professor i litteratur vid Collège de France, är motståndet mot litterär verksamhet visserligen utmärkande för vår tid, men också ett normaltillstånd. Hans essä *La Haine de la littérature* (Les Éditions de Minuit, 2015; på engelska som *The Hatred of Literature*, Harvard University Press, 2018) är en översikt som spänner över hela litteraturhistorien, med titeln hämtad från Flaubert, men med udden riktad just mot vad han kallar ”den anti-litterära” samtiden. Året efter hans essä utkom även en kort bok av den amerikanske poeten och autofiktionsförfattaren Ben Lerner med en förvirrande snarlik titel, *The Hatred of Poetry* (2016, på svenska som *Varför alla hatar poesi*, 2017). Lerner hör till en av de mer firade av de yngre amerikanska rösterna och är därvidlag representativ för litteratursynen inom den mer avancerade amerikanska litteraturmiljön. Båda dessa essäer analyserar skönlitteraturen och dikten som en sorts negativt definierad verksamhet, ständigt utsatt för attacker såväl inifrån som utifrån. Litteraturhatet har alltid åtföljt litteraturen, menar de, men sällan har det ätit sig in i dess innersta

väsen på samma sätt som idag. Deras utgångspunkt är Platons förvisning av diktarna ur idealstaten och denna tankes fortsatta historia. Slutsatserna de drar är dock radikalt olika. Möjligen ofrivilligt gör sig Marx och Lerner själva till representanter för två olika ”kulturer” och deras sätt att närma sig de höglitterära frågorna, eller åtminstone schablonbilder av dessa kulturella miljöer: den ”marknadsdemokratiska” amerikanska och den ”elitistiska” franska.

För William Marx finns ingen litteratur utan antilitteratur – så kallar han all verksamhet som motsätter sig litteraturen och som genom sitt motstånd definierar vad litteratur är: genom att underkänna, fördöma och förbjuda. Som utgångspunkt för det moderna litteraturbegreppet tar han diktarnas exil – det är genom förvisningen, menar han, genom avklyvningen, som litteraturen som föreställning skapas. Litteraturen är ”ce qui reste quand on a tout enlevé” (”vad som återstår när allt annat avlägsnats”).

Men inte bara. Det finns, menar Marx, även strukturella aspekter som med nödvändighet gör litteraturen ”skandalös”, det vill säga förskjuter diktaren till en specifik position som gemene man inte kan låta bli att finna upprörande. I vardagsspråket är det långt ifrån självklart att tala om någonting annat än den omedelbart tillgängliga verkligheten. Diktarens möjlighet ”att få en frånvarande verklighet att hända” (frambringa händelser genom att få åhöraren eller läsaren att föreställa sig dem) och ”att modifiera sin egen persona” (att tala i en annans namn, att använda första persons pronomen om en annan) är ”att bryta kopplingen mellan deixis och lexis”, det vill säga mellan mening och kontext, ”att få språket att agera som masken på en schaman”. Dikten talar alltid för någon annan, med någon annans stämma. Den pekar mot något, men när åskådaren tittar dit finns ingenting där. Med början i riten – där rösten tillhör det gudomliga – och vidare hela vägen till den polyfona romanen, där rösterna tillhör materiella individer som är andra än det berättande jaget.

Mot detta har omvärlden ändå sedan Homeros (och med största sannolikhet ännu tidigare) haft några grundläggande invändningar. Möjligen var, gissar Marx, redan det antika eposets åkallan av det gudomliga, av muserna, en sorts samtida inomlitterärt självkräftfärdigande, ett försvar mot den kritik som riktades mot diktens själva förekomst. Litteraturen börjar, konstaterar han med en typisk fransk förkärlek för epigrammatiskt språkbruk, när den börjar få problem. Genom essän urskiljer Marx fyra positioner utifrån vilka litteraturen har ställts under sådana angrepp och, i förlängningen, blivit definierad. Dessa fyra är Auktoritet, Sanning, Moral och Samhälle.

De tre första framstår som tämligen förutsägbara angreppspunkter. Litteraturen saknar auktoritet att tala om människan – det menade redan Platon. Diktaren har ingen möjlighet att samla all den praktiska kunskap

Hatobjekt:

Peter Handke.

FOTO: LAURA STEVENS/TT

Diktaren förvisas
i Platons idealstat.

FOTO:ALAMY

”

Diktare har betraktats som amoraliska lögnare som inte vet vad de talar om, litteraturen som ett ansvarslost hittepå.

(Kan en författare verkligen skildra hur det är att vara snickare utan att själv ha varit det?) som krävs för att gestalta den konkreta mänskliga tillvaron. Bara filosofin – eller religionen – besitter den auktoriteten, eftersom den rör sig i den rena, abstrakta tanken.

Dikten är även, liksom retoriken, en sorts sofism, en folkförledarkonst. Diktaren är alltid ute efter att uppnå någonting specifikt, i synnerhet en social eller ekonomisk fördel, men maskerar sin egennytta i objektiva termer eller som andliga aspirationer. Först filosofin, sedan religionen, därefter naturvetenskapen och numera sådant som sociologi, psykologi och *culture studies* har alla attackerat litteraturen i fråga om Sanning och Moral. Diktare har betraktats som amoraliska lögnare som inte vet vad de talar om, litteraturen som ett ansvarslost hittepå. Antingen produceras en kunskap som inte kan kvantifieras, eller så produceras ingen kunskap alls. Uppenbara sanningar och moraliska lagar utmanas för sakens skull. Kvinnorna förläser sig på romaner och försakar sina hem. Litteraturen förstör familjevärden eller tvärtom försvarar dem när de anses förlegade. Författaren har fel åsikter, var elak mot sina närmaste eller är överhuvudtaget en nazist.

Den gemensamma nämnaren för ovanstående tre angreppsmotiv är att man i sina attacker likväl har tillskrivit litteraturen en vikt, en samhällsrelig betydelse. Man kritiserar bara sådant som är ett hot. Den position i vilken litteraturen idag har hamnat i vissa delar av väst är svagare än så. Vad

man inte är medveten om, hävdar Marx, är att vi redan lever i Platons idealstat, i ett samhälle där poeterna har frantagits sin auktoritet. Litteraturen är inte ens värd att kritisera längre.

Även Lerner tar Platons påstående om diktens ofullkomlighet och diktarens folkförledarroll som sin utgångspunkt. Men snarare än att diskutera diktens sanningsanspråk eller moraliska ansvarsområde tar han helt enkelt Platons idealistiska analys för sann. För Lerner är poesihatet sålunda ett poesins grundläggande villkor: ett självhat som härrör ur det att diktaren är medveten om att alltid vara utlämnad åt sin egen begränsade föreställningsförmåga och stå i beroende av läsarkretsen, det vill säga folket, eller ska man kanske säga: marknaden. Hatet härrör ur poesins omöjlighet, dess oförmåga att leva upp till sitt eget ideal, som för Lerner är ouppnåeligt. Detta är ”den poetiska principens beska logik”. Poesin väcker alltid känslor av falskhet och besvikelse, av förväntningar som aldrig riktigt infrias. Det blir liksom aldrig sådär världsomvälvande bra som de hänfödda litteratursnobbarna hävdar att det är.

Den idealistiska paradoxen är för Lerner en subjektivt upplevd erfarenhet. Det faktum att en konstnär aldrig lever upp till sina egna krav – många är de exempel på idag kanoniserade storverk om vilka upphovspersonen uttryckt sig nedsättande – tar Lerner bokstavligt: som bevis på diktandets grundläggande omöjlighet. Poeten trampar på ostadig mylla av självhat och

bekräftelsebehov. Men den romantiska bekräftelsen är omöjlig i ett demokratiskt samhälle där den kufiske poeten av det enkla folket alltid kommer att betraktas med misstänksamhet och hånfullhet. Självhatet och de ständiga besvikelserna är inte nog för att tala med stark stämma i en poesifientlig värld. ”Det finns ingen äkta poesi”, slår Lerner istället fast. ”Poesi är ett ord som betecknar ett slags värde som ingen enskild dikt kan realisera.”

Just diktarens relation till det så kallade ”folket” är för både Marx och Lerner en central ingrediens i dagens litteraturhat. Om det förut var aristokraterna som tyckte att litteraturen inte var tillräckligt aristokratisk, är det idag folket, menar Marx, som inte anser den vara tillräckligt folklig. I värderingen av denna slutsats skiljer sig Lerner och Marx emellertid radikalt. För Lerner, som själv ser sig som en del av ”folket” (”dikten är en teknologi som förbinder mig med mitt folk”) innebär det en omöjlig premiss som poesin alltid kommer att behöva misslyckas med att övervinna. För Marx utgör det så kallade folket i själva verket det största hotet mot litteraturen.

Med tanke på hur mycket av dagens kulturdebatt som går åt att diskutera författarnas positioner, kulturtilhörigheter och ställningstaganden kan man kanske inte riktigt hålla med Marx i hans analys av att samhället inte längre tar litteraturen på allvar. Är det inte tvärtom? Uppenbarligen kan en påhittad historia ännu idag innehålla tillräckligt med ”triggers” för såväl överkänsliga unga romantiker som luttrade akademiker. Men det är just detta som, i Marx begreppsvärld, är antilitterärt:

”Satt under tvivel”, skriver Marx om dagens situation, ”är författarnas förmåga att uttrycka aspirationer, behov och ideal hos det samhälle de tillhör, att agera som samhällets röst och att representera det på ett troget sätt i dess komplexitet och mångfald.” Eller åtminstone deras möjlighet ”att förkroppsliga värdegrunden och intresset hos en specifik grupp eller klass”. Även Lerner ägnar stort utrymme åt denna fråga i samband med Walt Whitman, som gjorde sig till talesman för hela nationen, och frågan om poetens roll i en pluralistisk demokrati. För Marx innebär det att litteraturens essens ifrågasätts, förmågan att göra just det som endast litteraturen kan: att närvarandegöra det frånvarande, att tala med en annans stämma. Dagens kritiker menar snarare att litteraturen aldrig har gjort det: den har bara lagt orden i munnen på de andra och tjänat som ett verktyg i händerna på makt och elit. Litteraturen och dess särskilda frigörande intellektualism har varit en bluff. Om man förr i tiden hatade litteratur för vad den uttryckte och stod för, ifrågasätter man idag dess egna självdefinitioner.

Efterkrigstidens akademiska tänkande har lagt grunden för att seriös litteratur betraktas med hånfullhet, menar Marx. Han tar sin utgångspunkt i C P Snows berömda föreläsning i Cambridge 1959 där denne teck-

För Flaubert var litteraturhat ett centralt ord.

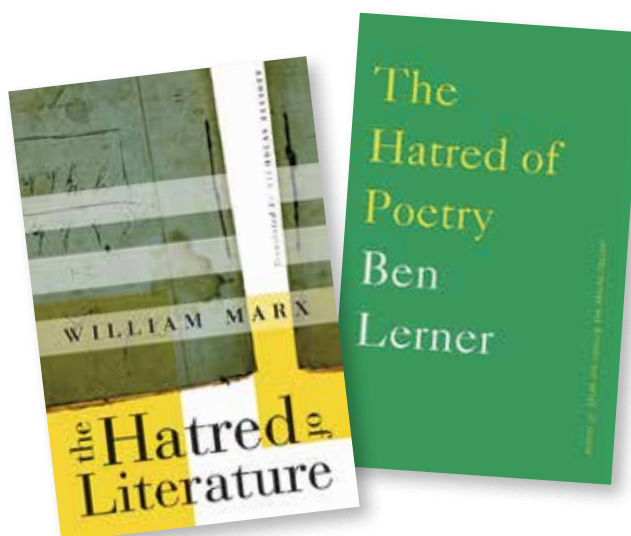
FOTO:ALAMY

nade en konflikt mellan ”två kulturer”. Om man skrapar på ytan, menar Marx, ser man att vetenskapen i denna uppdelning står för allt som är demokratiskt gott, medan litterära intellektuella mest representerar snobberi, elitism och bakåtsträvande. Men ”ännu farligare”, menar han, har fransk sociologi varit. Genom att helt förbigå frågan om litteraturens värde – att förtiga den – demonstrerade Pierre Bourdieus och Jean-Claude Passerons arbeten med största möjliga tydlighet att litteraturen bara är ”ett maktverktyg i händerna på dominanta sociala klasser”. Denna ”insikts” betydelse för all fortsatt diskussion har varit förkrossande, i det att den öppnade en Pandoras ask med ett litteraturhat som förvägrar litterär verksamhet andlig mening. Skönlitteratur, konstaterar Marx, blir sålunda förstådd som ”en stilistisk effekt”, en enkel uppställning som vilken text som helst kan undergå. Det enda som räknas är kontexter, som författarens position eller materiella villkor. Den senaste tidens debatter, från Peter Handke till den om litterär kvalitet, är illustrativa bevis på detta. Andra har lyft fram allt från nyhistoricismen till kulturmaterialismen, från Michel Foucault till Antonio Gramsci som upphov till det samtida ointresset för litteratur som hantverk och andligt fenomen. Hur det än ligger till med genealogin, kan man

”

Man får en känsla att de flesta som arbetar med litteratur idag egentligen hatar den och helst hade stannat hemma och tittat på Netflix.

»

”

Men den romantiska bekräftelsen är omöjlig i ett demokratiskt samhälle där den kufiske poeten av det enkla folket alltid kommer att betraktas med misstänksamhet och hånfullhet.

med fog hävda att en stor del av litteraturanalen idag verkligen går ut på att läsa dikt som vore det en kulturdebattartikel. Men kanske är det inte teoriernas fel, utan de slappa läsningarnas?

För Flaubert, varifrån Marx hämtade inspirationen till sitt begrepp, var "litteraturhätet" ett tämligen centralt ord. Till Maupassant skrev han att det som händer när man skriver väl är följande: den breda publiken hatar en för att man tvingar dem att tänka; makten och eliten hatar en för att de känner sig hotade. Idag gäller nog inte det andra: få skulle på allvar oroa sig för att en roman skulle få några större samhälleliga konsekvenser. Därmed har skönlitteraturen förlorat sin samhälleliga betydelse. Men det första är alltså råddande: kvalitet väcker gärna folkhat.

Litteraturen törstar efter folket, alltså folket, med Paul Klees ord, saknas. Få är de författare och konstnärer som idag tycks acceptera att de möjligen skapar för femton, som mest femtio personer. Konstnären förefaller alltså göra allt i sin makt för att nå ut, för att tala till, med, genom eller för folket – medan folket stannar hemma och ser på Melodifestivalen. Gilles Deleuzes lösning på problemet var att definiera denna chimär till *demos* som någonting som ännu inte finns – någonting som verket skapar just genom sin implicerade publik: Litteraturen och konstfilmen talar sålunda till framtiden, till det som ännu bara står i begrepp att bli. Uppgiften är sålunda inte att tala till det som redan är tillhands, utan att skapa sin egen publik. Men den mycket uppenbara risken är därvidlag att verk blir liggande för att "återupptäckas" efter författarens död, att filmer aldrig blir gjorda, att konstnärskap långsamt fördunstar i utdragna känslor av betydelselöshet.

Denna romantiska besatthet av "folket" som sanningskälla och den enkla gemene mannen som den ultimate smakdomaren, en tvångsföreställning som tycks förfölja så många moderna kritiker liksom konstnärer, är emellertid pre-

cis det som har fångat den kringlitterära världen i dess oupplösliga motsägelse: ju mer man låter de befintliga massorna bestämma, desto mer skräp blir man tvungen att hylla som "gränsbrytande" och "välskrivet". Ju fler målgruppsundersökningar som genomförs, desto plattare blir resultatet. Idag kan man nästan med hundra procentlig säkerhet konstatera: den bok som ligger etta på Amazons bästsäljarlista är för en person med smak, omdöme och intelligens oläsbar. Så har det inte alltid varit, även om popularitet naturligtvis aldrig varit synonymt med kvalitet. Föreställningen att banal populkultur är på något sätt mer folklig och sålunda demokratisk traderas som en självklar sanning, som om "demos" och "folkmassa" vore samma sak. Kulturens kapitulation inför konsumtionssamhället symboliseras väl av en essäist som Lerner – hos vilken "folket" lika gärna hade kunnat ersättas av "marknaden", utan att hans argumentation hade tagit skada.

Upphöjandet av plattityden "välskrivet" till ett seriöst kritiskt omdöme är talande. Det som torde vara ett minimikrav är idag superlativ. (Skulle man verkligen tala om en roman av Virginia Woolf eller Thomas Mann som "välskriven"?) Resultatet av en sådan intellektuell förflackning och språklig nedgång är två decennier av medelmåttighet. Ett fåtal avancerade böcker utkommer idag på små hemmaförlag, när nästan ingen, faller i glömska. Halvdana "återupptäckta" romaner från tiden före kriget låter som långt mer avancerade än valfri prisbelönt bok sedan millennieskiftet. Mediokra återberättelser av sådant som alla redan vet och tycker hyllas av kritiker som "vågghalsiga" och "nyskapande". Ingen kan skilja en schablon från en tanke. Recensenterna uppvisar ett lågmälat ointresse för litteraturfenomenet som sådant. Dagskritiken förmår sällan sätta det recenserade verket i en kontext, eftersom den saknar kunskap om kontexter och därför övertalar sig själv om att sådant som genretillhörighet och strukturell uppbyggnad, liksom litteraturens historia i allmänhet, är oviktigt och ointressant. När någon ändå skriver en längre analyserande text orkar ingen läsa den och gör man det är det mest i ett polemiskt syfte.

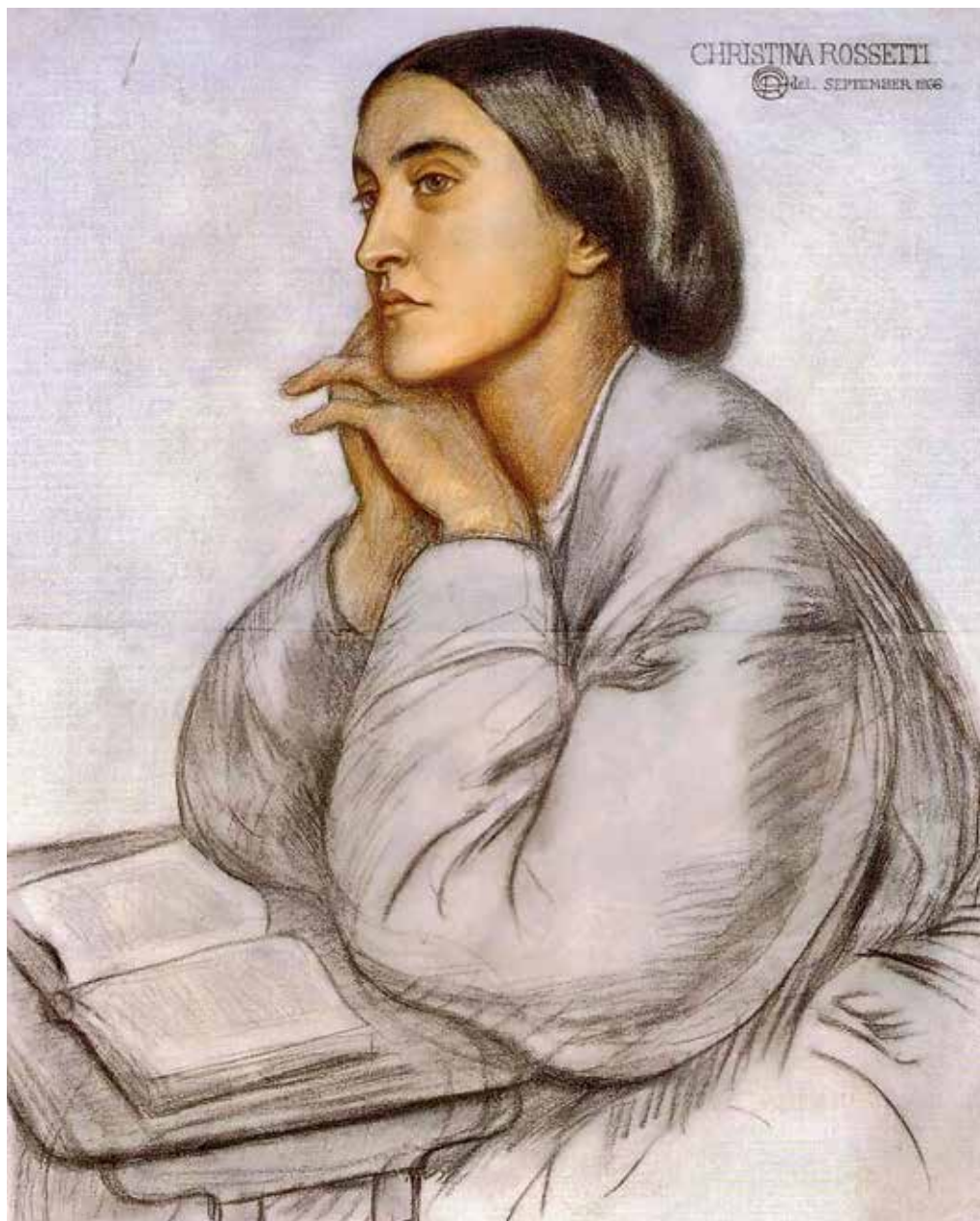
Den mer seriösa litteraturforskningen är å sin sida hopplöst intrasslad i knappologiska interna strider som är ointressanta för alla andra utöver det fåtal som aspirerar på en viss akademisk tjänst. Vi har en litteraturteori vars enda poäng är att antingen poststrukturalistiskt outsmarta eller identitetspolitiskt tillrättavisa verket. Vi har en essäistik som går ut på att berätta om hur någonting känns i stunden: en högstadieliknande berättelse om läsoplevelsen, en bastardiserad, om man så vill pornografisk form av det Susan Sontag kallade "erotics of literature". Vi har en läsarkrets som nöjer sig med att få höra hur någon erfar något och tar det som fullgod ersättning för tolkning och analys.

Paralyserad av kriterielöshet, besatt av sin skenföreställning om att den inte bara bör analysera världen utan också förändra den, gör

Walt Whitman gjorde sig till talesman för en hel nation.

FOTO: TT

Förläser sig och försakar hemmet.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

”

Vem har sagt att författaren år 2020 måste bli hyllad av folkmassorna eller att en seriös roman måste nödvändigtvis utkomma på ett kommersiellt storförlag och hyllas i teve?

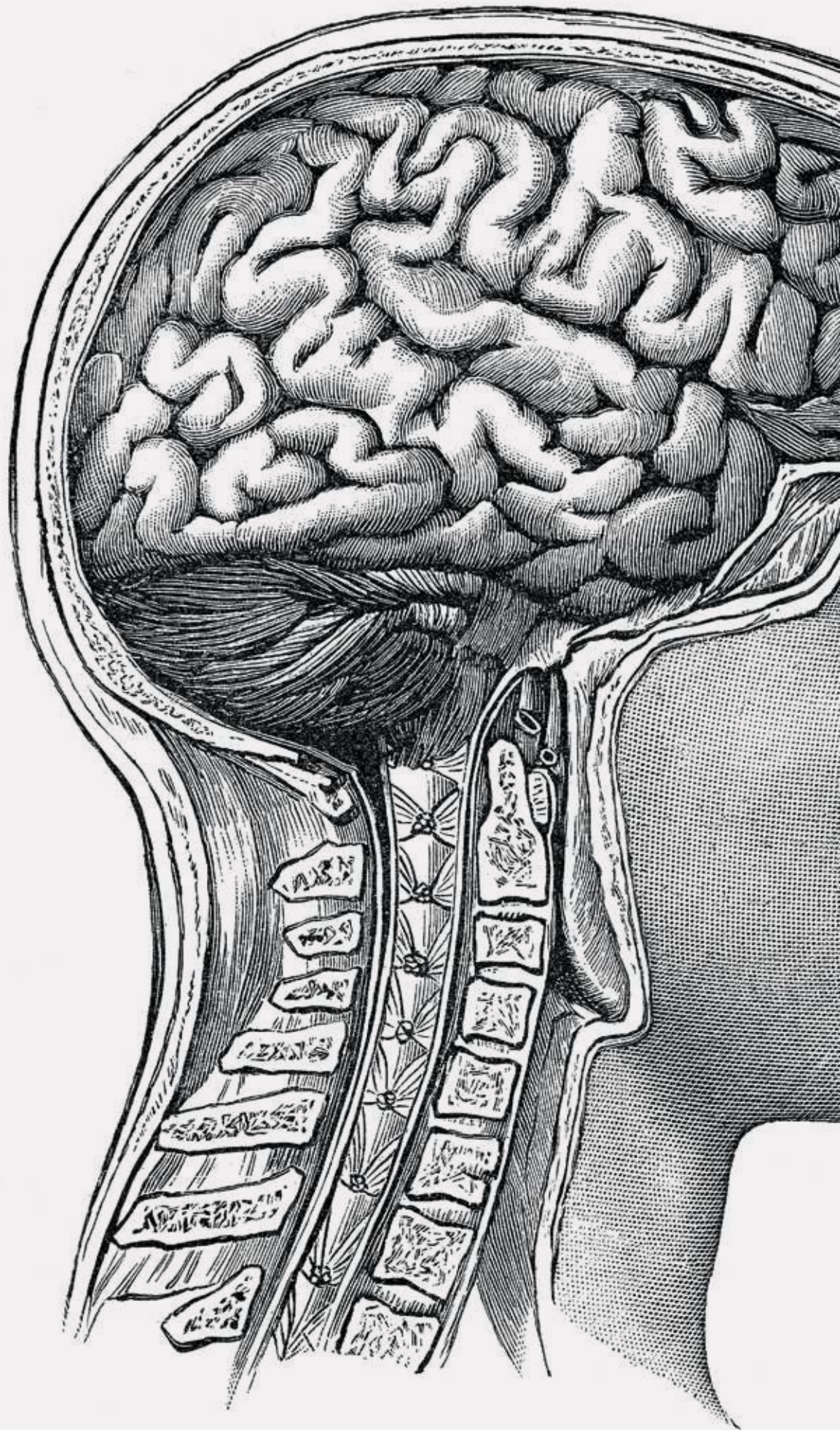
den intellektuelle allt i sin makt för att övertyga det undflyende, vaga "folket" om att kultur-elitens position som bourgeoisie i själva verket är revolutionär. Sedan står den räddhåget maktlös inför all form av politisk kritik utifrån, skäl-vande ängslig inför sitt eget inre grupptryck. I slutänden uppträder alla ungefär som aktörer på en massmarknad, med den skillnaden att en varuhuskedja åtminstone vet hur man prackar på folket sådant folket inte visste att det ville ha.

Och just därför har den seriösa litteraturen aldrig mått bättre. Många är de som beklagat sig över storförlagens kommersialisering, mediedrev, själv censur, kvävande känslor av att leva under socialt åsiktstryck med mera. Men allt detta hat kan också bara vara bra för litteraturen. Vem har sagt att författaren år 2020 måste bli hyllad av folkmassorna eller att

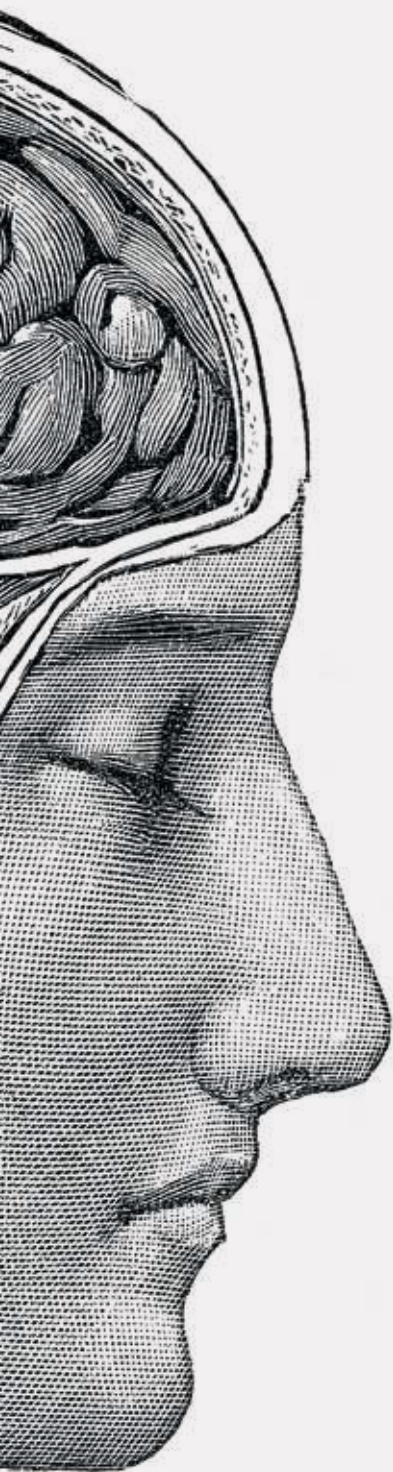
en seriös roman måste nödvändigtvis utkomma på ett kommersiellt storförlag och hyllas i teve? Den med pass i ett av västländerna befinner sig idag i en mycket fördelaktig position – så länge man är beredd att ge upp vissa medelklasskrav på materiellt välstånd och social gruppanpassning. Inringad av ett samhälle som uppenbarligen har fel och kanske rent av är på väg åt fel håll, men samtidigt inte fysiskt förföljd av det. Fattig, men med en allmän och mer eller mindre gratis sjukförsäkring. Hånfullt och med en klapp på axeln avfärdad men samtidigt lämnad i fred av "folket". Flera tusen års litterär utveckling att lära av. Oändligt billiga produktionsmedel. Mediokra kritiker som kan luras att tro att en ofullständig mening är ett konstfullt grepp för att gestalta det outtalade och det outtalbara. En lättretad allmänhet. Vad mer kan man som författare önska sig? ✨

Av Henrik
Brändén

Henrik Brändén är
vetenskapsskribent och
aktuell med boken *Själens
biologi och vår fria vilja*.

Ett samspel i kropp och själ

Arv och miljö, förnuft och känsla, kropp och själ är inte åtskilda utan sammanvävda. Sjäsliga aktiviteter äger rum i vår fysiska hjärna som ständigt utvecklas och förnyar sig.

De senaste årtiondena har dramatiska framsteg skett i forskningen om våra sjäsliga funktioner. Vad som händer när vi minns, tänker, blir medvetna om något. När vi blir förälskade, aggressiva, deppiga eller får gåshud av musik. Eller när trauman i barndomen för evigt sätter märken i vår själ.

Fantastiska möjligheter öppnas därmed för att förstå oss själva och vad det innebär att vara människa. Men tre falska föreställningar, alla djupt rotade i den västerländska kulturen, riskerar lägga hinder på vägen: Föreställningen att det antingen är arvet eller miljön som förklarar olikheter mellan människor. Tanken att vi måste välja mellan att följa vårt förnuft eller våra känslor. Och föreställningen om en åtskillnad mellan kropp och själ.

Om vi inte kan ta oss förbi de tre tankevervorna riskerar vi att fundamentalt missförstå den kunskap som nu växer fram. Men att navigera runt dem kan vara svårt. De är alla tre djupt rotade både i vår kultur och i vårt språk.

I alla tider har människan förundrats över att vi på en och samma gång påminner om våra föräldrar, ändå är så olika varandra, och påverkas av den miljö vi möter. Under 1900-talet har genetik förklarat de första iakttagelserna. Den har beskrivit hur arvsanlag kan föras vidare genom generationer och vid varje generationsväxling finna nya kombinationer. Samtidigt har psykologin beskrivit hur människor påverkas av barnomsupplevelser och sociologi och kulturvetenskaper förklarar hur hon kan formas av sin sociala miljö och de kulturella föreställningar som omger henne.

Isvensk kulturdebatt har länge ett narrativ dominerat om en oförsonlig motsättning mellan dessa perspektiv. "Biologism" har ställts mot "humanism". En medfödd mänsklig natur har ställts mot social och kulturell konstruktion. Arv har ställts mot miljö.

För den som följt forskningen i biologi har debatten varit plågsam att följa. Under de senaste årtiondena har nämligen hjärnforskning och molekylärbiologi undersökt hur det rent konkret går till när miljön avgör vad våra gener betyder. När det som händer omkring oss bestämmer hur hjärnans nervceller ska koppla ihop sig. Och när miljön styr hur våra celler ska använda våra arvsanlag – idag och i framtiden.

Det vill säga: Biologin försöker idag beskriva hur social och kulturell konstruktion går till, rent mekanistiskt, på cellernas och molekylernas nivå.

För det första har det nämligen visat sig att den mänskliga hjärnan hela livet, även på ålderns höst, ständigt utvecklas och förnyar sig. Nervceller skickar nya utskott och bildar nya kopplingar. Även om vissa grova drag i hjärnans struktur och vissa kopplingar är givna av våra gener är de exakta mönster som bildas inte på något sätt förutbestämda utan avspeglar vad man är med om, vad man gör, och vilken stimulans ens hjärna får.

För det andra har den mest spännande delen av molekylärgenetiken de senaste trettio åren handlat om att kartlägga hur det går till på molekylnivå när arv och miljö hjälps åt. Lite förenklat utförs nästan allt som sker i en levande varelse av proteiner, och varje protein beskrivs av en gen. Bredvid beskrivningen av proteinet finns dessutom en styrsekvens, en snutt dna-molekyl med information om hur mycket och när genen ska användas till att bygga nya proteiner. >>

”

Man kan gå genom en rad olika mänskliga egenskaper och komma till samma slutsats. Arvet påverkar, tillsammans med miljön. Så intimt sammanvävt att de två näppeligen går att sära från varandra.

Till denna styrsekvens kommer reglerande proteiner (på fikonspråk transkriptionsfaktorer) som kan hjälpa eller försvåra för genen att användas. Dessa reglerande proteiner kommer vanligen in till generna i cellkärnan som resultat av olika omständigheter i miljön. Ett visst reglerande protein kan vara ett tecken på god närings-tillgång, ett annat på stress eller en fara, ett tredje på att något gjort en lycklig.

Miljön bestämmer vilka reglerande proteiner som ska finnas i cellkärnan, arvet avgör exakt hur styrsekvenserna ska se ut. När styrsekvenser och reglerande proteiner binder varandra styr arv och miljö hand i hand vad som ska hända i kroppen här och nu.

Den kanadensiske psykologen Michel Meaney har dessutom visat att miljön kan påverka hur generna kommer att användas långt fram i tiden. Han undersökte råttor av en speciell linje som kallas Long-Evans, där somliga honor pysslar om sina ungar mycket, medan andra behandlar dem illa och knappt ens låter dem komma åt att dia.

Meaney visade att rättungar som blir illa behandlade av sina mödrar i en speciell del av hjärnan (hippocampus) fäster kemikalier på en del av dna-molekylen så att det för all framtid blir mycket svårare att använda genen för det protein som tar emot och reagerar på stresshormoner. Det gör att de illa behandlade rättungarna hela livet får svårt att hantera stress, och själva kommer att behandla sina ungar illa.

En rad andra undersökningar har sedan visat att många olika slags traumatiska upplevelser hos olika försöksdjur leder till att kemikalier på liknande sätt tas bort eller fästs på skilda ställen på dna-molekylerna i olika delar av hjärnan. Detta påverkar allt från stress och inläring till hur benägna unga råtthonor är att lyfta på svansen för en uppvaktande kavaljer.

Vi har goda skäl att tro att liknande mekanismer förekommer hos människor, även om

uppenbara etiska skäl hindrar forskare från att göra motsvarande experiment på oss.

Även om vi tittar på egenskaper som musikalitet och aggressivitet är arvets och miljöns bidrag nära sammantvinnade.

För musikalitet är det uppenbart att det spelar roll om det sjungs och spelas i hemmet, och om det står eller inte står ett piano i vardagsrummet. Vi har också länge vetat att mängden träning är avgörande för hur skicklig en musiker blir.

Den svenska neuroforskaren Fredrik Ullen har dessutom tagit det stora svenska tvillingregistret till hjälp för att undersöka om även arvet har betydelse. Han såg då att par av enægstvillingar hade väldigt mycket större likhet än par av flerægstvillingar vad gäller flera grundläggande musikaliska förmågor (som taktkänsla och tonsäkerhet). Eftersom enægstvillingar har alla sina genvarianter gemensamt, medan flerægstvillingar bara har hälften, visar det att arvet spelar betydande roll. Dessutom visade undersökningen att arv har stor betydelse för hur mycket man tränar.

Vad gäller aggressivitet visar liknande tvillingundersökningar att arvet spelar en viktig roll även där. Forskare har till och med hittat ett par gener som tycks vara med och påverka hur aggressiv man är. Vi vet vidare att kön och ålder påverkar – ju mer testosteron man har, desto större sannolikhet för aggressivitet.

Från helt andra håll vet vi att också miljön är betydelsefull. Vi vet att den nervbana som styr vår emotionella impuls till vrede (som får oss vilja smälla till den som står mitt emot) sätts igång om man känner sig hotad, eller om någon vill ta något från en som är värdefullt för en. Nervbanan kommer därför oftare att sättas igång i ett samhälle där folk slåss om knappa resurser än i ett välmående samhälle, och oftare i en laglös miljö än i en med ordning.

Till och med så små kulturella skillnader som den mellan norra och södra USA kan ha betydelse. I ett omtalat experiment fick manliga försökspersoner från nord- respektive sydstater sitta i ett rum och fylla i en blankett som de sedan skulle gå genom en korridor och lämna in. Strax efter de rest sig kom en medhjälpare till försöksledaren och trängde sig förbi, knuffade försökspersonen och sade ”asshole”.

De flesta försökspersoner från syd förklarade att de blivit upprörda, medan de flesta från nord tyckte det bara var en lustig episod. När man mätte testosteron och stresshormoner var halterna mycket mer förhöjda hos syd- än nordstatarna. Och i ett chickenracetest, där en annan medhjälpare kom rakt mot försökspersonen i korridoren och man mätte hur snabbt försökspersonen vek av, påverkades nordstatarna knappt alls av episoden medan sydstatarna vek av när en knapp meter återstod till mötet om de blivit förolämpade, mot över tre meter om de inte blivit det.

Man kan gå genom en rad olika mänskliga

Själlöst?

FOTO: ALAMY

egenskaper och komma till samma slutsats. Arvet påverkar, tillsammans med miljön. Så intimt sammanvävt att de två näppeligen går att sära från varandra.

Vi har hört frågan åtskilliga gånger: När vi fattar beslut ska vi då lita på våra känslor, eller tvärt om hålla dem stängna och tänka logiskt och förnuftigt? Olika vänner har olika åsikter, liksom olika tänkare under historien. Men ett har de flesta som uttalar sig om saken gemensamt – de tänker sig känsla och förnuft som två närmast oförenliga storheter, som vi måste välja eller kompromissa mellan.

Vid en första anblick ser neurobiologin ut att stödja den uppfattningen. Vårt förnuftsmässiga resonerande äger rum i den evolutionärt nyaste delen av hjärnan, hjärnbarken. Det sker särskilt i dess främre del som är ofantligt mycket större hos människor än andra djur. Där är nervcellerna dessutom som allra mest förgrenade och nätverken som allra mest komplexa.

Känslomässiga reaktioner sköts däremot av evolutionärt gamla och betydligt ”enklare” strukturer djupt nere i hjärnans centrum. Man talar ibland om området som ”reptilhjärnan” eftersom även kräldjuren har dessa strukturer. På den allra mest grundläggande nivån fungerar också känslomässiga reaktioner på samma sätt hos oss som hos kräldjur.

Låt oss som exempel se på rädsla och stress. En rad olika sinnesintryck kan bära budskap om fara och de skickar alla signal till ett litet nervknippe i en körtel i reptilhjärnan (som kallas hypothalamus). Oavsett vilket meddelande om fara som dyker upp kommer körteln att göra samma sak: slå på en kaskad av stresshormoner och ställa om signalerandet i ett stort antal nervceller ut i kroppen. Därmed ställs kroppen om för att fly eller slåss. All energi och allt syre ska till hjärta och muskler, inget till tarmar och immunförsvar. Smälta mat och bekämpa infektioner får man göra någon annan gång. Då ökar chansen att det blir en andra gång!

När hjärnan sedan upptäcker att alla dessa kroppsliga förändringar skett känner man obehag och rädsla. Har man en hjärnbark blir man antagligen också medveten om varför. Man kopplar exempelvis ihop rädslan med bilden av rovdjuret framför sig.

Även andra känslomässiga reaktioner är standardiserade paket av signaler som radikalt ställer om kroppens funktioner för att hantera en viss situation. Vrede förbereder mig för att försvara det som är mitt, sexuell lust att föröka mig, en nervbana som leder till att dopamin utsöndras gör mig nyfiken entusiastisk och motiverad att ge mig ut i den farliga världen för att skaffa mat, dryck, svalka, värme eller något annat som saknas.

Mer komplexa känslor är legeringar av flera sådana reaktioner.

Är alltså förnuftet resultatet av människans unikt stora komplexa hjärna medan våra känslor är enkla och primitiva? Nej, så enkelt är det inte. Hos människan är den komplexa, avancerade

Mycket känslor här.

FOTO: PETER WIXTRÖM/TT

hjärnbarken också med och styr de emotionella reaktionerna.

- Vi processar till exempel många sinnesintryck på ett mycket detaljerat och noggrant sätt i hjärnbarken, varpå resultaten av analyserna skickas ner till reptilhjärnan och kan stimulera eller hämma olika emotionella reaktionspaket.
- Dessutom tänker vi ofta på saker som hänt eller ska hända, och sådana tankar kan både sätta igång, stänga av och omforma våra känslomässiga reaktioner. Jag kanske reflekterar över chefens konstiga röst häromdagen och blir plötsligt rädd att inte få förlängd anställning.
- Många människor kan till och med medvetet viljemässigt stänga av och slå på emotionella reaktioner. Skådespeleri handlar om att locka fram sådana reaktioner i kroppen, pokerface om att stänga av dem.

Förnuftet har alltså stort inflytande över våra känslor. Dessutom vet vi att förnuft och känslor är oskiljaktiga när vi ska fatta beslut. Hjärnan är nämligen i grund och botten en beslutsmaskin och har varit det sedan långt innan våra förfäder utvecklade vare sig hjärnbark eller förnuft.

Grunden i detta beslutsmaskineri är just de emotionella reaktionerna. De är laddade med antingen positiva eller negativa upplevelser. När vi bedömer en situation eller ett handlingsalternativ väger vi helt enkelt samman hur stark positiv och negativ laddning den sammantaget

”

På den allra mest grundläggande nivån fungerar också känslomässiga reaktioner på samma sätt hos oss som hos kräldjur.

»

”

Även om vi tittar på egenskaper som musikalitet och aggressivitet är arvets och miljöns bidrag nära samman-tvinnade.

väcker. En situation som huvudsakligen skapar olust skyr vi, den som skapar entusiasm och njutning söker vi oss mot. Och när vi står inför ett val väljer vi det handlingsalternativ som maggropen förknippar med mest positiva och minst negativa känslor.

Förnuftets roll i sammanhanget är att analysera de olika situationer som väcker känslorna. Exakt hur rädd behöver jag egentligen vara för att förlora det nya jobbet. Hur säker kan jag vara att jag verkligen skulle gilla de nya arbetsuppgifterna bättre? Hur illa är det egentligen om Pettersson blir chef för den avdelning jag söker till? Efter att jag analyserat situationen logiskt och förnuftigt kan paletten av känsloreaktioner se rätt annorlunda ut än innan jag började tänka. Men i slutändan är det mitt emotionella system som gör sammanvägningen och fattar beslutet.

Det har vetenskapen om inte annat lärt sig från en patient som i litteraturen kallas Elliot. Han hade haft en hjärntumör som skapat en skada rätt långt fram i hans hjärna. Efter det hade han fullständigt förlorat omdömet och fattat det ena katastrofala beslutet efter det andra. Han kunde göra sådant som att strunta i att skicka ut beställda varor till femtio kunder för att istället rita ett handgjort julkort till en av dem. Han kom till neurologen Antonio Damasio för att få hjälp.

Damasio konstaterade att Elliot hade sitt förnuft helt i behåll. Han var fullständigt förmögen att i alla led räkna ut konsekvenserna av sitt beteende: att kunderna skulle bli arga, ringa chefen, som skulle bli arg, att han riskerade få sparken, inte skulle kunna köpa julkappar till sina barn och så vidare. Men de konsekvenserna var känslomässigt stumma för honom. De berörde honom inte mer än tanken på att julkortets mottagare nog skulle bli glad.

Med hjälp av ett antal kolleger hittade Damasio allt fler patienter med skador på samma ställe och kunde konstatera samma fenomen hos dem alla: De hade förlorat förmågan att låta känslorna styra deras beslut, vilket ledde till att de agerade fullständigt omdömeslöst och lade sitt liv i ruiner. Slutsatsen var glasklar. Utan känslor är det inte möjligt att fatta förnuftiga beslut.

Trots att de flesta människor idag i teorin vet att våra själsliga aktiviteter äger rum i vår fysiska hjärna lever en stark föreställning kvar i samhället om en dualism mellan kropp och själ, mellan fysik och psyke, materia och ande.

Flera av mina vänner kan vara hur övertygade materialistiska ateister som helst när jag diskuterar abstrakt filosofi med dem. Men om jag antyder att deras konstnärliga upplevelser, kreativa inspiration eller romantiska kärlek skulle gå att hänföra till elektriska och kemiska reaktioner i deras hjärnor blir de ändå förnärmade och upprörda.

På något sätt verkar de tycka att deras upplevelser och känslor devalveras av att det går att beskriva hur de uppkommer på en materiell nivå. Ändå kan de vara lika andlöst fascinerade som jag över hur spetsbågarna i Uppsala domkyrka reser

sig upp i rymden, fastän de vet lika väl som jag att fysiker sedan länge kan förklara hur valven kan bära de tunga konstruktionerna. Uppenbarligen uppfattar många det som sker inne i hjärnan som något kvalitativt helt annorlunda än det som sker utanför den.

Vi märker det redan i vårt språk. Att måla en tavla kallas för en själslig sysselsättning, men att måla en vägg en kroppslig. Att få en spark sägs orsaka kroppslig smärta, en förolämpning själslig. Och allra tydligast märker man smygdualismen i vår attityd till psykisk ohälsa: en stukad arm viftar man med, en panikångestattack gömmer man. Diabetes berättas om för alla, en depression för några få. Hjärtinfarkter diskuteras vitt och brett, psykoser sopas under mattan.

Detta trots att psykisk ohälsa är precis lika kroppslig som all annan ohälsa. Exempelvis handlar depressioner precis som diabetes om obalanser mellan signalämnena som leder till att viktiga delar av kroppen skadas och fungerar sämre. Det rör sig om komplexa nätverk av orsaker som i bägge fallen bland annat har med kost, stress och motion att göra.

Den bild som växer fram ur den moderna hjärnforskningen är dock mycket tydlig. Var och en av de funktioner som västerländska filosofer i årtusenden placerat i en icke-kroppslig själ kan förklaras och beskrivas som processer i vår fysiska hjärna. Vi förstår hur organisationen av nervceller i hjärnan gör det möjligt för dem att representera olika begrepp, som kan sorteras i hierarkier, där vissa begrepp innesluter andra. Våra minnen vet vi utgörs av kopplingar mellan nervceller som representerar exempelvis olika bilder, begrepp, händelser, platser och känslor.

Vi vet att tänkande handlar om en aktivitet i hjärnan och vi har starka misstankar om hur det kan gå till när vi får en ny idé – att en helt ny koppling bildas mellan två nervceller som representerar två tankar eller minnen eller begrepp som man tidigare inte föreställt sig kunna ha något med varandra att göra. Vi har en god teori om hur hjärnan kan göra oss medvetna om somliga men inte andra delar av det som försigår där. Vi vet rätt väl grunderna för hur känslomässiga reaktioner går till.

Det betyder inte på långa vägar att vi vet allt om hur hjärnan fungerar. Det finns mängder av viktiga hål att fylla och den centrala frågan om hur tänkande går till är ännu inte besvarad. Vi börjar dock få ett sammanhängande skelett av kunskap om hur hjärnan fungerar och hur den ger oss våra själsliga egenskaper och förmågor.

Men för att vi ska kunna använda de kunskaperna för att verkligen förstå oss själva behöver vi alltså hålla tre falska dikotomier i schack och minnas att arv och miljö samverkar intimt för att forma oss till dem vi är. Att förnuft och känslor lindar sig om varandra och bägge behövs när vi fattar beslut och att våra själsliga egenskaper bygger på precis lika kroppsliga processer som andning och blodcirkulation. ✨

Av Christian
Abrahamsson

Insidern som kom
ut till allmänheten:
Anders Tegnell.

FOTO: ANNA-KARIN NILSSON/TT

Utanför och innanför

Reaktionerna inför pandemin aktualiserar debatten om experter kontra allmänhet. Men situationen är alldeles för komplex för en sådan tudelning.

3

Christian Abrahamsson
är fil dr i kulturgeografi
och kulturskribent.

Vem hade kunnat tro att vi våren 2020 skulle befinna oss i ett enormt, världsspannande, experiment i realtid? Jag skriver inte det för att på något sätt förminska det faktum att den pandemi vi just nu måste hantera är en katastrofal händelse. En katastrofal händelse inte enbart ur ett medicinskt perspektiv utan även ur ett socialt, ekonomiskt och, potentiellt, politiskt perspektiv. Att det är ett experiment vi befinner oss i är ett annat sätt att säga

att vi inte känner utgången, att situationerna vi tvingas bemästra präglas av en osäkerhet som förvisso i någon mening alltid existerar men som nu blir så påtaglig att det är omöjligt att inte varsebli den. Om man tar ett steg bakåt och betraktar situationen ur fler perspektiv än det mest påtagliga, det medicinska, aktualiseras dessutom en lång rad frågor som visserligen också är ständigt närvarande men som nu ställs i blyxtbelysning.

En av de mest framträdande av dessa frågor rör relationerna allmänhet–experter och experter–politiker. I en numera klassisk studie *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*

”

I någon mening kan man paradoxalt nog hävda att den demokratiska allmänheten är samtida med professionerna och experterna.

(Seuil, 2001) ställer de tre franska sociologerna Michel Callon, Pierre Lascoumes och Yannick Barthe frågan vad det innebär att handla i en värld präglad av osäkerhet och komplexitet. Hur bör vi i en värld karakteriserad av ständigt nya vetenskapliga och teknologiska landvinningar förstå den kunskap som produceras av experter och den kunskap som produceras av lekmän? Och, vidare, vad innebär det för utvecklingen av demokratin hur vi väljer att svara på den föregående frågan? Callon, Lascoumes och Barthe räknar upp en lång rad vetenskapliga frågor som givit upphov till både inomvetenskapliga kontroverser och kontroverser mellan vetenskapen och allmänheten. Exempel som de ger är bland annat hanteringen av kärnbränsle, genetiskt modifierade grödor och boskap, genterapi, fågelinfluensas samt en lång rad ytterligare frågor där svaren på förhand inte är entydiga.

Vad de tre avser att utreda är inte vad författaren Isaac Asimov beskrev som ”den felaktiga uppfattningen att demokrati innebär att min okunskap är lika god som din kunskap”. Snarare ställer de frågan om det finns problemområden och frågeställningar som vetenskapen och experterna inte ensamma kan besvara och vad det i sin tur innebär för lekmännens och allmänhetens roll i hur vi som samhälle bör fatta beslut i dessa frågeställningar. Även om frågorna i boken är ständigt återkommande sedan antiken blir det tydligt när vi betraktar framväxten av nya vetenskapliga discipliner, professioner och klasser under det sena 1800-talet att deras betydelse genomgick en kvalitativ förändring i och med demokratis framväxt i Europa och Nordamerika. I någon mening kan man paradoxalt nog hävda att den demokratiska allmänheten är samtida med professionerna och experterna. Ett argument som vi kan se utvecklat i böcker som *Les cadres. La formation d'un groupe social* (1982) av den franske sociologen Luc Boltanski. Boltanski

beskriver framväxten inom den franska staten och samhället av en kadergrupp med särskilda utbildningsvägar, karriärer och maktpositioner. Ofta karakteriserades denna nya grupp av hög teknisk och vetenskaplig specialisering samt av ett stort inflytande över hur beslut bereddes och fattades. De kadrar som Boltanski beskriver var en förutsättning för att styra det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets industrialism.

Det tidiga 1900-talet var också den period då frågeställningen om expertens roll kontra allmänheten ges en av sina tydligaste formuleringar. Det sker i en fortfarande refererad debatt mellan två av 1900-talets viktigaste samhällstänkare. Debatten inleds av journalisten Walter Lippmann med två böcker *Public Opinion* (1922) och *The Phantom Public* (1925). Lippmanns två böcker får omedelbart ett stort genomslag i den amerikanska debatten. 1927 kommer ett svar från den amerikanske filosofen John Dewey i form av boken *The Public and Its Problems* (1927). Debatten mellan Lippmann och Dewey har förståtts ur flera olika perspektiv. Det vanligaste är att den handlade om massmediernas roll i ett demokratiskt samhälle. Samtidigt som det perspektivet är intressant och centralt för debatten så handlade den på en mer fundamental nivå om två skilda sätt att förstå relationen mellan den engagerade allmänheten och eliterna eller experterna. Elit och expert bör inte förstås som synonyma men är i vissa delar av argumentationen överlappande begrepp.

Public Opinion inleder Walter Lippmann med att hävda att världen är alldeles för komplex, mångtydig och omfattande för den enskilde att förstå. Alla människor konstruerar således vad han kallar för en pseudomiljö, en nödvändigtvis förenklad förståelse av världen. En förståelse präglad av begränsningar, subjektiva uppfattningar och partiskhet. Detta förhållande innebär för Lippmann att hela bilden av ett skeende med nödvändighet är omöjlig att återge. Den är i någon mening en ouppnåbar fiktion. Förmedlingen via till exempel massmedier kommer alltid att innebära att delar av bilden utelämnas och att även den informerade allmänheten kommer att serveras ett utsnitt av de fakta som utgjorde händelsen. Att det förhåller sig på detta sätt utgjorde enligt Lippmann en av grunderna för hur olika politiska ledare framgångsrikt kunde bedriva propaganda och på så sätt påverka den allmänna opinionen. Han hade kommit att intressera sig för propagandans betydelse redan under första världskriget men kom att mer aktivt att studera den i relation till framväxten av bland annat fascismen i Italien. I *Public Opinion* myntar Lippmann det begrepp han framförallt kommit att förknippas med ”manufacture of consent” eller tillverkningen av konsensus. För Lippmann innebär propaganda inte nödvändigtvis en dålig sak. Insikten att propaganda är ett kraftfullt verktyg för att styra den allmänna opinionen och att tillverka konsensus innebar, ansåg han, att sättet man dittills förstått demokratin måste förändras. Man måste inse att de tidigare sätten att styra samhällen inte längre var giltiga i ljuset av massmediers påverkan

Agenter eller åskådare?

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

på opinioner och möjligheten att styra dessa opinioner. Man kunde inte längre, menade han, förlita sig på intuition, samvete eller tillfälliga opinioner om man ville förstå världen. Redan i *Public Opinion* visar sig de argument som utkristalliseras först i *The Phantom Public* tre år senare, en tanke om att de med bäst förståelse av världen inte nödvändigtvis bör rikta sig till allmänheten som en allmänhet utan snarare att de bör arbeta för att skapa en fiktiv allmänhet genom frambringandet av konsensus.

I *The Phantom Public* kritiserar Lippmann idén om en allmänhet så som den återfinns i demokratiteorier. Idén att ett samhälls allmänhet är möjlig att avgränsa och nå kunskap om, att den utgör en organisk enhet i vilken individen utgör en cell, att den har påverkan på vilken riktning samhället tar, att lagar och moral emanerar ur denna allmänhet och att den skulle besitta en allmän folkvilja. Lippmann menar att inget av detta stämmer. Snarare och mer korrekt menar han att allmänheten som sådan är en abstraktion, en fiktion som enbart existerar i demokratiteoretikernas teorier och inte i verkligheten. Samhället kännetecknas istället av två sorters individer, agenter och åskådare eller insiders och outsiders. Den avgörande skillnaden mellan dessa båda grupper är, för Lippmann, hur de är positionerade i förhållande till ett problem. Endast insidersn besitter den kunskap och den förståelse som krävs för att kunna handla i relation till ett bestämt problem. Om insidersn är den med potential att handla karakteriseras outsidersn enligt Lippmann av sin okunskap, han försöker ”navigera skeppet från land”. För Lippmann innebär denna tudelning att kompetens enbart existerar i relation till funktion. Uttryckt annorlunda menar han att människor inte besitter kunskaper i största allmänhet utan snarare kunskaper för vissa avgränsade syften, liksom de enbart bör utbildas för någonting specifikt. Det bör nämnas att Lippmann inte anser att dessa två typer är fixerade utan att de med nödvändighet kommer att skifta beroende på vilka problem som uppstår. Lippmanns argumentation är alltså öppet elitistiskt. Hans modell för hur samhället bör styras är ett argument för expertvälde, det är insidersn som bör och kan fatta de avgörande besluten. De okunniga åskådarna bör hållas så långt borta från dessa processer som möjligt.

Deweys *The Public and its Problems* är samtidigt som den utgör ett svar till Lippmanns två böcker en utveckling av den pragmatiska filosofin han utvecklade framförallt i relation till demokrati och utbildning. För att förstå Deweys position är det viktigt att komma ihåg att han utvecklade sin version av pragmatism i direkt relation till det faktum att USA vid den tiden var ett samhälle i snabb förändring. Städerna där han verkade, Chicago och New York, hade under det sena 1800-talet förvandlats till mångkulturella miljöer i vilka en majoritet hade egna erfarenheter av att ha lämnat till exempel den polska eller svenska landsbygden för ett liv i Amerika. Dewey delade på det sättet Lippmanns insikt att en allmänhet aldrig kunde tas för given och att det finns uppen-

bara problem med att tro att folkviljan eller ens kunskapen om samhället var enad eller entydig.

Dewey förknippas ofta, felaktigt, med uttrycket ”learning by doing”, felaktigt i bemärkelsen att han inte myntade uttrycket. Däremot fångar det en del av kärnan i hans utbildningsfilosofi då den strävar efter att förena den teoretiska kunskapen med den praktiska kunskapen. Att lösa upp distinktionen mellan det abstrakta och det konkreta för att uttrycka det något annorlunda. Nyckelbegreppet för Dewey är ”inquiry”, ett svåröversättbart begrepp men som något förenklat kan översättas med undersökning. Deweys begrepp kan schematiskt förstås som en kontrollerad transformation av en obestämd situation till en bestämd situation genom att vi försöker förstå hur situationens olika delar kan sättas i relation till varandra. Dewey menar att syftet med den undersökande metoden är att inte alltför skarpt avgränsa en situation samtidigt som man försöker avgöra vilka delar som hör till en given situation. Även om Dewey är enig med Lippmann om att allmänheten inte är en på förhand existerande entitet så menar han samtidigt, utifrån hans definition av ”inquiry”, att allmänheten uppstår i relation till situationer. Allmänheten är för Dewey inte en utan många, inte på förhand givna utan ständigt tillblivande. För att ta ett exempel på en allmänhet som har de karakteristika som Dewey ger dessa tillblivande allmänheter räcker det att vi tänker på miljörörelsen. Miljörörelsen är, särskilt om vi i begreppet inkluderar även de företag och regeringar som den utsett till sina antagonister, en allmänhet i vilken det är svårt att skilja på agenter och åskådare på det sätt som Lippmann gör. Det är också här som Deweys kunskapssyn blir framträdande. Han menar att även om allmänheten inte är en och inte tydligt avgränsbar så innebär det faktum att den framträder i relation till vissa situationer eller frågeställningar att den ständigt ökar sin kunskap om vissa frågor. Även om den inte besitter det språk som är vetenskapens så kan den tillgodogöra sig ett vetenskapligt sätt att tänka.

Det är onekligen fascinerande att se hur våren 2020 har inneburit en aktualisering av de positioner som Walter Lippmann och John Dewey debatterade under 1920-talet. Hur gränserna mellan Lippmanns insiders och outsiders tycks mer aktuella än någonsin, hur dess grindvakter, gränsoverskridare, dilettanter och kritiker är mer aktiva än på länge. Samtidigt är det lika fascinerande att se hur det i denna extrema situation uppstår nya allmänheter som formeras kring frågor som omöjligt kan sägas tillhöra en entydig samhällssfär. Att vi, med Dewey, måste försöka inkludera alla de delar och aspekter som hör till situationen, pandemin i det här fallet, och se att enbart medicinsk kunskap inte är tillräcklig. Att situationen måste vara öppen för juridik, ekonomi, politik, vardagslivets kunskap och så vidare. Vissa situationer är helt enkelt alltför komplexa för att vi ska kunna ställa upp dikotomin insider och outsider. ✨

”

Hans modell för hur samhället bör styras är ett argument för expertvälde, det är insidersn som bör och kan fatta de avgörande besluten. De okunniga åskådarna bör hållas så långt borta från dessa processer som möjligt.

TEMA

TANKAR I SJUKDOMENS TID

Hur förändrar coronakrisen vårt sätt att se på världen? Utifrån en essä om osäkerhetens återkomst av Nicklas Berild Lundblad reflekterar skribenter över fenomen som kontrollbehov, fri- och rättigheter, verklighetskontakt och populism.

Vår osäkra värld

Vi lever våra liv genom att ta ställning till risker och sannolikheter.
Men med pandemin har den stora osäkerheten gjort entré.

Av Nicklas Berild Lundblad

O rdet "kris" har också bibetydelsen avgränsning. Vi kan urskilja skiljelinjer och förkastningar som vardagen dolt och även uppfatta möjliga förändringar som kanske skulle kunna göra oss starkare, som samhälle och som individer.

En pandemi är en grym lärare, och kanske just därför borde vi göra vårt absolut bästa för att lära oss de läxor den ger och många av dessa läxor utgår just från olika avgränsningar som nu blir tydligare.

Ibland rör det sig om avgränsningar som blir tydliga när något går sönder. Den tyske filosofen Martin Heidegger noterade att våra verktyg blir synliga för oss först när de går sönder. Då förskjuts de från oss själva och vi ser dem tydligt för vad de är. Så är det också med många av våra institutioner och kanske också med samhället i stort. Det är först när något faller isär som vi kan se det klart.

Vi lever i sannolikhet. Vår värld är uppbruten i händelser som har olika sannolikheter, och vi räknar på allt från risken att dö till hur vi bäst skall planera vår pension. Sannolikheten – som risk – är den hinderbana som vi lever oss igenom på väg till en gård på Österlen eller en stilla tillvaro på hemmet. Livet är ett antal vad som vi ingår och deras utfall avgör vår lycka och vårt välbefinnande. Vi slår vad om att vår övervikt inte leder till hjärt- och kärlsjukdom eller att våra ultramaraton kan räknas oss till godo i extra år. Vi söker oddsen på allt från våra äktenskap till att vi väljer rätt ny mobiltelefon. Summan av våra vad blir en ekonomi; vårt samhälle och världens gång avgörs i vad efter vad.

Detta, att vi lever i sannolikheter, är en av de märkligaste konsekvenserna av moderniteten, en av de saker som en medeltida människa skulle ha svårast att förstå om hon placerades i vårt nu. För henne var världen inte sannolik, utan fylld av slumpens osäkerhet.

Den romerske filosofen Boethius bild är kanske den vackraste – fru Fortunas hjul som snurrar och skiftar världens öde utan att vi kan veta hur eller varför. Vi måste söka vår fred med denna osäkerhet och leva bäst vi kan i slumpens mönster – vi kan inte besvärja den. Det finns inga sannolikheter i fru Fortunas spel, inga odds kan ges det mäktiga, gåtfullt snurrande hjulet.

Vi har nästan glömt osäkerheten helt. I bästa fall reducerar vi den till att singla slant; vi säger att osäkerhet betyder att vi måste ge alternativen 50 procents sannolikhet. Men det är nonsens.

Osäkerhet betyder att oddsen inte fäster, att det inte finns några vad att ingå och att vi måste inta Boethius position. Vi måste acceptera att vi inte vet.

A vgränsningen mellan sannolikhet och osäkerhet framträder allt tydligare i pandemin. Vi försöker besvärja osäkerheten med modeller, trollformler som ger oss skenbilder i vackra grafer och tabeller, men osäkerheten består.

Sannolikheten kröp in i samhället via ekonomivetenskaperna, och det är egentligen mycket märkligt – eftersom de ekonomer som studerade frågan tidigt, som Frank Knight och John Maynard Keynes, noterade att osäkerheten inte kunde reduceras till sannolikhet, utan att osäkerheten utgjorde en punkt där det enda svar vi kan ge med någon stadga är att vi inte vet.

Senare ekonomer, som Paul Samuelson, glömde detta. Snart kröp sannolikheterna vidare in i andra beteendevetenskaper och spelteorin växlade formalism mot realism till kurser som såg goda ut, men visade sig vara dyra. Människor, visade det sig, var dåliga på att förstå sannolikheter. Det var åtminstone den slutsats som drogs i den beteendevetenskapliga ekonomin – som byggde på först Nobelpristagaren Herbert Simons observation att vi inte nöjer oss, och inte maximerar våra sannolika vinster i världen.

Sedan utvecklades och förvanskades Simons perspektiv av Daniel Kahneman och Amos Tversky. Kahneman, även han Nobelpristagare, menade att vår oförmåga att hantera sannolikheter kunde tas till intäkt för att vi hade djupgående och obotliga brister i vår rationalitet.

Det är vårt att göra två observationer: den ena är att Simon inte såg det mänskliga beteendet som problemet, han menade istället att det visade att den ekonomiska teorin var skakig. Det som sedan skedde var emellertid att teorin vann och människan hamnade på de anklagades bänk. Idag spåker vi oss gärna med vilka olika "biases" vi har och försöker inrätta system för att lära oss att tänka bättre.

Mervyn King och John Kay noterar i sin bok *Radical Uncertainty* att detta är ett märkligt sakernas tillstånd, eftersom hela resonemanget bygger på en missförtroendeförklaring mot evolutionen. Vårt förnuft har utvecklats över årtusenden och när vi tar

»

TANKARI SJUKDOMENS TID

FOTO: XXXX

Upphängda på fru Fortunas hjul.

FOTO: ALAMY

sannolikheternas modeller till intäkt för att förklara vårt tänkande trasigt bryter vi mot kemisten Leslie Orgels berömda andra regel: evolutionen är smartare än vad du är.

Det evolutionära förnuftet bygger inte på sannolikheter, utan på berättelser. Därför att världen är berättelser, och inte sannolikheter. Världen är osäker, den kan, i väsentliga avseenden, inte förutses eller reduceras till odds. Den förlöper i unika berättelser som kräver en grundläggande kunskapsteoretisk ödmjukhet.

Den andra observationen är att vi lider, som samhälle, av en särskild sorts apofeni, en sjukdom som gör att vi ser – måste se – mönster i allt och sedan överlagra sannolikheter på dessa mönster. Det är en sorts imperativ i en värld som förlorat sina teologiska språkspel, eftersom vi då tvingas ersätta mening med förklaring. I sociala medier bildas skolor kring olika mönster, byggda på datamängder som både är ofullständiga och fyllda till bredden av brus.

Men sakta, sakta träder avgränsningen fram och vi ser förkastningen, klyftan, mellan osäkerhet och sannolikhet allt tydligare. Och vi hör kanske, om vi lyssnar noga, hur hjulet snurrar i slumpens mörker.

Pandemin påminner oss också om rummets olika avgränsningar. Det internationella rummet bröts omedelbart upp och kvar blev spillror av nationer och regioner. Sedan gick även de rummen sönder när bybor förskräckta bad regeringar världen över att stoppa storstadens innekänningar från att besöka sina sommarställen.

Mellan rummets olika delar såg vi så plötsligt alla de spänningar som globaliseringen målat över med framgångsberättelser. Nationer införde exportförbud av medicinsk utrustning, reseförbud och karantänkav på andra medborgare. Ett växande berg av skuld började skyfflas runt mellan nationerna och viruset skulle plötsligt ges medborgarskap.

De nätverk vi organiserat rummet i föll också ihop och plötsligt såg vi hur sköra de var, hur lätt de bröts sönder. Hyllorna i matbutikerna tömdes av rädsla när vi såg hur snabbt de löstes upp, och vår egen okunskap om hur dessa kedjor ens såg ut blev uppenbar när vi hamstrade det toapapper som Sverige skulle kunna producera även i den djupaste zombieapokalyps.

Rummet fortsatte att pulvreras och i USA vaknade delstaterna upp ur sin djupa sömn och mindes att de var de stater som förenats, och att nu var det upp till dem. Presidenten å sin sida försökte samla ihop alla fragmenten och spegla sig i dem, utan framgång – i spegelskärvarorna stirrade en brokig samling guvernörer tillbaka på honom med krav och anklagelser.

Europa – det kanske viktigaste rummet vi skapat de senaste århundradet – blev plötsligt tvådimensionellt: varje enskilt medlemsland för sig mot de andra, mot resten av världen. Den europeiska dimensionen blev som upplöst och Italien, mitt i den rasande pandemin, lämnades ensam. EU-kommissionens ordförande såg sig senare tvingad att be om ursäkt, men det var som om ingen då visste vem hon var eller representerade. I det vakuum som uppstod valde andra, som Ungern, att koncentrera nationen till en person – Viktor Orbán – och fullfölja rörelsen mot det autokratiska. Fördömandena som följde saknade också

en europeisk linje och Europa blev som ett tunt pappersark som liksom inte syntes: ett skört papper fyllt med förhoppningar om den inre marknaden.

Många nationer valde att krympa rummet ytterligare och införde husarrest, men kallade dem karantän. De offentliga rummen slöts och livet försköts in i vardagsrum och kök, som plötsligt blev synliga i strömmar av videokonferenser. Missförståndet fick sina egna ritualer – och vi lärde oss att inte lämna mikrofonen stum, att stänga ned kameran om vi satt nakna framför datorn samt att alltid vara beredda på att familj och husdjur plötsligt kunde vandra planlöst genom vår professionella självbild.

”Utomhus” fick en underbart förbjuden klang, och alla bakade surdegsbröd som en sorts besvärjelse för att fylla det krympande rummet med doften av en lycka, som dock alltid hade en överton av desperation.

Pandemin stod tyst vid sidan av och visade med handen på rummets alla sprickor och avgränsningar, samtidigt som världen alltmer liknade ett komplicerat pussel utstrött över oss alla.

*”Vi måste söka vår fred
med denna osäkerhet
och leva bäst vi kan i
slumpens mönster – vi
kan inte besvärja den.”*

Om rummet gick sönder fort så gick tiden sönder i sin egen takt. Vi vet – från relativitetsteorin – att rummet och tiden hör samman, så det borde kanske inte vara överraskande att också tiden gick sönder – men det blev ändå det. Vi hade lik-

som aldrig hört den globala ekonomiska klockans tickande och förstod nog inte hur märklig den moderna samtidigheten egentligen är. Den visade sig lika skör som rummet och snart hade vi inte bara sommardag utan olika tider i olika länder. En del hade valt att stanna tiden helt och trycka bort pandemin – med förhoppningen att klockan, när den startades på nytt, inte skulle bjuda viruset åter. Andra lät tiden löpa vidare och långsamt – eller snabbt, vem vet? – föll länder ur takt med varandra i en sorts rubato.

Innan pandemin är över måste vi försöka hitta samma takt igen. Det är en känslig dans, med hundratals länder och regioner och tillverkningsindustrier och tjänstesektorer och taktpinnen hålls av ett virus som vi fortfarande inte riktigt förstår.

Den globala samtidigheten vider sig bort från oss, men även vår individuella tid har börjat hacka. Även de med familj börjar bli litet dagvill, och de ensamma känner hur tiden krymper

Isolerade och övergivna av EU.

FOTO: ANTONIO MASIELLO/GETTY IMAGES

TANKAR I SJUKDOMENS TID

John Maynard Keynes: visste att vi inte visste.

FOTO: TT

till ett "igår" och ett "imorgon" som flyter samman. Alltför svårt att hålla reda på när något egentligen hände och det förflutna blir märkligt nog lika rörligt som den framtid som nu saknar horisonter.

I ett reportage som nyligen passerade i flödet kunde man läsa om hur fångar använde rutiner för att få tiden att gå fortare, få den att flyta samman så att tiden i fängelse inte bara löpte snabbare utan också blev ett mindre minne, tog mindre plats i det egna livets berättelse. Många av oss sitter nu fast, utan att kunna hjälpa det, i samma strategier. Kommer vi att minnas pandemin? Vad vi gjorde? Eller har dessa månader gått förlorade i rutin?

Vår egen tid beror av andra. Vår egen samtidighet produceras tillsammans med andra. Pandemin ställde om alla våra klockor och nu – när det nu är – måste vi återerövra en samtidighet. Nu visade sig ha avgränsningar som vi höll i schack utan att vi visste det.

Vetenskapen var fylld av människor som inte höll med varandra. Vad värre var såg vi plötsligt hur denna oenighet rörde sig längs en mängd olika skiljelinjer – man kunde inte ens enas vad man var oenig om. Epidemiologin blev en folksport, men epistemologin var märkligt frånvarande även från mycket av den vetenskapliga diskussionen. Disputerade forskare blottade sig som modellmonogama och angrep varandra i allt gällare ton.

Ibland kollapsade debatten i personangrepp och medvetet kårbärsplockande i datamängderna, men överraskande ofta

visade oenigheten upp sig från sin bästa sida och påminde oss om att vetenskapen bygger på just denna oenighet – men också på att vi surrar oss vid masten med våra hypoteser och gör dem så tydliga och klara att de enkelt kan falsifieras.

Även vetenskapen visade sig ha svårt med osäkerheten – men långsamt kämpade debatten till sig en viss kunskapsteoretisk ödmjukhet. Det blev tydligt att både komplexiteten i en modern pandemi och det okända virusets fundamentala osäkerheter faktiskt krävde att vi ibland blev svaret skyldiga.

I spelet med pandemin är det svårt att säga vem som vinner innan de sista pjäserna har flyttats och vi ser brädet klarare. Partiet spelas ut i sin egen tid och under osäkerhetens tecken.

Vi blev uppmärksamma på hur avskild från det offentliga samtalet vetenskapen varit – när vetenskapens hantverkare kom utrusande ned ur elfenbenstornet visade de sig vara en oregerlig skock oeniga individer – och det gav vetenskapen åter en del av sin glöd. Plötsligt kändes vetenskapen mer som ett verb än ett substantiv, och kanske kommer det att ge oss nya forskare i kommande generationer.

Till sist blev den yttersta avgränsningen tydlig: den mellan livet och döden. Döden, dold bakom välfärds-samhällets kulisser, klev fram och påminde oss om att vi alla bär vårt slut inom oss. Kanske är det som ett kluster av underliggande sjukdomar, kanske är det bara de år som vi samlat på oss som vävs samman till vårt slut – men det finns där och den ridå vi dragit för döden kan inte förändra det.

Döden framträdde först i sifferserier där den växte sig allt starkare, sedan i berättelser om en pappa, en mormor, en vän som gått bort och sedan i sidor efter sidor med dödsannonser i pappers-tidningarna. Den död som vi nästan glömt av stod stilla på torget i Italien, utanför akutsjukhusen och på ålderdomshemmen. Där räknade den in sina offer och lämnade oss med frågor om ansvar och skuld.

Men sjukdomen gjorde också något annat, den suddade ut avgränsningarna mellan oss människor. Vi såg varandra. Vi stannade hemma. Vi tvättade händerna. Vi köpte mat till en ensam granne. Vi gick på restaurang och såg att restaurangerna, butikerna och kafféerna egentligen var gjorda av drömmar som pandemin nu löste upp. Vi gjorde vad vi kunde för att de drömmarna skulle överleva och med dem den större dröm som vi drömmer tillsam-

mans i ekonomin.

Pandemin är ett rovdjur som äter förhoppningar och planer och projekt och även när viruset bleknar bort kommer den att smyga genom gatorna och fälla sina offer – om vi inte enas om att jaga bort den.

Kris har också en annan, äldre bibetydelse: dom. De avgränsningar vi gör nu kan sammanställas till en dom. Över samtiden, över oss själva. Nu slipar de efterkloka sina knivar och letar efter syndabockar, men en pandemi har inga förövre, bara offer. Det egentliga måttet på oss alla är om vi orkar lära oss av vad pandemin visat oss utan att fördela skuld, och om vi kan välkomna tillbaka osäkerheten in i livet utan att lamslås av ödestro.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr och chef för global samhällsanalys på Google. Åsikterna i artikeln är hans egna.

FOTO: ALAMY

Om och om igen

Människans kontrollbehov kan aldrig fullt ut tillfredsställas. Det kan tvärtom ge upphov till mer frustration och inte sällan fler risker.

Av Katarina Barrling

I *Balladen om döden i Rättvik* berättar Carl-Johan Vallgren om en from präst som "frälste själar på ackord med helga ande uti blicken". Men det sedliga och rättrådiga livet till trots, en dag när prästen står i predikstolen ser han Döden på kyrkbänken längst bak. Och det är prästen själv som Döden pekar på. Förfärad flyr prästen till sin sedeslöse bror och ber denne om adressen till den mest syndfulla plats som tänkas kan. Brodern rekommenderar en "massageklubb" i Leksand, lett även häxa, och prästen konstaterar lugnad att: "där letar väl knappast Döden efter fromma prästemän som vill undkomma sitt öde". Han kastar sig på broderns cykel till Leksand. Prästens bror, i sin tur, går tillbaka till kyrkan där han finner att Döden sitter kvar, förbryllad bläddrandes fram och tillbaka i sin stora svarta bok. När brodern undrar hur i hela fridens namn Döden kan ge sig på den frommaste av de

fromma svarar Döden att det faktiskt överraskade honom att finna denne präst i kyrkan. Enligt de uppgifter Döden har skall prästen nämligen leva ett utsvävande liv i Leksand. Och det är just dit Döden nu ämnar bege sig för att hämta honom.

Historiens sensmoral är lika tydlig som uråldrig: ingen kommer undan sitt öde. I långa tider var det en given inställning. Att någon annan än vi själva styrde vårt öde var självklart: människan spår och Gud rår. Inte sällan förkroppsligades framtidsmakten också av specialiserade ödesföretredare, påfallande ofta kvinnor (Fortuna och Tyche), påfallande ofta kvinnor arbetande i grupp (moirer, parcer och nornor). Att spinna ödestråd är komplicerade saker.

Ett av det moderna samhällets mest utmärkande drag är en vägran att acceptera att något annat än människan skulle styra händelseutvecklingen. Människan spår och Människan rår.

TANKAR I SJUKDOMENS TID

Föreställningen om att allt skulle vara förutbestämt, eller bestämt av någon annan än människan, ligger helt enkelt inte för oss. Fatalism betraktas som ett tecken på inte bara vidskepelse, utan också som resignation och uppgivenhet – närmare dödssynder än så kan man knappast komma i ett positivt tänkande samhälle.

Men inte heller mer välbelagda faktorer än ödesgudinnor anses utgöra legitima bestämmningar till människans och samhällets utvecklingsgång. Vår tid kan förvisso inte förneka betydelsen av biologiskt och socialt arv, men den kan göra vad den kan för att försöka tygla sådana variabler. Allt som på något vis styr och begränsar individen och det mänskliga samhället skall bemästras, för att inte säga bekämpas.

Samtidigt har vår kontroll förstås begränsningar – stora begränsningar. Ett av de tydligaste uttrycken för dessa begränsningar ligger i *risk*en. I ett fatalistiskt samhälle behöver vi inte tänka på risker, eftersom det inte finns några. Risken förutsätter en osäkerhet i utfall som inte existerar när allt är förutbestämt.

I ett samhälle som vårt, som tvärtom menar att ingenting är förutbestämt, och att det är människan som bestämmer, kommer ansvaret också att vila tungt på människan att förebygga och undanröja risker. Det är ju hon som styr historiens gång.

Det här föranleder ett enormt kontrollbehov – som på grund av den osäkerhet som alltid ligger i risken, aldrig helt kommer att kunna tillfredsställas. I förhållande till risken saknar vi helt enkelt full kontroll. I risken ligger att vi inte kan veta hur det slutar. Vi kan göra vad vi kan för att minimera osäkerheten, och som Nicklas Berild Lundblad skriver i sin essä försöker vi besvärja den med hjälp av våra modeller i form av grafer och tabeller, som en sorts moderna trollformler. Men den säkerhet dessa frammanar är skenbar. Osäkerheten består. Ytterst kan vi inte säkert veta hur det går. Och i hanteringen av risker finns det ingen ångerrätt. Det räcker med en misstolkad graf, så har vi påverkat händelseutvecklingen i oönskad riktning, i värsta fall så att den osäkra risken övergår i säker olycka.

Det här över allt svävande kontrollbehovet gör att man med fog kan beskriva vårt samhälle som ett kontrollsamhälle. Det är svårt i sig, och det blir inte lättare av att detta kontrollsamhälle skall leva sida vid sida med, och dessutom förstärks av risksamhället.

Risksamhället utgör enligt Ulrich Beck, som myntat termen, en naturlig förlängning av industrisamhället. Samtidigt som industrisamhället skapar välstånd, skapar det också mängder av nya risker eftersom det bryter ned naturen, menar Beck. Och på motsvarande sätt som människan försöker bemästra allt annat som kommer i hennes väg – ofta i syfte att göra det mänskliga livet bättre – vill hon också bemästra riskerna.

När Becks bok om risksamhället först kom ut 1986 (i engelsk översättning 1992) var vi upptagna av risker som vi inte uppmärksammar på samma sätt idag: kärnkraft, kemikalier och föroreningar till exempel. Och på 90-talet var det galna ko-sjukan som fyllde oss med skräck. Att den här typen av risker inte intar en lika framträdande plats i våra riskmedvetanden idag betyder inte att de nödvändigtvis har försvunnit. Det visar bara att vad människan ser som risker inte enbart bestäms av vad som faktiskt är verkliga risker, utan också av vad vi människor väljer att

just se som risker. Riskbedömningen rymmer alltid ett subjektivt element, det ligger i själva definitionen i och med att riskbedömningen delvis bygger på våra föreställningar om vad vi definierar som hotfullt och skadligt. Det finns också en objektiv komponent i risken. Risker är inte bara en social konstruktion: ett virus, en härdsmälta, en konjunkturnedgång – allt detta har en existens oberoende av vad vi anser om det. Men för att dessa omständigheter skall betraktas som just risker krävs alltså att vi betraktar dem som just risker. Risker är därför beroende av subjektiva uppfattningar, och på den kollektiva nivån också av kulturbundna föreställningar. Kulturen kommer också att inverka på hur vi väger olika risker mot varandra, det vill säga vilka risker som åtnjuter högst status och vad som ses som rättmätiga sätt att mota dem.

Se till exempel på skillnaden mellan individualistiska och kollektivistiska kulturer. I en kollektivistisk kultur, där individen inte tillmäts lika stor vikt, kan samhället utan större bekymmer sätta den kollektiva nyttan framför individens skydd och frihet, till exempel genom att låsa in eller på olika sätt offra sjuka människor i syfte att begränsa smittspridning utan att betala priset i form av nya risker, till exempel överbelastade intensivvårdsavdelningar eller ekonomisk depression. Och omvänt: i en kultur som lyfter fram skyddet av individen som överordnat andra värden kan konsekvensen i förlängningen bli att kollektivet skadas, direkt eller indirekt, till

exempel genom att hela samhället stängs av i syfte att skydda vissa individer eller grupper. Sällan har denna typ av moraliska frågor blivit så påträngande som denna besmittade vår. Sällan har det blivit så tydligt hur olika vi människor kan väga dessa intressen mot varandra.

Och även inom ramen för en kultur kan bedömningen av vilken risk som väger tyngst skifta mycket snabbt. När en ny, och därmed ofta mer skrämmande, risk upptäcks glöms de andra, mer välbekanta, lätt bort. Risker med det förhållningssättet är att de gamla välkända riskerna försummas på ett sätt som gör att dessa kan växa sig ännu större, för att sedan, när de inte går att bortse från längre, på nytt hamnar i uppmärksamhetens fokus – med den konsekvensen att de risker som en tid fått stå i strålkastarljuset ges lägre prioritet, och därmed även de kan växa sig större och farligare – och så vidare, och så vidare.

Men det finns fler mekanismer som gör att den samlade risknivån höjs när vi försöker bemästra risker. När vi är fullt upptagna av att mota en risk så inte bara förbiser vi andra risker – vi skapar också nya. Kraven på social distansering och karantän innebär risker för ekonomin så som konkurser och arbetslöshet; arbete från hemmet innebär såväl arbetsmiljörisiker som säkerhetsrisker – till exempel. De åtgärder som för inte så länge sedan skulle bemästra den då dominerande risken – klimatförändringen, det vill säga minskad flygtrafik och konsumtion – ses nu som rymmande nya risker.

Risksamhället påminner inte så litet om lerneiska hydran: för varje huvud vi hugger av växer det fram två nya. Och vårt kontrollbehov kan aldrig fullt ut tillfredsställas. I långa stycken kan det tvärtom ge upphov till mer frustration och inte sällan fler risker. I värsta fall försätter vårt kontrollbehov oss i en liknande situation som den fromme prästen i Rättvik. Det är just genom att försöka undfly det vi fruktar mest som vi framkallar det.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

TEMA

FOTO: ALAMY

På rättsstatens grund

Statens agerande under coronakrisen har genomsyrats av skyddet av våra mänskliga fri- och rättigheter. Rättighetstanken har stått sig stark – hittills.

Av Mårten Schultz

Pandemier och krig hör till de största svårigheter ett samhälle kan drabbas av. Sverige har inte upplevt krig på väldigt länge. Epidemier förekommer däremot emellanåt. Men ingen epidemi i modern tid har haft en sådan omvälvande påverkan på folkhälsan och samhällsekonomin som covid-19. Vi går igenom en institutionell kris. I kriser provas rättsstatens robusthet.

Till skillnad från vad som gäller för krig finns det inga särskilda konstitutionella regler för hur vi ska möta pesten. Det finns inga regler i grundlagen som koncentrerar makten hos regeringen eller som medger undantagstillstånd. Regeringsformen tiger still.

Det betyder dock inte att viruset tagit lagstiftningen på sängen. Tvärtom.

Kriser uppkommer ofta när det osannolika inträffar. Men en modern rättsordning är konstruerad för att även tackla smällar ingen hade väntat sig. Den osäkerhet som Nicklas Berild Lundblad talar om är – åtminstone till viss del – en utgångspunkt för den uppsjö av regler som är till just för att möta kriser som den här. Reglerna, i olika lagar och andra författningar, ingår i ett genomtänkt men inte helt överskådligt system. Frånvaron av regler om undantagstillstånd vilar på genomtänkta överväganden och rätts-teknisk analys.

Lagstiftaren hade således anteciperat en sådan här situation, eller något liknande den. Men det finns trots lagstiftarens förutseende en typ av regler i systemet som utsätts för särskilda utmaningar i en tid som helt ställer samhällsintresset – snarare än individen – i centrum: reglerna om mänskliga fri- och rättigheter. Rättighetslagstiftningen står för individuella hänsyn i en tid då allt handlar om att rädda så många som möjligt. Det leder till friktion. Hur har då det svenska rättighetsskyddet stått sig under statens första månader av krishantering? Förvånansvärt väl, får man säga. Än så länge.

Grundlagen innehåller få regler med direkt sikte på en folkhälsokris av det här slaget. Istället har staten tillgång till ett batteri av åtgärder i vanlig lag. Smittskyddslagens regler innebär att personer som misstänks vid inresa till Sverige kan tvingas till hälsokontroller, områden med okontrollerad smittspridning kan spärras av och smittade som inte sköter sig kan isoleras (tvångskarantän på vårdinrättning). Det finns även en annan typ av regler med kollektiv riktning och som till exempel kan användas för att begränsa människor från att träffas gruppvis.

De individuella tvångsåtgärder som återfinns i den första kate-

gorin har (mig veterligen) inte använts med anledning av covid-19-pandemin, men ett tillfälligt inreseförbud har införts. Den andra kategorin av åtgärder har aktualiserats genom att regeringen har infört begränsningar för allmänna sammankomster eller offentliga tillställningar. Det skedde först genom att besluta att sådana sammankomster inte var tillåtna om antalet deltagare var fler än 500 personer. Senare inskränktes detta till 50 personer. Det har också fattats beslut om att barsevering förbjuds, att enbart bordsservering tillåts på barer och restauranger.

”Det mest frihetsinskränkande beslutet i modern tid.” Så beskrev jag i SvD i början av mars beslutet att förbjuda antalet närvarande vid sammankomster och offentliga tillställningar. Beskrivningen var korrekt. I efterhand framstår den som absurd.

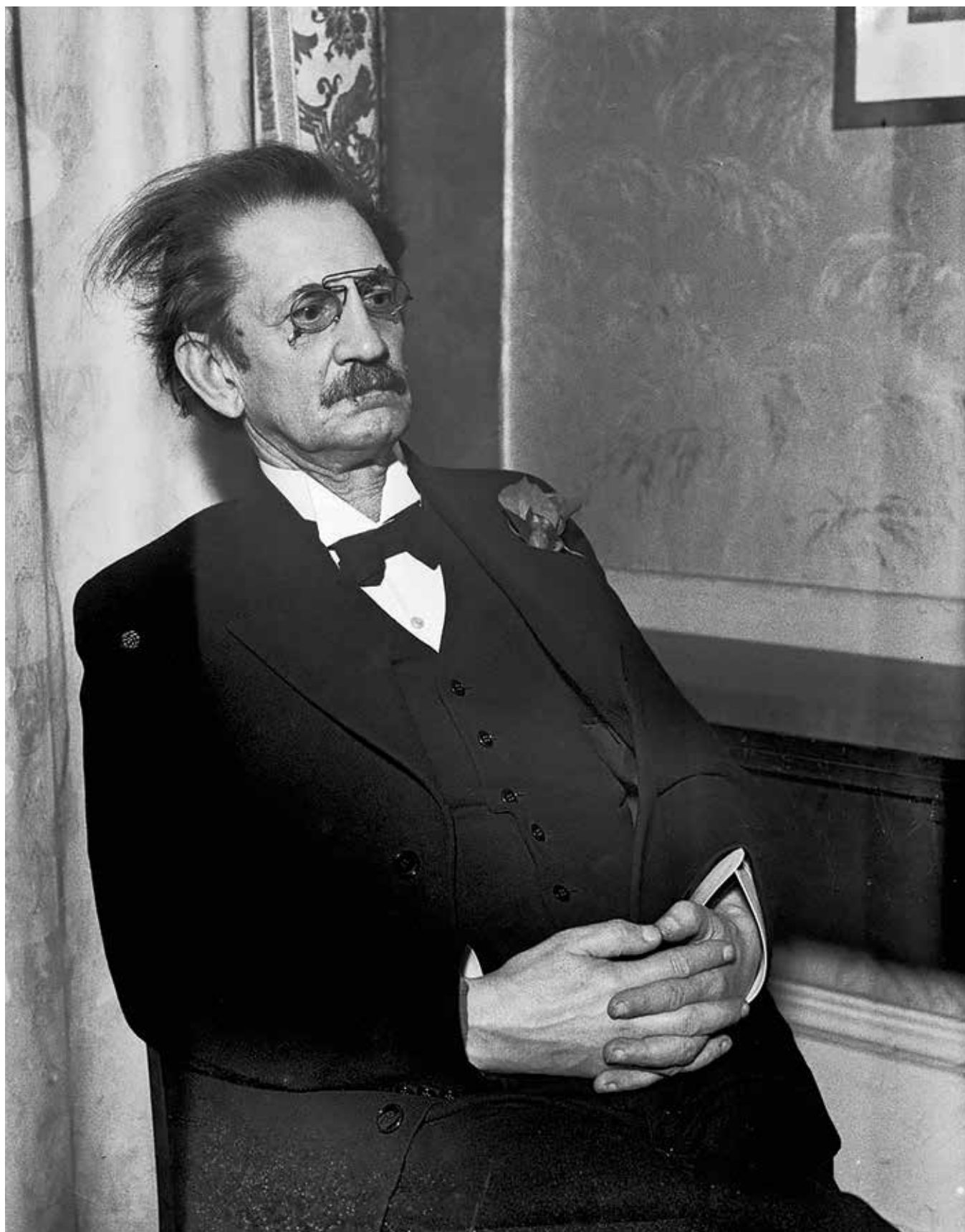
Det är idag avsaknaden av mer ingripande frihetsinskränkningar som är avvikelsen. Medan andra länder har låst in sin befolkning och stängt ned hela branscher har åtgärderna i Sverige varit mer återhållsamma.

Varför har Sverige intagit en ”försiktigare”, eller som vi vanligtvis har sagt: ”mindre extrem”, inställning? Svaret på den frågan beror på om man utgår från presskonferenser eller från de rättsliga dokument som åtgärderna vilar på.

I regeringens och Folkhälsomyndighetens kommunikation har instrumentella argument stått i fokus. Staten har bedömt att det inte skulle vara effektivt, eller till och med kontraproduktivt, att stänga skolor, förbjuda människor från att gå på gym eller ställa in kollektivtrafiken. Men om man läser närmare i de rättsliga dokument som utgör underlaget för de vidtagna åtgärderna framträder något annat. Det tyngsta argumentet har varit omsorgen om våra mänskliga fri- och rättigheter.

Skyddet för fri- och rättigheter har genomsyrat statens agerande under coronakrisen. Det är särskilt tydligt i Folkhälsomyndighetens agerande. Regeringen har lutat sig tungt mot expertmyndigheten vars avvägningar därmed har haft stor betydelse även för regeringens agerande.

En kritik har varit att Folkhälsomyndigheten inte enbart ägnat sig åt smittskyddsrelaterade frågor utan även inkluderat proportionalitetsbedömningar och prognoser om kostnader i sina beslut och beslutsförslag. Härigenom går Folkhälsomyndigheten från att vara en expertmyndighet som på vetenskaplig grund gör analyser om hur staten bäst kan organisera smittskyddet, till att utföra »

Axel Hägerström gav inte mycket för känslorjunk.

FOTO: UPPLANDSMUSEET

TANKAR I SJUKDOMENS TID

uppgifter som borde ligga på den politiska makten – hos regeringen. Menar kritikerna. Folkhälsomyndigheten gör dock inget annat än det den fått i uppdrag att göra. Helhetsbedömningarna ligger i myndighetens mandat. Och i dessa helhetsbedömningar har skyddet för grundläggande fri- och rättigheter varit centralt.

Att Sverige värderat skyddet för fri- och rättigheter högre än något annat land i västvärlden är ur historisk synvinkel oväntat. Den svenska inställningen till rättigheterna har länge varit ambivalent. Inte minst i Socialdemokratien. Det här fordrar en utvikning.

Modern svensk rättskultur har länge betraktat mänskliga rättigheter med skepsis. Den rättsfilosofiska inriktningen Uppsalaskolan, som senare kom att integreras i det bredare rättsteoretiska paradigmet den skandinaviska rättsrealismen, var negativ till rättighetsterminologin. Skolan grundades av filosofen Axel Hägerström i början av 1900-talet men det är i rättskulturen, snarare än i filosofin, som Hägerström fått störst avtryck. Hägerströms tankar påverkade med andra ord framförallt juristerna.

Uppsalaskolan besjälades av uppfattningen att uttalanden om värden inte refererade till något ”verkligt”, värdenihilismen. Uttalanden i värdefrågor var bara känsloyttranden. Sådana yttranden hade inte någon plats i en rationell argumentation. Mänskliga rättigheter – eller snarare idén om att människor ägde vissa grundrättigheter enbart i kraft av sin mänsklighet, oavsett vad lagen sade i saken – var en sådan form av värdeyttranden och placerades i det irrationella facket.

Hägerströms efterföljare vid de juridiska fakulteterna tog fasta på kritiken. Men de gick längre. Vilhelm Lundstedt, civilrättsprofessor i Uppsala och socialdemokratisk riksdagsledamot, tog obekymrat steget från värdenihilism som teoretisk idé till värderingen att diskussioner om värden inte borde förekomma alls i juridiska sammanhang. Lundstedts och hans meningsfränders frenetiska ansträngningar för att knuffa (bland annat) rättighetsterminologin ur den vetenskapliga hagen var framgångsrika. Det blev oseriöst att tala om mänskliga rättigheter i rättsliga sammanhang.

Den teoretiska kritiken mot de mänskliga rättigheterna sammanföll med politiska strömningar. Rättigheter är individens trumfkort mot den politiska majoriteten. Socialdemokratien som vant sig vid att sitta på lagstiftningsmakten var länge skeptisk. Den mest allmänt hållna rättighetsregleringen med betydelse för svensk rätt – och senare en integrerad del i svensk rätt – Europakonventionen, var återkommande en källa till irritation för partiet som ville bygga en stor socialstat och breda motorvägar genom Östermalm. Men det var inte bara på vänsterkanten som det skavde.

Uppsalaskolans mest aggressiva rättighetsmotståndare var socialdemokraten Lundstedt men hans engagemang delades av en annan av Hägerströms inflytelserika efterföljare: professorn Karl Olivecrona. Olivecrona var under kriget tyskvän och såg en blivande svensk ledare i Hitler.

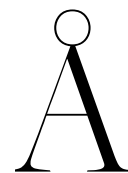
Det finns många andra anledningar till att svensk rättskultur länge skydde rättighetsbegreppet. Sverige var i och för sig bland de första stater som efter kriget skrev under Europakonventionens allmänna rättighetskatalog. Men i inhemsk praktisk juridik

hade enskilda som var missnöjda med staten eller kommunerna inte mycket att hämta vare sig i Europakonventionen eller i de rättighetsnormer som fanns och finns upptagna i regeringsformen. Inom landets gränser var det svårt för den som fått sina rättigheter kränkta att hitta juridiska verktyg. Det fanns inga sanktioner och ingen upprättelse.

Det här förändrades i slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Det teoretiska inflytandet från Uppsalaskolan började klinga av. Men viktigast var de politiska förändringarna. 1995 gick Sverige med i det som idag är EU. I samband med det gjordes Europakonventionen till lag. Vi fick därmed en fullödlig rättighetskatalog som en vanlig författning i svensk rätt. Successivt stärktes konventionens status. Jurister som använde sig av Europakonventionens rättighetsargument i svenska domstolar betraktades inte längre automatiskt som rättshaverister. Rättigheterna började ta plats i den rättsliga argumentationen.

Sedan kom sanktionerna och upprättelsen.

I ett epokgörande rättsfall från 2005 fann Högsta domstolen (HD) att staten hade ett ansvar för överträdelser av de mänskliga rättigheter som kom till uttryck i Europakonventionen. En rättighetskränkning medför ett skadeståndsansvar för staten. Några år senare konstaterade HD att även kommunerna har ett skadeståndssanktionerat ansvar att respektera enskildas rättigheter. Genom dessa avgöranden skapade HD en sanktion mot rättighetskränkningar och en mekanism för upprättelse för den som kränkts. Med stora ord kan man kalla utvecklingen för en svensk rättighetsrevolution.

Ater till covid-19. Ett juridiskt skydd för mänskliga rättigheter utmanas mindre ofta i tider av frid, fred och välstånd. Det är i stora kriser som rättighetsskyddet stresstestas. En

pandemi kan kräva inskränkningar, framförallt i mötesfriheten, demonstrationsfriheten och näringsfriheten, men även i yttrandefriheten (om desinformation påverkar folkhälsan) och religionsfriheten (förbud mot gudstjänster i grupp). Liksom de flesta om inte alla andra länder har Sverige infört omfattande inskränkningar i människors fri- och rättigheter – men det har skett inom ramen för de inskränkningar som lagen tillåter och förankrat i värderingen att systemet förtjänar att värnas. Rättighetstanken står stark i institutionerna. Men kommer den att stå sig? Som Nicklas Berild Lundblad beskriver det har den europeiska dimensionen utplånats. Ett vakuum har uppstått. I detta vakuum är det auto-kraterna som finner luft.

Den liberala tanken att alla människor har vissa rättigheter enbart i kraften av att vara människa ifrågasätts alltmer. Idag kommer kritiken mot rättighetskatalogerna mindre ofta från Lundstedts efterföljare i den demokratiska vänstern, även om det förekommer. Istället är det ofta den mer auktoritära sidan av högern som ifrågasätter asylrätten, religionsfriheten eller Europakonventionens förbud mot att utvisa dömda brottslingar till länder där de riskerar kroppsbestraffning som går i bräsch för kritiken. Och denna kritik växer sig starkare när konservatismen tar politiska marknadsandelar från liberalismen. En långdragen pandemi hotar även den mest robusta rättsstat. Ingen är liberal i en pandemi.

Mårten Schultz är professor i civilrätt vid Stockholms universitet.

FOTO: JONATHAN NACKSTRAND/JTT

Uppvaknandets tid

Vi har påmints om att människan inte är alltings mått. Det har varit en skakande men också ovärderlig erfarenhet.

Av Nina Solomin

Vi hade en storslagen och sedan länge uttänkt plan som nu, äntligen, i sommar skulle genomföras. Okej, det var kanske mer jag som hade den. Min äkta hälft var ljummet inställd – men övertalningsbar. För första gången var barnen tillräckligt stora för att kunna följa med på resan. Den jag hade drömt om sedan vi blev en familj för ett och ett halvt decennium sedan.

Men tji. Våren 2020 visade sig bli den tidpunkt då vi påmindes om att människan spår – och Gud rår. Det blir med andra ord aldrig som man tänkt sig. Det visste vi ju alla redan, rent teoretiskt, men för den som har tillbringat hela sitt liv i en ofattbart lyckosam tidsålder av antibiotika, liberalism, globalisering samt västerländsk demokrati, är det lätt att glömma att människan inte alltid är *on top of it all*. Begränsningar och hinder har för den hyggligt

TANKAR I SJUKDOMENS TID

driftiga, som icke haft oturen att drabbas av sjukdom, inte varit mer begränsande än att det gått att tjata sig förbi, fixa och trixa, ställa sig i kö eller hitta ett lika trevligt alternativ. Går inte flygen till Lombok? Då kanske Vietnam kan vara aktuellt? Eller Mallorca? Nä. Flygen går nämligen inte alls. Och vi får inte ens lämna Stockholmsregionen i sommar.

”Kommer vi att minnas pandemin? Vad vi gjorde?” frågar sig Nicklas Berild Lundblad i sin essä. Det kan han hoppa upp och sätta sig på att vi kommer. Särskilt dessa första chockartade månader, då världen ställts på ända och vi ägnat all vår kraft åt att anpassa oss, hitta nya lösningar och nya mentaliteter. För de flesta av oss svenskar är det här en radikal omställning.

För en del är det förvisso inte nytt, eftersom de varit med förr. Ta min 84-åriga mor. Vid tre års ålder flydde hon med sina föräldrar från Warszawa och överlevde andra världskriget i en gudsförgäten håla vid Uralbergen, samtidigt som resten av släkten slaktades av nazister. Hon har så länge jag kan minnas levt i beredskap för det isolerade undantagstillstånd som hon nu iakttar med stor strikthet. Ständigt har hon hamstrat mat och utgått ifrån det värsta.

Murphys law – lagen om att när något kan gå fel, så kommer det också att göra det – serverades till frukost under hela min uppväxt. För en person som min mor, som alltid sett katastrofen lura runt hörnet, är vad som nu händer i världen helt i sin ordning. Det är bara att skruva upp konserverburkarna och med upphöjt lugn sätta sig till rätta framför teven.

Men om vi återgår till oss som inte haft katastrofen vare sig som empirisk erfarenhet eller som ett förväntat grundtillstånd. På vilket sätt kommer denna vår att bli ihågkommen? Med risk för att låta pretentiös, hoppas och tror jag att det blir som en tid av uppvaknande. Så många värdefulla lärdomar kan tas tillvara, när vi utformar och förvaltar våra samhällen post-corona.

En av de mest uppenbara insikterna är förstås den om behovet av defensiv design i samhället. Precis som maskiner kan konstrueras idiotsäkert, för att minimera misstag eller felanvändning, kan också samhället utformas så att vi minskar risk och skador. Ett annat fint gammalt ord för det här är som bekant krisberedskap.

Uppenbara saker att notera och lära sig av är att EU-samarbetet havererade när det blåste hårt; gränserna stängdes; var och en blev genast sig själv närmast. Vi fick också bekräftat vad vi redan visste, att Kina är King. För att bara nämna några observationer. Vi behöver alltså en tillräcklig grad av självförsörjning av livsmedel, läkemedel och kemikalier för att rena vatten. Vi behöver också ett hyggligt bra försvar, militärt och civilt. Dessutom behöver vi en långsiktig strategi för att ovan nämnda områden aldrig ska komma att prioriteras bort igen.

Det här har tänkts och sagts i flera år. Men kanske kan det bli lite mindre prat och lite mer verkstad nu. Jag ser fram emot den praktiska utredning som kan tillsättas när pandemin är över, en rejäl

kommission, och jag tänker på alla kloka slutsatser och rekommendationer den har möjlighet att ta fram, till gagn för våra barn och barnbarn.

Det gör mig, mitt i alltihop, tillitsfull inför framtiden.

En viktig och närmast omstörtande insikt att ta hänsyn till för utredningen är den om det demokratiska systemets skörhet – eller med vilken lätthet vi kan avskaffa grundläggande rättigheter. När en pandemi av det slag vi nu ser kan få västerländska stater att sätta sina medborgare i husarrest, tillämpa undantagstillstånd eller försöka göra det enklare att runda riksdagen, är det nästan något av en aha-upplevelse. Det är så här det skulle kunna gå till om en demokratiskt vald regering ville genomföra en kupp. Allt som behövs är ett verkligt eller fabricerat yttre hot, och vips, är den frihet vi tar så för givet, inte lika given längre.

Plötsligt är det helt rimligt att medborgarna övervakas digitalt och begränsas i sin rörelsefrihet, liksom att demonstrationsrätten går upp i rök. Även äganderätten kan i den ekonomiska kollapsen komma att ligga pyrt till. Personligen tycker jag att den psykologiska och känslomässiga erfarenheten av att se detta hända, även om Sverige är det minst auktoritära exemplet, är på samma gång ovärderlig och obehaglig.

Därmed inte sagt att det är fel att skydda samhället mot pandemin. Tvärtom. Det är därför allt är så förbannat komplicerat.

En annan sak som coronakommissionen bör kika närmare på är skolan. Tentativa rapporter tyder på att eleverna, också de som är svagast, har lättare att koncentrera sig hemma med distansundervisning än i klassrummet. Jag har själv på nära håll sett en tonåring sitta koncentrerat framför datorn och arbeta stenhårt mellan 9 och 15.30 dag efter dag.

Tänk om ett högklassigt undervisningsmaterial togs fram centralt, för alla elever i Sverige, och att det via digitala kanaler var kärnan i undervisningen, medan klassläraren fick rollen som ett extra stöd? Kanske skulle det höja kvaliteten på undervisningen för många elever. Tyvärr, får man väl tillägga, eftersom

det i så fall kan ses som ett underbetyg för den grundskola vi har idag.

Kanhända kommer vi att minnas den här våren som en första kaotisk fas av krisen. Vi kan också komma att minnas den som en jungfrulig och aningslös tid, då vi ännu inte fullt ut anade konsekvenserna av pandemin och dess effekter på världsläget och ekonomin.

Just nu pauser vi det offentliga samtalet om samhällsproblem som var i fokus före pandemin. Men gängkriminalitet, droghandel eller en växande segregation försvinner inte. Förhoppningsvis leder den här krisen till att vi vaknar till och konstruktivt jagar lösningar på fler utmaningar än virus. Människan är inte *on top of it all*. Det är en värdefull insikt som torde leda till ödmjukhet, men också till febril aktivitet.

Nina Solomin är journalist och författare.

Tror på narrativet: beväpnad milis i Michigan protesterar.

FOTO: JEFF KOWALSKY

Onda sagor i onda tider

Högerpopulister vill gärna utnyttja kriser för att flytta fram sina positioner, men coronakrisen är fel sorts kris för dem.

Av Åsa Wikforss

Vi lever i en tid då vår rationalitet sätts på prov. Det nya splittrade informationslandskapet samverkar på ett farligt sätt med våra olika fördomar, till exempel tendensen att vilja bekräfta det man redan tror. Stamttänkande leder till kunskapsmotstånd och dagligen översköljs vi med desinformation av alla de slag. Mitt i allt detta landar pandemin. Lösa rykten och rena påhitt blandas med osäkra forskningsrön och välgrundad rädsla. Som Nicklas Berild Lundblad konstaterar har vi särdeles svårt att hantera sannolikheter – detta i en kris där all argumentation, och alla strategier för krishantering, handlar om sannolikheter.

Enligt Berild Lundblad bör vi emellertid ta påståendet om vår bristande rationalitet med en nypa salt. Evolutionen är smartare än vi är. Problemet är inte att vi är irrationella, föreslår han, utan att våra teorier om rationalitet är felaktiga. Vårt tänkande är format av evolutionen och det evolutionära förnuftet bygger inte på sannolikheter, utan på berättelser, just eftersom världen är berättelser snarare än sannolikheter.

Utan tvekan bör man ställa sig skeptisk till påståendet att vårt förnuft är på ett grundläggande plan dysfunktionellt. Evolutionen är inte smart, den har inga mål och ingen intelligens, men den gynnar inte heller utvecklingen av dysfunktionella organ. Hur ska man då förklara våra brister när det gäller tänkandet? Inte genom att säga att de inte är brister – ett slutledningsfel är ett slutledningsfel hur vi än vrider och vänder på det – utan genom att se dessa brister i sitt större sammanhang. Vår överlevnad gynnas till exempel av stamttänkande, även om det i enskilda fall kan leda oss att sätta vår lit till det falska, just därför att stammen har ett avgörande överlevnadsvärde för oss.

På samma vis har vår benägenhet att se världen i termer av berättelser, att se mönster och tillskriva mening, ett överlevnadsvärde. Det ger oss genvägar i tänkandet och tillåter oss navigera en svåröverskådlig omgivning, att fatta snabba beslut och hantera osäkerhet.

Men det betyder inte att världen är en berättelse. Och det bety-

der inte att vår tendens att se världen som en berättelse är ofarlig. Tvärtom. Det utgör ytterligare en tankefälla.

Särskilt farligt blir det när berättelsen används för att förklara samhällsutvecklingen. Om ett samhälles komplexa historia och samtid reduceras till en berättelse med tydlig narrativ struktur kan man räkna med att den blir missvisande. Vad värre är: Berättelser om samhället tenderar att ge en svartvit beskrivning av komplicerade förhållanden, ställa ont mot gott, vi mot dem, och föreslå enkla lösningar på komplexa problem.

Högerpopulismen använder sig av en berättelse av detta slag. Den grundläggande tanken är att det föreligger en fundamental antagonism mellan det hederliga folket och den korrupta eliten. Med "eliten" menar man då inte miljardärer som Donald Trump utan den intellektuella eliten, forskare och journalister, och "folket" ges en exkluderande innebörd, där varken eliten eller medborgare med fel etnisk bakgrund ingår. Man beskriver ett samhälle i kris och hänvisar till en förlorad guldålder. Man förklarar det som gått förlorat i termer av vad den korrupta eliten gjort, och man tänker sig att det finns en enkel lösning på krisen: En stark ledare som säger som det är, straffar eliten (folkets fiender!) och återupprättar ordningen.

Krisen spelar därför en central roll i det högerpopulistiska narrativet. Den behöver emellertid inte vara verklig. Det räcker med att människor *tror* att vi står inför en kris. Alternativa medier i högerpopulismens tjänst gör därför vad de kan för att sprida bilden av ett land i kris. I Sverige har det länge handlat om påståendet att vi står inför en systemkollaps som ett resultat av alltför stor invandring. Nu står vi inför en verklig kris av proportioner som få av oss har varit med om under vår livstid. Frågan inställer sig därför vilka konsekvenser coronakrisen kommer att få för högerpopulismen. Kommer livet efter coronapandemin innebära att högerpopulismen vuxit sig ännu starkare eller blir det snarare tvärtom?

>>

Viktor Orbán: populist med oinskränkt makt.

FOTO: TAMAS KOVACS/TT

TANKAR I SJUKDOMENS TID

Utan tvekan har populistiska ledare världen över passat på att utnyttja coronakrisen för att förstärka sin makt. Människor är rädda och därför mer villiga att acceptera inskränkningar i sina fri- och rättigheter. I Ungern har nedmonteringen av den liberala demokratin pågått under flera år, men under våren har premiärminister Viktor Orbán utnyttjat krisen för att gå steget längre. Han har nu i princip oinskränkt makt, på obestämd framtid. Ungern har också infört en nödlag som bland annat innebär att den som sprider vad som betraktas som felaktig information om hur regeringen sköter krisen riskerar upp till fem års fängelse. Ett antal auktoritärt lagda nationer har på liknande vis agerat för att stärka makten och undanröja motståndare – däribland Polen, Ryssland, Iran och Indien.

Men i demokratiska länder verkar de populistiska strömningarna snarare ha försvagats. Statsminister Stefan Löfvens förtroendesiffror har ökat från 26 procent till 47 procent sedan början av mars. Jimmie Åkesson har under samma tid tappat 4 procent. Socialdemokraternas väljarstöd ökar likaså, Sverigedemokraternas minskar. Att förtroendet för Löfven ökar är säkert ett utslag av att politiker som har regeringsansvar just nu tenderar att få ökat förtroende.

Men det är inte hela förklaringen. Donald Trumps förtroendesiffror minskar till exempel, trots att det finns en stark tradition i USA att stötta sin ledare under en kris. Det handlar också om att coronakrisen är fel sorts kris – den passar inte in i det högerpopulistiska narrativet.

För det första går det inte att skylla viruset på en specifik, etnisk grupp. Det går inte ens att skylla invandrare för att viruset tog sig till Sverige – det hade mer att göra med svenskar som varit på sportlovsresor. Donald Trump försökte sig på att beskriva viruset som ”utländskt” men mycket snart blev det inhemskt. Krisens medicinska natur gör också att det är svårt att passa in den i den vanliga berättelsen om ett kulturkrig mellan olika uppsättningar värderingar.

För det andra går det inte att utmåla den akademiska eliten som fienden. Tvärtom, experter av olika slag, forskare och läkare, spelar en helt avgörande roll i kampen mot viruset. Det framgår med allra största tydlighet att det här är inte frågor som kan besvaras på basis av magkänslan, som president Trump gärna gör. Människor lyssnar engagerat på vad forskarna säger, försöker tolka data och modeller, och letar efter hoppfulla tecken när det gäller botemedel och vaccin. Det blir också tydligt att den nidsbild av forskningen som populisterna gärna sprider inte stämmer. Här finns inga tecken på en hemlig agenda, ingen som lägger locket på, tvärtom, forskarna ägnar en stor del av sin kraft åt att ifrågasätta varandra och rönen ändras ständigt.

För det tredje synliggörs behovet av seriös journalistik. När det gäller liv och hälsa vill man ha kunskap, man vill veta hur det faktiskt är, inte propaganda som passar de förutfattade meningarna. Förtroendet för public service ökar och människor söker sig främst till traditionella medier för information. De demokratiska

institutioner som populisterna gärna vill underminera visar sig vara livsviktiga.

Det finns förvisso inslag av nationalism i krisens spår. Länder stänger sina gränser och nationen samlas runt det gemensamma målet att vinna mot viruset. I Sverige sluter man upp bakom Folkhälsoinstitutet och tror på den svenska strategin. I en artikel i *Guardian* kritiserar Gina Gustavsson den svenska strategin i hårda ordalag och anklagar svenskarna för att ge uttryck för den typ av nationalism som drev fram brexit – en sårad nationell stolthet och illusionen att man tillhör en exceptionell nation (1/5 -20). Hon oroar sig för vilka krafter denna typ av nationalism kan utlösa.

Men resonemanget haltar. Att människor lyssnar på myndigheterna är visserligen ett utslag av den höga tilliten i vårt land, men det är svårt att se vad det har med populistisk nationalism av brexitslaget att göra. Tvärtom, ett kännetecken för populisterna är just att de har låg tillit till institutioner. Högerpopulisterna vill inte ha nationell samling, de vill ha nationell splittring.

Men det finns orosmoln. Sedan krisens början har alternativmedier kritiserat Sveriges sätt att hantera krisen. I en rapport för tankesmedjan Frivärld om desinformation i skuggan av coronakrisen beskriver Patrik Oksanen och Henrik Sundbom hur de högerpopulistiska kanalerna agerar för att skapa misstro (*Informationspandemi. Desinformation i skuggan av Coronakrisen*).

Oksanen och Sundbom konstaterar att kritiken påminner om den som återfinns i de större medierna men att den är mer tillspetsad, ges braskande rubriker och att fokus ligger på att skapa misstro mot myndigheter, politiker, medier och forskare. Alternativmedierna lyfter också fram Ungerns hantering

av krisen som ett föredöme och hyllar Ryssland som använt ”icke politiskt korrekta metoder”, och man anklagar svenska myndigheter för att vilja dölja hotet för medborgarna.

Det är inte svårt att föreställa sig att denna berättelse tar över efter krisen. Om den svenska strategin visar sig ha varit mindre lyckad när det gäller dödstalen än andra länders, särskilt auktoritära staters strategier, kan högerpopulismen komma tillbaka med full kraft. Då är det viktigt att minnas hur det faktiskt var. Hur vi var tvungna att handla trots det osäkra kunskapsläget och trots svåra målkonflikter, till exempel konflikten mellan att minska spridningen och skydda folkhälsan i stort. Hur forskare gjorde sitt bästa för att få fram mer kunskap, hur journalister granskade samhällets beredskap, hur läkare och annan sjukvårdspersonal arbetade i sitt anletes svett och hur vi alla försökte stötta varandra för att klara av ensamheten, besvikelserna och oron.

Världen är inte en berättelse, den saknar narrativ struktur – världen är obeskrivligt komplex och det finns inga enkla lösningar på svåra problem.

Åsa Wikforss är professor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet och ledamot av Svenska Akademien.

Hilary Mantel har slutligen gått i mål med romantrilogin om Thomas Cromwell. Projektet tog femton år och förändrade hennes liv.

Av Charlotta E Lindell

Det stora livspusslet

Arets allra mest emotsedda bok för miljoner människor världen över är *Spegeln och ljuset* (originaltitel *The Mirror and the Light*), Hilary Mantels sista del i trilogin om Thomas Cromwell, Henrik VIII:s närmaste man. Mantels förmåga att få det förflutna att andas och leva har gjort henne till en av vår tids mest lästa författare. I *Spegeln och ljuset*, som kommer ut på svenska i augusti, skildrar hon de sista fyra åren av Thomas Cromwells liv, 1536–1540. Handlingen tar sin början med halshuggningen av Henrik VIII:s andra fru Anne Boleyn och avslutas med Cromwells dödsögonblick.

Vårt samtal är virtuellt. Hilary Mantel sitter i karantän i sin lägenhet vid havet i det lilla samhället Budleigh Salterton i Devon på engelska sydostkusten.

Boken ska kunna läsas fristående som en tjock roman samtidigt som det inte får bli några upprepningar från de tidigare två. Det har varit ett enormt stort men också lustfyllt arbete.

Tudoreran är en av de mest beforskade och omskrivna perioderna i brittisk historia, men Hilary Mantel har med sina romaner tagit sig an ämnet på ett nyskapande vis. Sättet som hon skriver på i Cromwell-trilogin är närmast experimentellt. Aldrig tidigare har Thomas Cromwell framstått som en tänkande intressant person – och inte bara som en maktgalen materialist som såg till att reformationen i England genomfördes.

Hur kom det sig då att hon fastnade just för honom?

Det var hans skarpa intellekt. När jag var sjutton år valde jag att skriva om Tudoreran till min examen. Jag skrev en uppsats om klosterupplösningen (1536–1541) och vilken effekt den hade. Jag blev besatt av ämnet och drogs till hjärnan bakom det hela – vem var denne man som kunde organisera en så invecklad juridisk process – och som klarade att hålla huvudet ovanför den enorma mängden detaljer och kunde föreställa sig resultaten på lång sikt.

Nuförtiden beskrivs som regel upplösningen av de katolska klostren som något enbart destruktivt. Det tror Hilary Mantel beror på att vi har en romantisk föreställning om den gamla katolska världen och att vi inte inser att monasticismen sjöng på sista versen. Mantel, som ofta kallar både Henrik VIII och Cromwell vid förnamn, säger:

Henrik och Thomas skyndade bara på processen. Stängningen av alla kloster i England ändrade hela det politiska landskapet, en ny klass landägare som investerade i kungens nya ordning uppstod. En så omfattande förflyttning av tillgångar gjorde det omöjligt att göra reformationen ogjord. Inte ens Henriks dotter Maria kunde få land och pengar tillbaka då hon blev drottning och återupptog unionen med Rom.

Meningen var att Hilary Mantel under hela det här året skulle vara på pr-tour i olika länder och lansera sin roman. Allt blev inställt när viruset covid-19 slog till. Men *Spegeln och*

”Det har varit en åtta år lång väntan på den sista delen i Cromwell-trilogin och det har spekulerats i om Hilary Mantel hade drabbats av skrivkramp.”

”*Tudoreran är en av de mest beforskade och omskrivna perioderna i brittisk historia men Hilary Mantel har med sina romaner tagit sig an ämnet på ett nyskapande vis. Sättet som hon skriver på i Cromwell-trilogin gränsar till är närmast experimentellt.*

Från BBC:s filmatisering av *Wolf Hall*. Henrik VIII studerar Thomas Cromwells teknik med bågen.

FOTO: ALAMY

ljuset behöver knappast någon reklam för att sälja. Den gick rakt in på *New York Times* bästsäljarlista när den kom ut i våras och har i skrivande stund sålt en bra bit över 200 000 exemplar i Storbritannien. De två tidigare delarna *Wolf Hall* och *För in de döda* har sålts i fem miljoner över hela världen.

De eviga ämnena makt och politik går igen i Cromwelltrilogin och Hilary Mantel får ofta frågor om hur hon förhåller sig till olika politiska frågorna idag. Det brukar hon svara på med att säga att hon har befunnit sig på 1530-talet så länge nu att hon inte kan uttala sig. Men hur hon förhåller sig till drottning Elizabeths roll i den kris som Storbritannien och resten av världen går igenom just nu svarar hon gärna på.

Jag tror att många kände sig lugnade när de hörde drottningens röst i talet som hon höll till nationen om coronaviruset. Hon kan givetvis inte hjälpa dem på något konkret vis. Men bara det faktum att hon efter att precis ha fyllt nittiofyra år sitter där och talar till folket gör henne till en symbol för uthållighet – och en länk bakåt till våra mödrar och mor- och farmödrar.

Redan i tidiga tjugooårsåldern funderade Hilary Mantel på om Thomas Cromwell skulle vara ett bra ämne för en roman. En ung man från arbetarklassen, son till en smed i London, som gjorde en osannolik klassresa och blev Henrik VIII:s rådgivare. Men så gick åren, Hilary Mantel kom 1985 ut med sin första roman, *Every Day is Mother's Day*, och flera titlar följde. Karriären rullade på och Cromwell föll i glömska.

Långt senare, år 2005, insåg jag att om jag skulle skriva om Thomas Cromwell var det nu eller aldrig. Fyra år senare var det fyrahundra år

sedan Henrik VIII kom till makten och det skulle uppmärksammas stort genom olika arrangemang.

Hilary Mantel satte igång med omfattande efterforskningar och handlingen började ta form inom henne. Aldrig kunde hon väl ana att hon skulle tillbringa femton år tillsammans med Tudorkungens förtrogne och att han skulle förvandla hennes liv.

Wolf Hall kom ut 2009 och blev ganska omgående en internationell bästsäljare liksom den andra delen *För in de döda* som kom ut 2012. Unikt är att båda böckerna har tilldelats Storbritanniens mest ansedd litterära pris, Bookerpriset. Redan har röster hörts att *Spegeln och ljuset* kan komma att göra ett hat-trick.

Själv anser Hilary Mantel att *Spegeln och ljuset* är den bästa boken i trilogin. Men hon är väl medveten om att inte alla kan tycka det. Särskilt inte Bookerprisjuryn. Hon har själv suttit i juryn en gång och vet hur tycke och smak kan spela in.

Hur känner hon nu när hon har lämnat och "begravt" Thomas Cromwell? Eller försvinner han kanske aldrig helt från hennes liv?

Nej, jag tror inte att han kommer att göra det och vi kommer i varje fall att vara kolleger länge

till. Nu arbetar jag med teateruppsättningen av Spegeln och ljuset som Royal Shakespeare Company ska sätta upp. Jag skriver pjäsen tillsammans med Ben Miles, som spelade Cromwell i teaterversionerna av de två första böckerna.

Wolf Hall och *För in de döda* sattes upp i både London och på Broadway i New York. De filmatiserades också av BBC med Damien Lewis i huvudrollen som Henrik VIII. Den sista serien

"Redan i tidiga tjugooårsåldern funderade Hilary Mantel på om Thomas Cromwell skulle vara ett bra ämne för en roman. En ung man från arbetarklassen, son till en smed i London, som gjorde en osannolik klassresa och blev Henrik VIII:s rådgivare."

baserad på *Spegeln och ljuset* kommer också den att bli tv-serie.

Det har varit en åtta år lång väntan på den sista delen i Cromwelltrilogin och det har spekulerats i om Hilary Mantel hade drabbats av skrivkramp.

Inte alls. Är det något jag inte har brist på är det skrivlust och idéer men det är ett så omfattande material som ska få plats mellan två pärmar. Det blev uppåt niohundra sidor.

När jag och Hilary Mantel talades vid i samband med att hennes självbiografi *Skuggan av ett liv* kom ut på svenska för över fem år sedan hade hon sjuttiosex anteckningsböcker med research, tankar och färdiga scener nedskrivna till det som nu har blivit *Spegeln och ljuset*. Det hann bli uppåt etthundra, berättar hon.

När man har haft sådana framgångar är det inte oundvikligt att känna en viss press från både läsare och bokbranschen?

Jag har ärligt talat inte känt av det. Det enda jag tänkte när jag satt och skrev var på nästa stycke, och de gåtor och möjligheter som dyker upp under en dags skrivande. Berättelsen fyllde upp hela min horisont – jag levde mig så intensivt in i varje person jag skildrade att jag sällan ens reflekterade att det jag skrev skulle ges ut.

Processen att skapa en historisk roman av det här slaget är så komplex och tidskrävande att det därför förmodligen inte blir fler signerade Hilary Mantel:

*Jag tror inte att jag kommer att skriva ännu en stor historisk roman – av rent praktiska skäl. Om jag skulle börja göra efterforskningar om ett nytt ämne skulle det ta fem år innan det kom någon bok ut av det. Och det finns så mycket annat jag vill göra. Det här året är intensivt för mig trots virus och nedstängning av Storbritannien och flera andra länder. Jag har fortfarande massor att göra för mina förlag runt om i världen vad gäller *Spegeln och ljuset* – det är bara det att jag inte kan vara på plats rent fysiskt.*

Hon lägger till:

Det är nog inte rätt tid att fatta några definitiva beslut. Jag är lyckligt lottad som har en lång lista över möjliga projekt. Men jag är också medveten om att jag snart är sjuttio och därför behöver tänka strategiskt.

Just nu är hon uppfylld av arbetet med scenuppsättningen av *Spegeln och ljuset*. En person som hon har blivit extra förtjust i under arbetet med trilogin är statsmannen och kardinalen Thomas Wolsey.

Jag älskar Wolsey! När jag började att skriva Wolf Hall föreställde jag mig honom som alla andra gjorde, en avlägsen medeltidsfigur. Jag tänkte mig att han bara skulle komma på tillfälligt besök på sidorna innan hans skyddsling Cromwell försköt honom och vi rusade vidare in i den moderna världen. Sedan upptäckte jag allt eftersom att Wolsey var en underhållande, karismatisk man – smart och arbetade i det tysta för att uppnå vad han ville. Han hade ett superbt självförtroende och var en stor beskyddare av konsten; en renässansfurste i själva verket.

Första gången han dök upp på en sida i Wolf Hall var ett speciellt ögonblick för mig som författare. Det var som om han tagit form i mitt huvud och utan mycket ansträngning från min sida började han prata – han var skarpsinnig, varm, charmerande och underhållande. Och han fortsatte att prata och började sticka iväg med hela historien.

Hilary Mantel beskriver Wolseys död som en tragedi – inte bara för Cromwell utan för alla som levde i hans sken.

I min trilogi är han aldrig helt död – han "pratar" fortfarande med Cromwell och han plågar fortfarande Henrik VIII med skuld. Jag har vansinnigt roligt med scenproduktionen där jag låter honom fara in och ut som ett spöke i sin scharlakansröda ämbetsdräkt.

En annan pjäs som Hilary Mantel ska skriva är baserad på *Mordet på Margaret Thatcher*, en novellsamling som väckte starka reaktioner i främst konservativa kretsar när den kom ut 2014.

Så fort jag är ledig står Mrs Thatcher på tur. Pjäsen kommer att skilja sig från berättelsen i boken. Jag ska öppna upp handlingen och

skriva in fler karaktärer så det blir mer som en fars. Och den innehåller sånger! Om den sätts upp är jag övertygad om att också pjäsen kommer att vara kontroversiell, men det är inget jag räds.

Novellsamlingen *Mordet på Margaret Thatcher* bygger på hallucinationer som Hilary Mantel hade i samband med att hon var tvungen att genomgå nya stora operationer för några år sedan. Endometriosen fortsätter att ställa till det för henne och den tunga medicineringen i samband med de kirurgiska ingreppen gjorde att hon hallucinerade.

I sina memoarer *Skuggan av ett liv* berättar Hilary Mantel om kampen för att få rätt diagnos för den kroniska gynekologiska sjukdom som hon har lidit av sedan unga år. Hon berättar om felbehandlingar och om den outhärdliga smärta som endometriosen orsakade. Den svåra sjukdomen har också varit helt avgörande för att hon blev just författare. Hilary Mantel är utbildad jurist men smärtorna omöjliggjorde en advokatkarriär.

Det värsta var att inte bli trodd. Ju oftare jag hävdade att mina problem var fysiska desto starkare slog läkarna fast att de var psykiska.

Hilary Mantel fick antidepressiv och antipsykotisk medicin, lades in på psykiatrisk klinik och blev bara sämre och sämre rent fysiskt. Smärtorna i benen blev värre och spred sig till buken. Genom att läsa all medicinelitteratur hon kunde få tag i om kvinnosjukdomar hittade hon själv fram till vilken sjukdom som hon led av. Hon var då tjugosju år och tyvärr hade endometriosen gått så långt att både livmoder, äggstockar och delar av tarmarna fick opereras bort.

För att stå ut behövde hon ett projekt. Hilary Mantel har varit en läsande och skrivande människa ända sedan hon var barn och historia fascinerade henne tidigt. Valet föll på franska revolutionen. Hilary Mantel, som då var 22 år, läste allt hon kom över i ämnet och skrev en åttahundra sidor tjock roman. Den utkom inte förrän långt senare, 1992, med titeln *A Place of Greater Safety*. På svenska gavs den ut i tre delar: *Frihet, Jämlighet och Broderskap* 2016 och 2017.

När hon skrev om franska revolutionen bodde hon i Botswana där hennes make Gerald McEwen, geolog, arbetade under några år. De gifte sig unga, skilde sig och gifte senare om sig. Idag sköter han den affärsmässiga delen av Hilary Mantels författarskap.

I *Skuggan av ett liv* skildrar Hilary Mantel sin uppväxt och hur udda hon alltid har känt sig. Hon berättar om sina irländska katolska rötter och om sin pappa, Henry Thompson, som försvann några år efter det att en man vid namn Jack Mantel – som skulle bli Hilarys styvfar – flyttade in.

Den främsta anledningen till att Hilary Mantel författade sin självbiografi var att hon hoppades få kontakt med sin biologiska pappa. Henry Thompson försvann ur hennes liv då hon var elva år.

Boken var nästan som en magisk formel för mig. Jag ville se om jag kunde få min pappa att dyka upp i mitt liv igen.

Det gjorde han på också på sätt och vis.

En kvinna i Hilary Mantels egen ålder hörde av sig och berättade att hennes far hade dött 1997.

*Det visade sig att min pappa hade gift om sig med en kvinna som redan hade barn. Brevskrivaren, Christine, var ett av dem. Jag fick några av min pappas tillhörigheter, mindre saker som foton och dokument från när han stred i andra världskriget. Jag fick också hans reseschackbräde som jag skriver om i *Skuggan av ett liv*. Det står nu på mitt skrivbord som en talisman. Så man kan säga att min pappa har varit med i hela Cromwellprocessen.*

Hon beskriver arbetet med trilogin som att lägga pussel, inte som i en pusseldeckare där man kommer fram till en lösning utan ett mänskligt pussel i flera lager.

Jag kommer inte med några svar, för det finns inga. ❀

Balladernas drottning

Ingen har gjort mer än analfabeten Ingierd Gunnarsdotter för att rädda de medeltida balladerna åt eftervärlden.

Av Tommy Olofsson

Hon var analfabet. Ändå har Gunnar D. Hansson utnämnt henne som en kandidat till benämningen "den svenska skaldekonstens moder". I Sverige finns en mycket omfattande repertoar av medeltida ballader upptecknade efter framförande av bondkvinnan Ingierd Gunnarsdotter (cirka 1601–1686). Hon kallades länge rätt och slätt "gumman i Hova".

Hova ligger i Västergötland och är i vår tid en tätort med ungefär 1 300 invånare. Schlagermakaren Stikkan Andersson kom därifrån, men före honom fanns där alltså en inspirerad kvinna som från historisk synpunkt har betytt mycket mer för inte bara en svensk utan även en skandinavisk sångtradition. Så har danska balladforskare framhållit "denne utrolige bondekone fra 1600-tallet", detta därför att ingen enskild traditionsbärare har räddat så mycket av den medeltida balladen till eftervärlden, också därför att "hun leverer alltid balladekunst i den gamle stil, scenisk anskueligt og fint pointeret".

Det var i en artikel i *Dagens Nyheter* våren 2008 som Gunnar D. Hansson skrev om den utanför specialistkretsar tämligen okända svenska traditionsförmedlaren i Hova, och det är i den artikeln han leker med tanken att framhäva hennes betydelse genom att dra till med att kalla henne den svenska skaldekonstens moder: "Ingierd Gunnarsdotter? undrar någon. Varför fick vi inte veta något om henne i skolan? Eller på universitetet? Eller av lyrikkännarna? Jag undrar samma sak. Om Georg Stiern-

hielm har fått heta 'den svenska skaldekonstens fader', vad med samma skaldekonsts moder, varför har hon aldrig fått heta något?"

Den mångbegåvade dalmasen Georg Stiernhielm (1598–1672) gjorde snabb karriär som ämbetsman och visade på olika sätt framfötterna. Men det var först när han skrev sitt pedagogiska hexameterrepos *Hercules*, avsett för en skola i Uppsala som skulle utbilda unga adelsmän, som han på allvar blev efterfrågad i Stockholm, dit han äntligen kallades, detta för att bli svensk riksantikvarie.

I Danmark, där de medeltida kyrkmålningarna och balladerna omhuldas och älskas mer än de gör hos oss i Sverige, har det länge pågått en diskussion om huruvida de medeltida balladerna räddades från glömska främst tack vare att de traderades muntligt inom folkets breda lager eller om det var vid danska slott och herresäten de vanligtvis fortlevde. I Sverige är det den muntliga traderingen som framstår som avgörande, detta att döma av de uppteckningar som börjar göras redan under 1500-talet, blir vanligare under 1600-talet och sedan kom att genomföras i stor skala under 1800-talet.

Sångerskan i Hova är ett praktexempel. Hennes repertoar lär ha varit utan motstycke. Hon kan framföra "öfwer 300 gamla wijsor", rapporterar ett sändebud 1678 i ett brev till Magnus Gabriel de la Gardie, som är den som befaller att någon måste skickas till henne

för att göra uppteckningar av de texter hon sjunger. Efter en rad turer ges uppdraget till Gunnarsdotters egen son, Jonas Swensson, som efter att ha tjänstgjort som Kro-

"Sångerskan i Hova är ett praktexempel. Hennes repertoar lär ha varit utan motstycke."

Tommy Olofsson är poet, skribent och professor emeritus i kreativt skrivande.

Kalkmålning i Hästveda kyrka
av medeltida musikanter.
FOTO: TOMMY OLOFSSON

>>

nans befallningsman hade avancerat till "lagläsare" och härads-hövdingens ställföreträdare i Vadsbo.

Några 300 visor upptecknade inte Jonas Swensson efter sin mor, men 58 stycken blev det sammanlagt, och det är naturligtvis en imponerande siffra. Bland dessa finns bland annat den äldsta kända versionen av den berömda naturmytiska visan "Herr Olof och älvorna". En handfull av de ballader som fanns på hennes repertoar är kända i Sverige enbart tack vare Gunnarsdotter. Sonens uppteckningar lämnades till Antikvitetskollegiet kring 1680. Inga senare upptecknare har stött på dem på sina exkursioner runtom i Sverige.

Tyvärr återger Jonas Swensson inte melodierna, antagligen därför att han inte behärskade notskrift, men han är mån om den språkliga utformningen av texterna och har säkerligen normaliserat sin mors sång, som rimligen bör ha varit mer dialektalt präglad. Språkhistoriskt domineras uppteckningarna av vad som kallas äldre nysvenska (1526–1732), men föga överraskande har de även inslag av yngre fornsvenska, det språk som talades under senmedeltiden.

Ingierd Gunnarsdotters visor präglas inte av klumpiga omtagningar, överlastade metaforer eller vidlyftiga dialoger. Hennes versioner av de medeltida balladerna är tvärtom förhållandevis korta och stramt komponerade. De har en knapphet i uttrycket men äger ändå den klassiska balladens sceniska åskådlighet.

I Henrik Schücks och Karl Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1896) nämns "gumman i Hova" och den imponerande sångsamling som upptecknats efter henne, men vid denna tid är hon ännu en anonym traditionsbärare. Hennes identitet var okänd. Det var efterforskningar av balladforskaren Bengt R. Jonsson, som i slutet av 1900-talet ledde fram till att vi fick veta hennes namn och fick hela bakgrunden till uppteckningarna klarlagd.

Den som mer ingående än någon annan har granskat den estetiska karaktären och de motiviska kännetecknen i Gunnarsdotters repertoar är den danske medeltidsexperten Sigurd Kværndrup. Det gör han i en bok som han och jag skrev tillsammans, *Medeltiden i ord och bild. Folkligt och groteskt i nordiska kyrkmålningar och ballader* (2013). Det var Gunnar D. Hanssons lovord i DN som lockade honom att specifikt gå igenom vad Gunnarsdotter har bidragit med för att bevara den svenska balladskatten, den som finns samlad och utgiven i sju volymer i vår nationalutgåva *Sveriges medeltida ballader* (1983–2001).

Kværndrup kom fram till att Gunnarsdotters sånger i formellt hänseende håller sig strikt till den medeltida balladens knäsatta strofformer och rimflätning, att hon framstår som väl medveten om vad traditionen påbjuder, men att hon samtidigt visar en viss kreativ säregenhet. Hennes versioner av de gamla sångerna har slipats ner till det väsentligaste, både i estetiskt hänseende och i gestaltningen av de konflikter som åskådliggörs i texterna. Man kan förmoda att det i hennes fall beror på att hon har sjungit balladerna i årtionden och att de därmed har blivit alltmer finslipade i hennes minne. Vi måste påminna oss om att hon hade lärt sig sångerna utantill, genom att själv höra dem sjungas under sin uppväxt. I hennes minne kan de ha anpassats för att ligga väl till i hennes egen mun, dels för att därigenom bli lättare att komma ihåg, dels för att de genom åren kan ha bibringats en anstrykning av hennes eget temperament och åsikter, exempelvis om kvinnans underordnade position i samhället.

Konflikter mellan kvinnor och män – eller mellan kvinnligt och

manligt – är något som ofta skildras i de medeltida balladerna. I Gunnarsdotters repertoar ingick exempelvis den unika våldtäktsvisan "Väna Sigrid", som har räddats från glömskan enkom tack vare henne och inte finns upptecknad efter någon annan sångare. Det är en himlaskriande gestaltning av kvinnan som offer och rättslös i ett patriarkalt samhälle.

Visan handlar om en jungfru som har trolovats till en herre vid namn Lage. Herr Lage sänder sina fem bröder och sin morbror Gammal för att hämta henne till bröllopet. Sigrid sitter förvåntansfull uppe på loftet, speglar sig och kammar sig, gläds och gör sig fin. Så dyker den tilltänkta svärfamiljen upp och hämtar henne, men innan hon har hunnit möta sin blivande make, lurar morbror Gammal in henne i en lada och våldtar henne. Hon tiger om detta övergrepp ända tills hon ligger med sin make i brudsängen. För maken klagar hon då sin nöd: "Skam få dine Brudhmän, wore mig intet huld./ Dhe refwe sönder min Grå skind och så mit hufvud guld."

Vid våldtäkten hade Lages morbror rivit av Sigrids "Grå skind", alltså hennes kläder, och förstört hennes gyllene huvudbonad, den som visade hennes status som jungfru på väg till sitt bröllop. Herr Lages bryska svar vittnar om en gammal förskräcklig moral, som på sina håll dessvärre lever kvar även i vår tid: "Hafwe mine Brudhmän gjordt digh något mehn./ Så sätt digh på din gångare och rid så hem igen."

Bruden är inte oskuld. Äktenskapet bryts. Att det är en av brudgummens egna släktingar som har våldtagit henne ändrar ingenting. Sigrid får rida tillbaka till sina föräldrars gård. Den skändade jungfrun kommer aldrig att kunna få en make. Hon är dömd, antyds i sista strofen, att tillbringa resten av sitt liv på fädernegården.

Som en kontrast till denna upprörande visa kan man ställa "Herr Nils och stolts Inga", en annan av de medeltida ballader som finns enbart i en uppteckning efter Gunnarsdotter. Det är en ballad i sjutton dramatiskt laddade strofer med omkvädet "her dantzer både Fruer och Möhr" – här dansar både fruar och mör. Vad omkvädets kvinnor muntert kan dansa till är en frejdig visa om jungfru Inga, som inte finner sig i att hennes far kommer hem från tinget och har bortlovat henne till en herr Tijdeman. Det är inte den man "Jagh unner bäst" (jag tycker bäst om), svarar stolta Inga sin far och fortsätter: "Herr Nilss så hafwer Jagh min tro gefwit,/ Honom swijker Jagh aldrig så lenge Jagh lefwer."

Stolta Inga vet råd och tar kontakt med en vän som för hennes räkning rider iväg till Nils för att framföra den oroväckande nyheten. Peder heter ryttaren som fort ger sig av i denna vackra och schvungfulla strof: "Herr Peder springer på Rinnaren rödh/ han rijder faster ähn Foglen flögh." Vid framkomsten visar det sig att Nils sitter i godan ro och "dricker wijn", men vid budet om att hans käresta ska giftas bort med en annan karl skjuter han bordet från sig så häftigt att "den brune Miöden på golfwet flöth". Han kommer fram i tid för att röva bort bruden mitt framför näsan på herr Tijdeman och rider sedan hem med henne till sin "Moders gård", där både han och stolta Inga hälsas välkomna.

Modern lyckönskar de tu och undrar hur Nils kunde lyckas med att röva bort bruden. Hans svar är intressant: "Jagh want henne hwarken med skiöld eller spiuth./ Medh en skiämpzt wijsa togh Jagh henne vth." Inte med sköld eller spjut lyckades Nils röva åt sig sin älskade, han smugglade ut henne med en skämtvisa.

Just skämtballaden är i mina ögon den mest spännande av de kategorier som den medeltida balladen brukar indelas i. Dessa

sex så kallade subgenrer är den naturmytiska visan, legendvisan, den historiska visan, riddarvisan, kämpavisan och skämtvisan. I skämtvisan åskådliggörs den medeltida människans opposition mot samhället, mot tidens hierarkiska ordning och mot trångsynt kristen moral. Den har nära släktskap med medeltidens kontinentala karnevalskultur, närmare bestämt med dess vändning upp och ner av samtidens etablerade föreställningar och föreskrifter.

I nationalutgåvan *Sveriges medeltida ballader* är "Stolts Inga" inordnad som en historisk visa. Kategoriseringen kan ifrågasättas. Den borde lika gärna kunna kallas skämtvisa. Hur som helst ligger den i gränsområdet mellan genrerna. Bland de visor som Gunnarsdotter framförde för sin son och som denne upptecknade förekommer inte en enda renodlad skämtvisa. Detta är förvånande, Gunnarsdotter var en kvinna av folket och att det var just bland folket, bland bönder och fiskare, drängar och pigor, som skämtballaderna verkar ha varit mest omhuldade. Riddarvisorna sjöngs först i högre ståndsmiljöer, på herresäten och i prästgårdar, innan de nådde fram till bondens eller fiskarens stuga. Skämtvisorna gick av allt att döma i rakt motsatt riktning. Ofta framstår de som parodier på höviska riddarvisor och det cycklas friskt med överheten. Dessutom är riddarvisans platoniska svärmerier mellan riddare och jungfrur ersatta av en ofta ganska ohämmad erotisk frispråkighet.

De folkliga skämtvisornas frispråkighet framstod ännu för 1800-talets vissamlare som betänklig. Vi vet att flera av dem avstod från att uppteckna sådana skabrösa visor. De var inte förenliga med den romantiska föreställningen om balladerna såsom framsprungna ur den friska svenska folksjälen. De som trots allt valde att uppteckna skämtvisor markerade i sina återgivningar tabubelagda runda ord med streck eller drog till med censurerande "förbättringar".

Säkert var det nästan lika illa på 1600-talet. Kanske lät Gunnarsdotter bli att sjunga sina mest skabrösa visor för sonen, av moderlig finkänslighet. Om hon inför honom ändå lät undslippa sig en eller annan av de fräcka visor som hon många gånger kanske hade sjungit på kvinnornas egna fester i samband med barnafödelse, de fester som gick under benämningen "barnsöl" och som kunde bli tämligen vilda tillställningar som pågick under flera dagar, kan man nog även tänka sig att denne betrodde "lagläsare" i karriären har låtit bli att göra uppteckningar av dem. Det är knappast troligt att han skulle ha ansett dem lämpliga att vidarebefordra till Antikvitetskollegiet i Stockholm.

Hur kan det då låta i skämtballaderna? I dem framställs sexualitet mestadels som något positivt och som en glädjekälla för såväl kvinnor som män. Det händer att en del män råkar illa ut därför att en kvinna utan hänsyn och i lusten yra roffar åt sig njutning. Även det omvända sker, att kvinnor kommer i kläm och far riktigt illa då de blir utnyttjade av kåta karlar som efter förförelsen genast sviker dem. Sexualiteten är alltså inte bara ogrumlad fröjd, utan den kan också vara riskabel, för båda könen.

Kännetecknande för den medeltida skämtballaden är att inte bara mannens utan även kvinnans sexualitet framställs som självklar och uppfordrande och att det dessutom ofta är kvinnorna som tar det erotiska initiativet. Klart är att kvinnans sexualitet begär framstår som berättigade, även om de liksom mannens kan gå till överdrift och te sig närmast skräckinjagande, kanske för att mana till försiktighet och för att varna unga kvinnor.

I visan "Kom till mig en lördagskväll" är det flickan som tar initiativet och instruerar sin älskare, "Så skall du få det jag lofvat dig,/ Gosse lille". Hon är även beredd att bjuda på "en duktig sup" för att göra mannen karsk, och "Vell du veda något mair,/ Lätt dau pau tåkket, kryb så nair".

Ett återkommande motiv i skämtballaderna är jungfruns mödom. Det är en hårdvara som mycket kretsar kring. Några visor handlar om hur listiga män lurar kvinnor med lock och pock, ligger med dem och sedan lämnar dem. Det är de gubbigt anstrukna visorna, säkerligen mest sjungna bland män. Men lika många handlar om hur kvinnor lurar män att de har mödomen i behåll. De skojar friskt om möjligheten att laga den, för de kåtgallna karlarna kommer ändå inte att märka någon skillnad. Så här skamlöst och roligt skildrar en jungfru hur hon har förlorat mödomen:

*Min mödom har jag busit och hängt den på en gren
Den grenen var ej långer
men den var temligt tjock
Wid roten var han luden
Aj aj aj så luden
Och skalad uti topp.*

Många svenska medeltida ballader har klassgränser som dominerande tema, men bland skämtballaderna formerar sig påfallande många till en sarkastisk kritik av föreställningen att kvinnan var en inte bara fysiskt utan även själsligt underlägsen människa som ständigt hemsöktes av primitiva sexuella drifter och därför borde hållas i tukt och förmaning av den man som ville behålla sin heder. Kvinnans sexualdrift uppfattades som starkare och mer svårkontrollerad än mannens. Evas samröre med ormen i Första Moseboken tolkades som ett bevis på hur lätt förförd en kvinna kunde vara och hur angeläget det var att hålla henne under sträng kontroll.

Till saken hör att kvinnans liv under medeltiden var mer riskfyllt än mannens, på ett sätt som var direkt kopplat till sexualiteten. På grund av den utbredda barnsängsdödligheten var kvinnans medellivslängd kortare än mannens. Skämtballadernas många protester mot den manliga sexualitetens överhöghet blir begripliga i ljuset av detta, inte bara som komisk kritik av mäns erotiska tillkortakommanden, nog

så ofta exponerade, utan även som förtvivlad klagan över att en kvinna kunde råka mer illa ut efter en utomäktenskaplig förbindelse än en man.

Visst finns det skämtballader som handlar om annat än konflikter mellan könen, exempelvis den berömda "Bonden och kråkan" som ursprungligen var en satir över kyrkans rätt att avkräva tionde av bönderna, men mycket ofta gestaltar de ett slags mer eller mindre groteska orddueller mellan kvinnor och män. Att kvinnorna något oftare än männen verkar gå segrande ur dessa orddueller är ett av de tecken som tyder på att många av de anonyma sångare som från generation till generation förde de gamla visorna vidare bör ha varit kvinnor.

Före Gunnarsdotter känner vi inte till namnet på någon folklig traditionsbärare. Efter henne känner vi till en hel del namn. De kringresande upptecknarna på 1800-talet var mest noga med att notera i vilket landskap och på vilken ort de hört balladerna sjungas, men det hände allt oftare att de även noterade sångarens eller sångerskans namn. I vår gemensamt skrivna bok *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader* (2011) har Gunilla Byrman ett kapitel om en rad beaktansvärda icke-anonyma och alltså namngivna traditionsbärare.

Jag är osäker på om Ingierd Gunnarsdotters meriter räcker för att utnämna henne till den svenska skaldekonstens moder. Men klart är att hon har gjort mer än någon annan enskild person för att rädda oskattbara medeltida ballader ur glömskans mörker. ✨

"Konflikter mellan kvinnor och män – eller mellan kvinnligt och manligt – är något som ofta skildras i de medeltida balladerna."

LITTERATUR

Ett storverk
är fullbordat

Den avslutade delen av Hilary Mantels Cromwelltrilogi har nu utkommit. Böckerna är oförglömliga, skriver

Karin Svanborg-Sjövall.

”SO NOW GET UP.”

Den våldsamma inledningsscenen – och öppningsfrasen – i *Wolf Hall*, den första delen av Hilary Mantels Cromwelltrilogi, har redan blivit klassisk. En tovig, femton-årig Thomas vrider sig i rännstenen i Putney, misshandlad nästan till döds av sin far. Decennier senare, med huvudet på stupstocken, hör han än en gång Walters spöke viska samma retfulla fras. För första, och sista, gången i Thomas Cromwells liv är det inte möjligt.

Elva år efter succén med *Wolf Hall* har nu den sista delen av Mantels makalösa romansvit publicerats, och spekulationerna är i full gång om hon blir den första författare någonsin som tilldelas tre Bookerpris. Det skulle inte förvåna mig. *The Mirror and the Light* (Harper Collins) är i likhet med de två föregående böckerna stor litteratur, även om den inledningsvis bjuder en del motstånd. Den som har läst första och andra delen har redan stiftat bekantskap med merparten av det omfattande persongalleriet – förteckningen upptar sex hela sidor – och ändå dröjer det en bra bit in i boken förrän man får ordning på alla kappvändare, konspiratörer, hovpersonligheter, reformatorer, diplomater, kyrkomän och oäkta kungaättlingar. Dialogerna, Mantels verkliga mästarprouv, börjar glöda först när man har lyckats sortera vem det är som pratar med vem, och varför.

MEN, DET ÄR EN anmärkning på marginalen. Åtta år har varit en lång väntan på att Mantel ska ha ihjäl sin hjälte. När *Wolf Hall* kom 2009 smög jag upp mitt i natten för att få vara ifred med Cromwell. Uppföljaren *Bring up the Bodies* (2012) förstörde en semesterresa; familjen klagade över att jag bara ville åka på utflykt för att kunna plöja kapitel efter kapitel i bilen. I efterhand minns jag mycket lite av Provençes romerska lämningar och vita städer. Däremot det mesta av den retoriska slagväxlingen mellan Anne Boleyn och Cromwell, när maktkampen dem emellan urartar i den obscena komplott som inte bara

kostar drottningen livet utan även kungens ansiktet. Sensmoralen i denna sinnrikt gillrade fälla är långt ifrån okomplicerad.

Riktigt samma grepp kopplade inte *The Mirror and the Light*. Boken är mindre dramaturgiskt koncentrerad än föregångarna och tempot långsammare. Det är en annan energi i den åldrande Cromwells flinka manövrerande än i den yngre uppkomlingens strävan mot makten; mer subtil, avvägd. Vid 1536, där boken tar sin början, står Cromwell på krönet av sin osannolika karriär som rikets näst viktigaste person – möjligen den viktigaste, viskar elaka tungor – efter kung Henrik (Henry) VIII. Han är kungens bödel, hans penna och börs, vid enstaka tillfällen kanske också det närmaste kungen har en vän. Ingen annan har samma absoluta sociala gehör, samma förmåga att balansera servilitet och smicker med sträv integritet.

OCH ORSAKEN TILL att han har uppnått denna status är naturligtvis både arv och miljö. Cromwells totala beroende av kronan skänker honom ett personligt manöverutrymme som de etablerade, och rivaliserande, ätterna med sina aktier i nationens styre har svårt att konkurrera med. Hans enkla bakgrund är både akilleshäla och sköld; utan kungens gunst är Cromwell, än en gång, ingen alls. Det är först när hans rivaler lyckas övertyga den halvt gudomlige Henrik om att en simpel krögarson från Putney inte ens i sin vildaste fantasi skulle kunna föreställa sig en plats på hans tron som bandet dem emellan bryts.

Mantel skriver skönlitteratur om en man och en värld som har funnits på riktigt, och hon medger villigt att hon också tar sig vissa konstnärliga friheter. En för honom obekant dotter dyker upp från Holland. Walter, Cromwells far, beskrivs som en alkoholist och råskinn, vilket är styrkt i källorna. Men också, mer tveksamt, som smed. Mördade huvudpersonen verkligen, som pojke, ett annat barn? Och inte kan historien om den inköpta tigern vara sann?

Vindens sus i bananplantagen

64 Henrik Nilsson läser Gabriel García Márquez

Söndagsskola för vuxna

66 Martina Björk läser Gesta Romanorum

Estlands parallella historier

68 Gustaf Lewander om motstridiga monument

Läsning under karantänen

69 Josefin Holmström om epidemilitteratur

Mat som religion

70 Adam Cwejman om en livsstil

Krönika

71 Per Brinkemo om sin ensamhet utomlands

I korthet

71 Charlotta E Lindell om Churchills kokerska

10. Anne Boleyn 1536. 11. Heinrich VIII. 12. Johanna Seymour 1537. 13. Catharina Parr 1548. 14. Prinsess Elisabeth 1545. 15. Edvard VI. 1563. 16. Maria Tudor 1558.

Henrik XIII och hans krets.

FOTO: ELLIE SMITH/TT

Det är en värld av rika dofter, av taktila material, över årstiders ljusspel, helt främmande och samtidigt märkvärdigt välbekant, där religiösa sofistier reducerar levande människor till fet aska och männens *locker room talk* flödar fritt och obekymrat. Här finns inga *trigger warnings* och befriande lite av försök att förklara, motivera eller avfärda normer eller sedvänjor som vi idag inte vill kännas vid. Istället bjuder Hilary Mantel på en gedigen historielektion om det europeiska 1500-talets stormaktsstrider, handelsvägar, innovationer, måleri och kokkonst.

SENTIDA FORSKNING STYRKER också hennes mer nyanserade bild av en synnerligen komplex huvudperson: en rikt begåvad meritokrat mitt i ståndssamhället, fullt kapabel till det våld som en brutal värld krävde. Men också en person med empati och inlevelseförmåga; som alla verkligt framgångsrika maktspelare mottaglig för stämningar och känslor. När Anne Boleyn förlorat maktkampen ser han till att en särskilt skicklig – och nykter! – fransk bödel hyrs in för att så smärtfritt som möjligt skära henne i två delar. När hon lyfter handen för att rätta till håttan över håret vill han skrika åt henne att ta bort den, att

hon kan skada sig på det skarpa stålet.

Denna bild skiljer sig markant från den gängse av den historiske Cromwell, som en äregirig fixare, buse och torped. I Mantels skildring är han allt detta, men också en man som arbetar för högre mål.

REFORMATIONEN SVEPTE ÖVER Europa, och det framkommer snart att Cromwell är beredd att ta en avsevärd personlig risk för att skynda på den utveckling som Gustav Vasa drev igenom i Sverige från 1527 och framåt. Men om Henrik VIII:s brott med den katolska kyrkan framställs som i huvudsak drivna av köttsliga och pekuniära motiv, framstår Cromwells intresse

också som genuint existentiellt. Dels därför att hans kvarlämnade brev har visat på en stark personlig religiositet, dels därför att hans bakgrund sannolikt även här spelade en stor roll för hans ställningstagande i vad som skulle bli en permanent tudelning av den europeiska kristenheten. Den man som stängde de brittiska klostren och verkade för att Bibeln skulle översättas till engelska var en autodidakt och en köpman, tillräckligt lärd för att ifrågasätta slafsig teologi, tillräckligt bekant med fattigdom för att avsky hur de medellösa pungslogs, tillräckligt mycket realpolitiker för att känna igen högst världsliga maktanspråk. Likt Luther hade han svårt att acceptera någon ställföreträdare mellan sin egen exceptionella person och Gud.

MANTEL GER OSS en hjälte som med svenska mått mått skulle kunna beskrivas som ett mellanting mellan en Vasa och en Oxenstierna, men som bara går att föreställa sig i fuktig, brittisk mylla. Och det med ett språk och en röst som utan ansträngning talar genom seklerna men som tycks vara helt omöjlig att översätta.

Läs trilogin på engelska. Den är oförglömlig. ✨

Mantel skriver skönlitteratur om en man och en värld som har funnits på riktigt, och hon medger villigt att hon också tar sig vissa konstnärliga friheter.

Vindens sus i bananplantagen

Det är en fröjd att läsa Lina Wolffs nyöversättning av García Márquez *Hundra år av ensamhet*, skriver **Henrik Nilsson**.

NÄR JAG FÖR några år sedan reste med ett colombianskt inrikesflyg spelade skärmen på stolsryggen framför mig upp en reklamfilm från den statliga turistmyndigheten. Den visade bilder av färgsprakande fågelarter i Amazonas och snorkeldykare som simmade i det kristallklara vattnet utanför ön San Andrés. Ett virvlande salsagolv i Cali följdes av en solnedgång över Cartagenas stadsmurar. Till slut visades den slogan som man valt att sälja landets attraktioner med: *Colombia, realismo mágico*.

Från nyskapande litterär strömning till officiellt marknadsföringsknep – många år har onekligen förflutit sedan den latinamerikanska magiska realismens glansdagar. På våra breddgrader ser nog en hel del läsare numera med viss skepsis på dess estetiska verkkningsmedel, som från början var omtumlande men senare kunde uppfattas som en aning utslitna och artificiella. Men under några decennier i mitten av 1900-talet satte ändå en rad författare med Gabriel García Márquez i spetsen Latinamerika på den litterära världskartan och åtnjöt stor popularitet på olika håll i världen. Därtill utövade de ett anseeligt inflytande på en rad olika författare, inte minst från Afrika och Asien.

Den colombianska litteraturen är alltså jämt vital, men senare generationers prosaister har för länge sedan avlägsnat sig ifrån den magiska realismen. Inte sällan har deras fiktion blivit mindre lokalt förankrad, i takt med att den skildrade verkligheten har urbaniserats och globaliserats. Landets i mina ögon främsta samtida romanförfattare Juan Gabriel Vásquez (född 1973) tar sig dock an Colombias både äldre och nyare historia med en ambitionsnivå som faktiskt leder tankarna till "boomens" dagar – fast med helt andra medel och inspirationskällor.

ATTRAKTIONSKRAFTEN HOS DEN magiska realismens mest kända verk – Gabriel García Márquez *Hundra år av ensamhet* – tycks hursomhelst vara obruten. Utgivningen på förlaget Sudamericana i Buenos Aires 1967 skakade genast om litteraturen i hela Latinamerika. Sedan dess har berättelsen om släkten Buendías olika generationer i den fiktiva byn Macondo uppvisat en närmast radioaktiv förmåga att utsöndra ständigt nya bilder och tolkningar. Den mexikanske författaren Carlos Fuentes –

generationskollega till García Márquez – har rent av kallat denna roman för en latinamerikansk *Don Quijote*.

I vår del av världen har man aldrig riktigt förstått de journalistiska dimensionerna i Gabriel García Márquez författarskap. Han lade inte bara grunden för sitt berättande på tidningsredaktionerna i Barranquilla och Bogotá – bakom fantasitiken fanns egentligen också en mycket nykter och saklig arbetsmetod, snarare än förryckta drömvisioner. Många av gestalterna i hans stora roman inspirerades av verkliga personer, inte minst i byn Aracataca där den blivande författaren bodde i sina morföräldrars hus under delar av sin uppväxt. Den realistiska prosans verktyg räckte emellertid inte till för att fånga den märkvärdiga verkligheten i norra Colombia under García Márquez tidiga år. Romanen har därför gett upphov till en sorts dubbel igenkänningseffekt som fortfarande håller i sig – på olika håll i Latinamerika har jag talat med människor som säger sig känna igen sina egna släktingar i någon av alla romangestalterna. Samtidigt som adjektivet *macondiano* på sina håll kommit att beteckna något förunderligt eller osannolikt – men inte desto mindre högst verkligt.

Hundra år av ensamhet tecknar Macondos uppgång och fall, från bananexportens guldålder till den syndaflodsliknande orkan som till slut utplånar samhället. När patriarken José Arcadio Buendía grundar byn är allting så nytt att många föremål ännu saknar namn. Det finns från början inte ens någon kyrkogård i Macondo –

Lina Wolffs nyöversättning låter den myllrande släkten Buendía vandra rakt in i vår tid med förnyad livfullhet och detaljskärpa.

av det enkla skälet att det ännu inte finns några döda. I detta drag av skapelsemyt finns också fröet till läsningar som över-skrider igenkänningseffekterna och bildar betydelseskikt av mer symboliska slag. I sina uppmärksamma omläsningar

av romanen var Carlos Fuentes en av dem som såg såväl den colombianska som den latinamerikanska historien återspeglas i romanens struktur. I sådana metaforiska läsningar betonade den mexikanske författaren inte minst spänningen mellan utopin och historien i Latinamerika.

Gabriel García Márquez belönades väl-förtjänt med Nobelpriset i litteratur 1982. Ett drygt decennium tidigare hade han introducerats i bokform på svenska genom Karin Alins översättning av *Hundra år av ensamhet* (1970). Ett halvt sekel senare har en av vår egen tids svenska författare och översättare tagit sig an Macondos säregna universum i en nyöversättning som nu har kommit ut på Wahlström & Widstrand. Lina Wolffs senaste egna roman *Köttets tid* (2019) för visserligen snarare tankarna till den chilenske författaren Roberto Bolaños realistiska men halsbrytande prosakonst än till den magiska realismens domäner. Men i en scen finns ändå en blinkning till Gabriel García Márquez, i vilken en av Wolffs romangestalter drar sig till minnes den passage i *Hundra år av ensamhet* där det regnar gula blommor i Macondo.

VISST HAR FÖREGÅNGAREN Alin på sina ställen funnit bättre lösningar. Men på det hela taget flyter García Márquez prosa ändå ledigare i Wolffs språkdräkt. Alins formuleringar lägger sig emellanåt något för nära det spanska originalets konstruktioner, medan Wolff skickligt stöper om och dessutom rättar till en del skevhet som fanns i den första översättningen. Redan tidigt under läsningen hajar jag dock till inför justeringen av Alins "zigenarna" till "romaniföljet". Den skönlitterära översättaren är förvisso ingen arkeolog med uppgift att damma av gamla artefakter. Ändå skorrar ordvalet i mina öron och låter mer som svensk myndighetsprosa än som en mustig colombiansk roman från 1900-talets mitt. För även om García Márquez beskrivningar av "los gitanos" är färgstarka är de knappast fördomsfulla. Wolff behåller klokt nog det gamla uttrycket i dialogerna. Frågan kvarstår: Bör översättarens lojalitet främst riktas mot originalets ursprungliga intentioner eller mot sin egen tids språkideologiska krav? Det är ingen lätt avvägning. Men den läsare som söker välstädade och korrekt inredda rum i fiktionen gör nog klokast i att överhuvud-

taget undvika *Hundra år av ensamhet* – som innefattar allt från barnäktenskap till zoologiska bordeller.

DETTA ÄR EMELLERTID bara en randanmärkning. För även om Karin Alins översättning kompetent ledsagat ständigt nya generationer av svenska läsare till denna avkrok i det karibiska Colombia, måste det ändå sägas: Lina Wolffs nyöversättning låter den myllrande släkten Buendía vandra rakt in i vår tid med förnyad livfullhet och detaljskärpa. När jag vänder blad kan jag

nästan höra vindens sus i bananplantagen, nästan känna lukten av jäst sockerrörssaft stiga upp från sidorna. Det är en fröjd att åter stifta bekantskap med detta rika persongalleri, där varje läsare finner sina egna närstående. Från den legendariskt vackra Remedios, som lyfter från marken och svävar upp i himlen en dag när hon viker lakan i trädgården. Till den ensamma änkan Rebecca som rör sig som en vålnad i det dunkla huset, med hjärtat förvandlat till aska. Vad mer kan läsaren önska sig?

Personligen håller jag en del av novel-

lerna allra högst i Gabriel García Márquez författarskap. Få saker skänker sådan litterär glädje som att försjunka i berättelser som "Världens vackraste drucknade mäniska" eller "Baltazars märkvärdiga eftermiddag". Novellerna har tidigare givits ut på svenska i spridda samlingar genom åren, men är sedan länge endast anträffbara på antikvariat. Den gamle colombianske mästarens samlade berättelser i en enda maffig volym med nyöversättningar signerade Lina Wolff – en sådan läsfest står högt upp på min önskelista. ✨

Söndagsskola för vuxna

Den medeltida samlingen *Gesta Romanorum* har kommit på svenska. Där får mustiga, folkliga berättelser en kristen tolkning, skriver **Martina Björk**.

KEJSAR THEODOSIUS HADE tre döttrar. De två äldsta bedyrade honom sin kärlek, medan den yngsta sade sig älska sin far så mycket som han förtjänade. Kejsaren bestämde sig då för att belöna sina två äldsta döttrar och försumma den yngsta. När han senare hamnade i trångmål var det emellertid bara den yngsta som hjälpte honom.

Känns berättelsen igen? Shakespeare använder den i *Kung Lear*. Troligen var ett antal varianter av sagan i omlopp under hans tid. Just den här versionen återfinns i den medeltida samlingen *Gesta Romanorum*, som nu har kommit ut på Artos & Norma bokförlag. För urval och översättning från latinet står Hannah Bartonek Åhman.

Gesta Romanorum är en ganska brokig samling sagor och anekdoter som nedtecknades i England och Tyskland på 1300-talet. Samlingen rönt stor popularitet och trycktes för första gången i Utrecht på 1470-talet. Vissa av berättelserna har uppenbart antikt ursprung. Andra, som inte finns belagda i den antika litteraturen, handlar likväl om personligheter från den tiden. Berättelsen om kejsar Theodosius är ett sådant exempel. Alexander den store, Aristoteles, Caesar och Pompejus, är andra berömdheter som figurerar som huvudpersoner, ofta fränkopplade sin historiska verklighet. Anakronistiskt så det förslår blir det när den romerska kejsaren Claudius (död 54 e Kr) gifter bort sin dotter med Sokrates (död 399 f Kr).

Gesta Romanorum betyder "romarnas bedrifter", men det är en missvisande titel. Hjälteedad eller storverk från forntida dagar rör det sig knappast om. Istället möter vi enskilda människor som utsätts för diverse prövningar. En riddare avbryter sin pilgrimsresa till Jerusalem efter att ha hört rykten om att hans hustru har varit otrogen. Vid hemkomsten upptäcker han att älskaren, en präst i svartkonst, ligger begravd under sängkammargolvet. Sankt Bernhard utmanas i tärningsspel av en man som satsar sin själ i utbyte mot hans häst. På samma sätt som antika personligheter placeras i en medeltida samtid förläggs medeltida stereotyper till antik tid, gärna med en tidsangivelse såsom "under kejsar Titus regeringstid", eller med en hänvisning till en romersk författare.

Gesta Romanorum är en sorts medeltida Bröderna Grimm-projekt med anspråkslösa litterära ambitioner, en sammanställning av folkliga berättelser som vandrat genom Europa under lång tid. Genom muntlig trädning har stoffet bearbetats och stöpts om i en sorts seklernas visklek.

I ETT PAR fall är historien någorlunda intakt, men originalet okänt. Jag tänker på en av den romerska litteraturens mest kända berättelser, den om Lucretia, som våldtogs av en prins och indirekt blev upphov till den romerska republiken. Om hennes öde läser vi vanligen hos Livius, men *Gesta Romanorum* hänvisar till kyrkofadern Augustinus istället för den bortglömde historikern. Och trots att Ovidius *Metamorfoser* lästes flitigt under medeltiden, är det verket osynligt i sagan om den vita kon som bevakas av en hundraögad man vid namn Argus. Nog kan man ana att den bildade människan förstod att detta utgjorde upptakten till myten om Europa och tjuren, men berättelsen röjer inte det.

För egen del har jag störst behållning av *Gesta Romanorum*s inledande berättelser, som utgår från lagar och deras tillämpning. Här kan jag nämligen identifiera källan i Seneca den äldre (54 f Kr–39 e Kr) och hans retoriska övningar. I *Controversiae* citeras professionella talare, som deklamerar över tänkta rättsfall. Seneca nedtecknar de argument som de har anfört i denna värtaliga lek för att försvara och åtala en anklagad.

I ett av Senecas fiktiva fall har en vestal (en romersk prästinna) som straff för sitt brutna kyskhetslöfte blivit utknuffad för ett stup, men mirakulöst klarat sig oskadd. I *Gesta Romanorum* har vestalen bytts ut mot en hustru. Också här överlever hon mot förmodan och reser sig helskinnad från fallet. När kvinnan döms på nytt tar hon själv till orda och hänvisar till en annan existerande lag samt till Gud, som hon menar har räddat henne från döden. Tack vare sitt försvar får hon gå.

I Senecas version får varken kvinnan eller någon annan av de inblandade komma till tals. Medan *Gesta Romanorum* bjuder på mustiga historier, är poängen med Senecas *Controversiae* först och

främst att visa vilka retoriska medel som står till buds för en advokat eller åklagare. Att det har skapats spännande berättelser ur dessa övningar säger kanske något om deras utbredning och betydelse.

MEN OM NEDTECKNAREN av *Gesta Romanorum* själv får bestämma skall vi inte fundera så mycket över sådant. Det finns nämligen anvisningar till hur historierna bör förstås. Efter varje berättelse följer en teologisk utläggning, i vilken läsaren får sig en lektion i kristen morallära. Därmed ges det en allegorisk innebörd åt dessa underhållande och tämligen ytliga skrönor.

Ett mönster i exegesen kan skönjas, men det är inte helt konsekvent utfört. Regenterna skall vanligtvis tolkas som Gud, som i historien med kvinnan som kastas från berget.

Uttolkaren förklarar i det fallet att Gud kastar den som "besudlar sin själ" ned från himmelriket. Men genom nåden frälser Kristus människan från synden, som representeras av den otrogna kvinnan. I andra berättelser kan regenten symbolisera djävulen. Kejsar Theodosius, däremot, skall läsas som en värdslig man som vänder ryggen till sin tredje dotter, som företräder Gud.

LÄSNINGARNA KÄNNES STUNDOM finurliga, stundom krystade, stundom överflödiga. Det händer att berättelsen redan innehåller en tydlig sensmoral. I historien om rid-dar Julianus som av misstag dödar sina för-äldrar, trots att han flytt dem för att und-vika just det, lyser den antika sensmoralen igenom: man kan aldrig fly sitt öde. Men den kristna utläggningen bortser förstås från detta. I den är Julianus en god kristen och präst som strider mot djävulen och lyder Bibelns ord om att lämna sina föräld-rar för att följa Kristus. Föräldrarna är vär-ldens frestelser som förföljer honom för att locka till det onda.

För medeltidens lärde blev det ett

projekt att uttolka antika texter allegoriskt för att göra dem förenliga med Bibelns lära. Särskilt kring Vergilius och Ovidius fanns en sorts magisk aura; de var inspirerade av Gud utan att veta om det. Deras texter

Genom att paketera budskapet med lätt-tillgängliga historier hoppades man kunna nå de syndfulla sjä-lar som behövde för-låtelse och frälsning.

hade därför en dubbel innebörd: under den hedniska ytan låg ett gudomligt budskap. Man må tycka att de teologiska kommentarerna i *Gesta Romanorum* stör den egna läsningen med sin förnumstighet, men om själva sagorna ger en inblick i en medeltida berättartradition, ger analyserna tillgång till deras reception, alltså hur de uppfatta-des och användes.

Om den uttolkningen hörde till den högre skolan, var *Gesta Romanorum* med sin enkla och underhållande stil ett tacksamt hjälpmedel för präster att undervisa menig-heten. Så tror man nämligen att samlingen har använts. Med hjälp av historier som var bekanta eller som åhörarna lätt kunde ta till sig kunde predikanter nå folket med sin kristna undervisning. Man kan kalla det ett slags uppbygglig söndagsskola för vuxna, med utgångspunkt i profan berättartradi-tion istället för bibelberättelser.

"Varför skall djävulen ha de bästa melo-dierna?" är ett citat som tillskrivs Fräls-ningsarméns grundare William Booth och ibland även reformatörernas psalmför-fattare. Det skulle också kunna gälla för användandet av *Gesta Romanorum* som undervisningsmaterial. Genom att pake-tera budskapet med lättillgängliga histo-rier hoppades man kunna nå de syndfulla sjä-lar som behövde förlåtelse och frälsning.

"Möt dina elever där de själva befin-ner sig", är ett pedagogiskt motto som jag själv matades med under min lärarutbild-ning. Den som tror att den tiden är ny har inte läst *Gesta Romanorum*. ✱

Gesta Romanorum.

FOTO: ALAMY

Estlands parallella historier

Estland har valt ett mer ekumeniskt sätt att hantera sitt förflutna än många andra före detta Sovjetrepubliker, skriver **Gustaf Lewander**.

ESTLANDS 1900-TALSHISTORIA ÄR fortfarande på många sätt ett oförlöst trauma för en stor del av befolkningen. De motstridiga historiska traditioner och ideologier som behärskat landet manifesteras fortfarande i såväl högtidsdagar som minnesmärken.

År 2018 invigdes ett stort monument tillägnat kommunismens offer vid Mariakullen (*Maarjamäe*) i utkanten av huvudstaden Tallinn (på svenska även Reval). Monumentet är utformat som en klyfta som skär rakt genom Mariakullens sandsten. I de kolsvarta väggarna har man ristat namnen på 22 000 estländare som deporterades, mördades och förföljdes av kommunistregimen under 1940- och 50-talen. Den svarta klyftan leder ut i en stor och ljus park som rymmer ett monument åt de estniska officerare som avrättades under ockupationen. Parken är tänkt att representera hemmets trädgård – ett hem som många aldrig fick återse.

Alldeles i närheten finns ett annat stort monument över andra världskrigets offer. Det uppfördes av Sovjetregimen 1980 och består av en bred, betonggrå, avsmalnande boulevard som till sin utformning tydligt kontrasterar mot den svarta klyftan. Den leder upp för Mariakullen mot en stor, grå obelisk som höjer sig över havet.

Flera estniska divisioner kämpade för den röda sidan under det ryska inbördeskriget 1918–22. Därefter var Estland under lång tid utsatt för kommunistisk agitation och infiltration. Den första sovjetiska ockupationen 1940 medförde tvångsvärning och evakuering av runt 30 000 estniska soldater för Röda arméns räkning. Dessa användes sedan av Sovjetunionen som anfallsförband när man 1944 skulle återta landet, varefter ett betydande antal uppgick i den efterkrigstida ockupationsmaktens administrativa organ.

Under den tyska ockupationen värvades både frivilliga och värnpliktiga i stor skala, vilket fick till följd att en betydande del av den estniska befolkningen slogs i tysk uniform. Den stora flykten över Östersjön 1944, och flera vågor av sovjetiska deportationer och utrensningar under åren direkt efter krigets slut, åstadkom ytterligare splittring av det estniska folket. När regimen efter kriget i stor omfattning flyttade in arbetskraft och partitjänstemän från övriga delar av landet för att ersätta de

hundratusentals ester och ryssar som hade dödats eller flytt blev den ideologiska, kulturella och historiska förvirringen total.

Efter kriget var fördelningen av medlemskapssiffror mellan ester och ryssar i det estniska kommunistpartiet inledningsvis någorlunda jämn. Samtidigt som kommunistpartiet dominerades av inflyttade rys-

rannsaka det förflutna riskerar man att riva upp gamla sår.

Skulle esterna tvingas till ett allmänt erkännande av att kommunismen påtvingades landet även med inhemsk hjälp, och att även ester kunde vara övertygade bolsjevikar, skulle de tvingas att erkänna sig medskyldiga till övergreppet på sin egen

sar och ester hämtades en stor del av dess medlemmar ur lokalbefolkningens egna led. Detsamma gällde också ockupationsmaktens säkerhetsorgan, NKVD och KGB.

ESTLAND BEFANN SIG därför fram till frigörelsen i ett tillstånd av lågintensivt inbördeskrig, där gränsdragningen mellan den främmande, kommunistiska ockupationsmakten och det estniska motståndet inte alltid var särskilt tydligt. Ofta kunde familjemedlemmar återfinnas på båda sidor av konflikten. Så småningom framträdde ledande estniska kommunister – trots sina band till partiets centralorgan i Moskva – som den nationella befrielserörelsens frontfigurer. Man kan till exempel nämna Arnold Rüütel, president 2000–2006, Edgar Savisaar, premiärminister 1990–1992 och Siim Kallas, Europakommissionär från 2004 till 2014. Detta bidrog till en kontinuitet mellan det sovjetiska respektive det fria Estlands ledarskikt som ogärna framhålls i internationella sammanhang.

Historien skapar en spänning i den offentliga kulturen som gör det svårt att diskutera aktuella samhällsproblem. Om Estlands offentlighet skulle ägna sig åt att

nation. Om man däremot lägger hela ansvaret för den kommunistiska diktaturen på de rysktalande förvandlar man istället retroaktivt drygt en tredjedel av landets befolkning till ockupanter och statsfiender – även om den nu levande delen av denna tredjedel kanske inte överhuvudtaget haft någon del i förtrycket.

ESTLANDS KANSKE INTE helt medvetna eller avsiktliga historieekumenik är en relativt praktisk lösning på detta problem, och öppnar för en mer konstruktiv och mindre konfliktfylld tolkning av historien än den som har valts av andra före detta Sovjetrepubliker. Genom att låta olika historiska berättelser brytas mot varandra kan både rysktalandes och esters historiska erfarenheter ges offentligt utrymme, utan att ockupationen eller ockupationsmaktens grymhet förtigs eller förminskas. Lösningen är inte moraliskt perfekt och har svagheten att den inte avkräver de före detta bödlarna något ansvar. Men i en verklighet där alla kan beskyllas för att vara förövar, eller åtminstone släkt med bödlar, kanske detta är det minst dåliga alternativet. ✖

Läsning under karantänen

Albert Camus *Pesten* har åter blivit aktuell. I grunden är det en ganska tröstlös berättelse, menar **Josefin Holmström**.

JAG VET INTE hur det har varit för er, men för mig har karantänbelägenheten föranlett både ökad reflektion och mer läsande. När man inte längre reser, umgås eller går på stan blir det onekligen extra timmar över. Boccaccios *Decamerone* (cirka 1353) utspelar sig i en liknande situation: en grupp män och kvinnor väntar ut pesten i en villa på den italienska landsbygden och fördriver tiden med att berätta historier för varandra. Idag är detta berättande i stor utsträckning utbytt mot Netflix-tittande, men det är inte i tv-serier vi finner de bästa beskrivningarna av vad vi nu går igenom – det är i litteraturen.

Mitt första, föga uppmuntrande möte med pestlitteraturen skedde på ett bibliotek. Jag var kanske tio, elva år och hade fått tag på en bok med Edgar Allan Poes skräckhistorier. *Röda dödens mask* (1842) var samlingens huvudnummer. Det lät otäckt, så jag bläddrade fram.

Handlingen är som följer: en samling förmögna människor har samlats till bal i ett stort slott. Utanför murarna härjas landet av en dödlig farsot. Balens värd är prins Prospero, som låtit utsmycka sju rum på de mest fantasifulla vis för att underhålla sina gäster. De gör allt för att glömma vad som pågår i städerna runtomkring, men när klockan slår tolv uppenbarar sig en figur utklädd till Röda döden. Prinsen blir vansinnigt arg och attackerar honom – varpå han faller död ner. När gästerna svärmar kring figuren ser de hur hans gestalt liksom löses upp framför dem, och de börjar alla blöda och dör på fläcken. Pesten har nått även dem. Poes novell är kort och enkel, handlingen förutsägbart och gotiskt självklar. Har den en sensmoral är det att högmod går före fall – de rika tror att de kan fly pesten, men det är förstås omöjligt.

EPIDEMILITTERATUREN BEHANDLAR ALLTID moraliska frågor, ytterst undersöker den människans natur. Så är även fallet med ett av de mest kända exemplen, Albert Camus *Pesten* (1947), som nyligen återvänt till topplistor. Här angriper pesten helt oväntat Oran, en solig och sorglös algerisk kuststad. I en tidig scen står huvudpersonen doktor Rieux vid sitt fönster och tittar ut. Det är en varm, vacker vårdag. Han vet att pesten har kommit till staden, men

han kan inte riktigt acceptera det – inte när livet pågår precis som vanligt och människorna skrattar och umgås på kaféerna. Vad som följer är som en spegel att hålla upp mot det liv vi nu lever med covid-19: förnekandet, förvirringen, den motvilliga acceptansen, utmattningen men också beslutsamheten.

Pesten anses ibland vara ett slags allegori över andra världskriget och den tyska ockupationen. Och både kriget och epidemin framkallar ju samma känsla av fångenskap och ofrivillighet, av skräck och kontrollförlust – men om de för något positivt med sig är det den solidaritet. Orans invånare förstår snart att de måste ta ansvar för att skydda andra människor. ”Pesten är för stark”, säger någon uppgiven, men får till svar: ”Det får vi se [...] när vi har provat allt.”

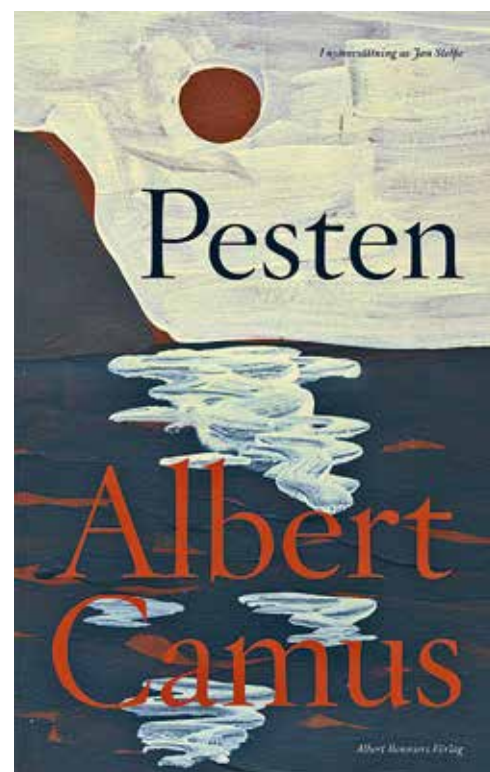
I Camus universum finns inga orsaker till lidandet och ingen gudomlig rättvisa – men ändå människor som försöker definiera vem som är ett helgon och som söker det goda av anledningar de egentligen inte lyckas förklara på något särskilt övertygande vis.

STADENS INVÅNARE BILDAR sanitetsgrupper och för egen statistik: kanske tjänar det något till, kanske inte, men det är på något sätt viktigt för deras själar. Camus är noga med att helgonstatusen inte är något att eftersträva, och att hoppet till slut står till människan – hans berömda slutsats är att ”det i människorna finns fler saker att beundra än saker att förakta”.

Pesten utjämnar, likt döden, skillnader: ”Nu fanns det inte längre några individuella öden, det fanns en kollektiv historia, nämligen pesten, och känslor som delades av alla.” Samtidigt finns en allvarlig grundton i de scener av återseendets glädje som Camus beskriver när smittan äntligen avtagit och Oran öppnas upp igen: stadens invånare umgås under några timmar över alla gränser, förbrödrade av sin tid i dödens närhet, men morgondagen står för dörren med ”det egentliga livet [...] med sina regler och hämningar”. Under pandemin föreställer vi oss gärna att allting kommer att förändras och att vi omöjligen kan återgå till livet som det var. Men minnet är kort och viljan att glömma enorm.

Och det är just denna insikt som för mig

gör *Pesten* till en ganska tröstlös berättelse, trots dess förlåtande, inklämmande och ofta rörande beskrivning av de pestdrabbade Oranborna (och i förlängningen kanske också av oss). Om livet alltid fortsätter, liksom av egen kraft, och ingen högre lag finns – ja, vad är lidandet då värt? I *Pestens* sista scen vandrar en ensam, utmattad

Aktuell bok.

FOTO: ALBERT BONNIERS FÖRLAG

doktor Rieux genom sin jublande hemstad, lättad över epidemins slut men också väl medveten om att den bara är en delseger: han vet nämligen ”något som denna folk-massa inte visste och som man kan läsa om i böcker: att pestens bacill aldrig dör och aldrig försvinner, att den kan slumra i årtionden i möbler och tyg, att den tålmodigt väntar i rum, källare, koffertar, näsdukar och pappershögar, och att den dagen kanske kommer då pesten till människornas olycka och belärande åter väcker sina råttor och skickar ut dem att dö i en lycklig stad”. Etik, ansvar och stoiskt lugn i all ära – men var finns hoppet? ✨

Mat som religion

Utbudet av matvaror är närmast oändligt. En del människor blir därför trygga av strikta kostråd, skriver **Adam Cwejman**.

PLÖTSLIGT BESLUTADE SIG församlingens ledare för att tolka urkunderna på ett nytt sätt. Inga halvmesyryr räckte längre, samtliga animaliska produkter skulle uteslutas ur kosten. Protesterna dröjde inte länge. "Innebär det att vi som äter ägg inte längre är välkomna?" frågade en av de troende. Men något utrymme för kompromisser fanns inte, ville man vara med i församlingen måste man följa reglerna.

I verkligheten är församlingen en Facebookgrupp. Här samlas människor som delar diet eller sjukdom och som är besvikna över den moderna medicinens inställning till de folksjukdomar som har exploderat under de senaste decennierna. Det kan handla om hjärt- och kärlsjukdomar, diabetes, inflammatoriska tarmsjukdomar och artrit. Dekreten är tolkningar som moderatorn har gjort av aktuell forskning.

Läkarna påstår att livsföringen och främst dieten har obefintlig inverkan på sjukdomen. I gruppens gemenskap får man däremot en känsla av att handlingar spelar roll, att det finns ett liv bortom sjukdomen. Vägen dit är kantad av bättre mat, färre mediciner och uppfattningen att det går att bota, inte bara hantera sjukdomarna. Men då krävs disciplin.

"Går det bra att göra bröd på havre?" frå-

gor någon. "Det går bra, så länge det är obehandlat, osockrat och ekologiskt." Nervösa frågor avlöser konstant varandra i gemenskapen. Någon lägger stolt upp en bild på frukosten. Snabbt kommer en tillrättavisning, en ingrediens ligger inte i linje med dieten. "Vi lägger inte upp bilder på sådant som är uteslutet", skriver en moderator. Bilden tas bort.

DEN AMERIKANSKE PSYKOLOGEN Steven Bratman myntade under slutet av 1990-talet begreppet "ortorexi". En person som lider av detta lägger en stor del av sin tid på att förbereda mat och hålla den ren från skadliga substanser. Att äta hälsosamt är inte ett uttryck för ortorexi. Där emot är en överdriven upptagenhet av vad man äter – som går ut över livet i övrigt – tecken på att kosthållningen inte bara är ett intresse utan en neurotisk besatthet. Livslusten kan lätt sugas ut från en person som konstant tänker på och oroar sig över matens innehåll. Sociala sammanhang där mat ingår blir jobbiga – det krävs ständiga förklaringar över varför det ena eller andra inte lämpar sig.

Ortorexi är samtidigt något väldigt nytt och en av de äldsta mänskliga kulturformerna. Religiösa riter och regler har i alla tider styrt vad vi äter, när och på vilket sätt

de ska tillagas. De judiska kosherreglerna är kanske de mest minutiösa.

I boken *Som om Gud fanns – det sekulära samhällets rötter* (Timbro) berättar författaren Dan Korn, som också är expert på just kosherregler, hur vår hyperseklära västerländska samtid i själva verket är helt marinerad i religiös symbolik. Den religiösa fonden har möjligen försvunnit för många men det ritualistiska beteendet och sättet genom vilket vi ordnar våra vanor och koder återanvänder religionens språk och logik.

Detta är i högsta grad relevant för att förstå ortorexin. Begränsningar, regler och seder blir ett sätt att bringa ordning i vår tillvaro. Gud syns inte till men vi agerar som om han fanns. Vi känner skuld om vi bryter mot dieternas förhållningsregler. Skam om det görs inför våra fränder som lever med samma diet. Vi tyr oss till dem som är lika oss själva. Alieneras från dem som inte förstår eller respekterar våra livsval.

Personer med ortorexi begränsar sig givetvis inte till de sjuka. Liknande resonemang återfinns hos dem som förfäktar mer vegetarisk kost eller livsmedel som antingen är ekologiska eller producerade i närområdet. Bland dem som av etiska skäl har valt en strikt vegansk kost är det inte ovanligt att ty sig till dem som har valt en liknande livsstil.

DET RELIGIÖSA FÖRHÅLLNINGSSÄTTET till maten ger en form av trygghet i en tid då mängden kulinariska valmöjligheter är snudd på oändlig. I ett land som Sverige har såväl matvarubutikens utbud som restaurangernas menyer genomgått en fantastisk diversifiering under de senaste decennierna. Rörelsen från bondesamhällets husmanskost till det globaliserade kökets ofantliga mångfald har skett på någon generation. På denna utveckling följer ett obegränsat antal goda råd om vad som är den rätta maten. Reglerna skapar ett sammanhang och större begriplighet.

På samma sätt som religionen tillfredsställer dietgrupperna människans djupa behov av gemenskap och mening. Det går ibland överstyr och får drag av det ortorexiska. Som med all religion finns risken att det förvandlas till fundamentalism. Men väl avvägt innebär det för många ett hälsosamt och balanserat liv. ✨

Jag blev så ensam

MIN FRU HADE fått jobb på en skola i Madrid och i augusti förra året lämnade familjen Sverige. En gammal dröm om att bo utomlands ett år eller fler gick i uppfyllelse. Inför flytten möttes vi av stor entusiasm från andra som tidigare prövat en tid i ett främmande land. "Det är det bästa ni kan göra för era barn", "det kommer bli en nyttig erfarenhet", "det är så bra att få nya perspektiv", "tänk att få lära känna en ny kultur", löd hejaropen.

Spanien är fantastiskt; solen, maten, naturen, livsstilen, priserna och ljuset. Madrid har dessutom kommit att bli en favoritstad. Allt helt underbart, med andra ord.

Inte alls.

Aldrig någonsin har jag känt mig så ensam.

Jag satt hemma i det hyrda radhuset och skrev, reste till Sverige och föreläste, kom tillbaka och - kände mig ensam. Jag var förvandlad till en ettåring rent språkligt och jag förstod inte sammanhanget jag befann mig i även om jag gjorde allt för att läsa på om Spaniens historia, gick guidad tur, besökte den forna huvudstaden Toledo, gick på museum och läste böcker om landet. Jag var lik förbannat en utifrån kommen iakttagare. Utanför.

HAD E NOG BILDEN AV mig som en anywhere, ni vet, David Goodharts begrepp för den fritt svävande individen som är högt utbildad, mobil, öppen för det främmande, en person som kan bo i princip varsomhelst och som hyllar individuell frihet, globalisering och modernitet.

Motsatsen är en somewhere. Typiskt sett har de lägre utbildning, är mer knutna till en geografisk plats, värderar familj och traditioner, trygghet och säkerhet och världsbilden utgår från en geografisk plats, kvarteret, staden, regionen och nationen.

När jag var hemma i Sverige frågade alla om hur det var i Spanien. Tja, så där, svarade jag. Allt materiellt är bättre än i Sverige, men vad hjälper det när man står utanför all gemenskap. Och detta trots Skype, Messenger, Facebook, telefon och så vidare.

Men mänsklig fysisk kontakt betyder mer än vad teknik kan erbjuda, erfor jag mer än någonsin.

När jag berättade för forna utlandsäventyrare som uppmuntrat mig att flytta utomlands om att jag upplevde tiden i Spanien som ytterst påfrestande hände något. De uttryckte nu - erkände - att det varit en väldigt påfrestande period i deras liv. Någon sa att hon aldrig känt sig så ensam. Jag frågade dem som inte var fullt så negativa om i vilken mån de hade umgåtts med lokalbefolkningen när de bodde utomlands. Ingen, ingen i min bekanshetskrets (jag inser att det säkert finns undantag), hade i en djupare mening socialiserat sig med medborgarna i det land de bodde. De hade umgåtts med andra i samma utsatta situation. Så kallade *expats*.

SÅ KLART FINNS det individer som flyttar utomlands och där finner ett nytt liv och gemenskap. Alder spelar nog roll. Lättare om man är ung. Men att tro att människor bara "så där" kan byta land, känna gemenskap, förstå ett nytt sammanhang är sannolikt väldigt ovanligt. Det är ingen tillfällighet att alla svenskar på Rivieran, eller på den spanska Solkusten, umgås med andra svenskar, i bästa fall med andra skandinaver.

Bilden av en anywhere har tolkats som att en människa är totalt flexibel att ställa om från en kultur till en annan. Men varför flytt över världsdelar är möjliga beror på att man nästan överallt hittar likasinnade, andra *expats*.

Det gjorde inte jag i Spanien. Vi bodde "spanskt".

Så blev jag också fruktansvärt ensam.

Per Brinkemo
är journalist.

I korthet

Churchills soppa

Om Winston Churchill och de personer som omgav honom har det som bekant skrivits åtskilligt. Nu får vi också ta del av berättelsen om kokerskan Georgina Landemare, som var en central person i premiärministerns liv.

I boken *Victory in the Kitchen. The Life of Churchill's Cook* (Profile Books) tecknar Annie Gray, välkänd brittisk mat-historiker, ett porträtt av "Mrs Mar", som Landemare kallades. Det är ett slags kulinarisk biografi, men ger också inblickar i mat, bjudningar och politik under drygt hundra år.

"Mrs Mar" arbetade i fjorton år, 1940-1954, hos Churchill och hans hustru Clementine, som uppskattade henne mycket. Landemare var en utsökt kok, vars lugna temperament passade paret Churchill perfekt. Hon blandade sina brittiska erfarenheter av matlagning med kunskaper om det franska köket. Kokerskan var även berömd bland de många storheter som gästade dåvarande premiärministerns residens.

Churchill berättade senare hur han räddade Landemare undan en bomb som slog ner i köket där hon stod och lagade mat. Han var också noga med att hon skulle vara med på balkongen och ta emot folkets hyllningar på segerdagen den 8 maj 1945. Utan henne hade kriget kunnat sluta med katastrof - eller som Churchill uttryckte sig: "Om mr Hitler skulle träffa dig får jag inte min soppa." Han ansåg att viktiga politiska samtal och beslut sker och tas bäst i samband med måltider: "Det är värt att komma ihåg att det är magen som styr världen." Landemare mindes Churchill mer som en man som ständigt levde över sina tillgångar än som den stora ledare han var.

I slutet av 1800-talet jobbade sjuttio procent av alla arbetande kvinnor som tjänstefolk. Det förblev den största jobbsektorn för dem fram till andra världskriget. När Georgina Landemare 1958 utkom med kokboken *Recipes from No 10* var hon kanske för sent ute. Boken fick fina recensioner men försvann sedan ut i periferin.

Numera är det en mängd catering-personal som tar hand om den brittiska premiärministerns alla gäster. För sjuttiofem år sedan var det en enda kvinna som skötte allt.

Charlotta E Lindell

Sveriges medeltid, Jenny Lind, fysikens världsbild, Stig Wennerström, Elin Wägner, IT-bubblan och Sverigedemokraterna. Det är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner i Axess* tar upp internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 13 aktuella svenska fackböcker.

73 Daniel Helsing om Ulf Danielssons *Världen själv*

74 Blanche Sande om Fredrik Malms *Naftasyndikat. Berättelsen om direktör Kruse och Stalins oljebolag i Sverige*

75 Henrik Höjer om Kent Anderssons *Det förflutnas ansikten. Öga mot öga med forntiden*

76 David Andersson om Bengt G Nilssons *Israel och hennes fiender*

77 Katarina Tracz om Wilhelm Agrells *Stig Wennerström. Myten om en svensk storspion*

78 Erik Petersson om Dick Harrison's *Sveriges medeltid*

79 PJ Anders Linder om Pontus Mattssons *In klampar Jimmie. Sverigedemokraternas entré i politiken*

80 Håkan Lindgren om Christian Albinssons *Bubblan som aldrig sprack. Internetpionjärerna som skapade det svenska techundret*

82 Magnus Ljunggren om Per Eneruds och Anna Pavlenkos *Ett fruktansvärt skräckvälde råder i Ryssland*

83 Erik Hedling om Niclas Sennertegs *"Allt jag känner är att mina fötter gör ont". Förhören med Rudolf Höss*

84 Katarina O'Nils Franke om Lena Andersson-Skogs *Otyg. Fallet Algots Nord*

84 Lena Kåreland om Ulrika Knutsons *Den besvärliga Elin Wägner*

86 Johan Stenström om Ingela Tägils *Näktergalen. En biografi över Jenny Lind*

Fysiker är också människor

POPULÄRVETENSKAP

Att populärvetenskapliga författare ger sig i kast med filosofiska frågor är inget ovanligt. En vanlig uppfattning – tydlig hos sådana anglo-amerikanska giganter som Stephen Hawking och Brian Greene – är att vetenskapen, och i synnerhet fysiken, är i färd med att avtäcka verklighetens sanna natur bakom sinnevärldens bedrägliga skenbilder. Denna tankegång har djupa historiska rötter som sträcker sig ända tillbaka till Platon. I sin nya bok *Världen själv* tar fysikerprofessorn och den populärvetenskaplige författaren Ulf Danielsson strid med denna inställning. Resultatet är en välskriven och eftertänksam bok av det slag som har blivit Daniels-sons signum.

Danielsson hämtar inspiration från filosofer i den fenomenologiska traditionen – särskilt Edmund Husserl och Maurice Merleau-Ponty. Han betonar att vår omedelbara, kroppsligt förankrade upplevelse av världen är det primära – inte de abstrakta, förment eviga naturlagar som fysikerna formulerar. Enligt Danielsson spänner de platonskt inspirerade vetenskapsförfattarna kärran framför hästen när de ser den subjektiva upplevelsen av världen som sekundär. Vad de glömmer är att matematik och naturlagar är mänskliga produkter: ”Matematik upp-

står bara i hjärnan hos en stackars fysiker som försöker bringa reda i alltihop.”

Kärnan i Danielssons argument är att den platonska tolkningen av vetenskapen bottenar i en förväxling mellan modell och verklighet. Vetenskapen formulerar modeller av hur världen fungerar. De kan ge bättre eller sämre bilder av världen, men de förblir bilder. Danielsson formulerar koncist denna poäng i två meningar: ”Äpplet faller inte för att tyngdlagen tvingar det till det. Äpplet bara faller och tyngdlagen beskriver vad vi observerar.” Distinktionen mellan modell och verklighet är ibland svår att upprätthålla i praktiken, men den är helt fundamental. Annars får vi, enligt Danielsson, en närmast religiös tolkning av vetenskapen: matematiken och naturlagarna placeras utanför världen och får makt att styra över materien. I bokens åtta kapitel argumenterar Danielsson för att denna förväxling har gett upphov till olösliga filosofiska problem, som huruvida den fria viljan existerar, och ohållbara filosofiska positioner, till exempel eliminativ materialism, som förnekar medvetandets existens.

Distinktionen mellan modell och verklighet väcker också frågan om vad fysiken egentligen är. För de eliminativa materialisterna, som utesluter medvetandet från sin världsbild eftersom

det inte finns någon plats för det i dagens fysik, är fysiken mer eller mindre färdig. Även om vi inte känner till alla detaljer ännu kan vi ändå diskutera vad fysiken i princip tillåter – och därmed vad som kan existera. Danielsson menar dock att vi inte vet hur vetenskapen kommer att se ut i framtiden. Han utgår från en definition av fysiken enligt vilken den syftar till att studera allting, ”världen själv i alla sina aspekter”. Om den inte kan förklara ett så grundläggande fenomen som medvetandet är den helt enkelt ofullständig. Det är inte rimligt att avfärda medvetandet bara för att dagens fysik inte kan hantera det.

Sverige har en lång tradition av filosofiskt nyanserad populärvetenskap, som till exempel Peter Nilson, Anita Sundman och Hans-Uno Bengtsson. *Världen själv* är inte bara ett viktigt tillskott till denna litteratur. Genom Danielssons intresse för fenomenologin och hans fokus på modelltänkandets filosofiska konsekvenser revitaliserar han också traditionen. ✨

Daniel Helsing

VÄRLDEN SJÄLV
ULF DANIELSSON
Fri Tanke Förlag

Bensinstation tillhörande Naftasyndikat.

FOTO: SÖRMLANDS MUSEUM

Sovjets mack i Sverige

HISTORIA

Mellan 1928 och 1937 prydde Naftasyndikats röda logga bensinmackar över hela Sverige. Bensinen som såldes var sovjetisk, och intäkterna slussades tillbaka till Moskva. Samtidigt flödade pengar i motsatt riktning, från Sovjetunionen via Naftasyndikat till SKP, Sveriges kommunistiska parti. I toppen satt en nästan helt okänd direktör och höll i trådarna. Han hette Einar Kruse, och av allt att döma var hans ambition att permanent stanna kvar i kulisserna. I boken *Naftasyndikat* omintetgör hans barnbarnsbarn Fredrik Malm, riksdagsledamot för Liberalerna, de planerna.

Sovjetunionen hade brist på pengar från start. Inledningsvis var en lukrativ lösning på problemet att sälja det guld som hade stulits vid det kommunistiska maktövertagandet. Guld smugglades ut via Reval (nuvarande Tallinn) till Stockholm, där det smältes ned och fick nya stämplat. Sedelbuntar skickades tillbaka österut. En ledande aktör i denna väldiga hälerioperation var banken Svenska eko-

nomiaktiebolaget, grundad av den kommunistiska finanshajen Olof Aschberg.

I slutet av 1920-talet sålde Aschberg sitt majoritetsinnehav i Svenska ekonomiaktiebolaget till Sovjetunionens statsbank. Därmed satt Josef Stalin i praktiken på en bank i Stockholm, och mannen som utsågs att representera Sovjet i styrelsen var Einar Kruse.

När han tog plats i styrelsen 1933 hade han redan länge befunnit sig i SKP:s "inre hårda kärna", som Malm uttrycker det. Inte bara det: han ansvarade redan för Sovjetunionens nya kassako i Sverige – oljan. Guldet hade nämligen nu sinat, men olja fanns det gott om. Den producerades visserligen av straffångar i arbetsläger. Men den svenska marknaden var tillräckligt trött på oligopolföretagens agerande för att ignorera den etiska aspekten och gynna Naftasyndikat, den första utmanare som hade råd att konkurrera trots oljejättarnas prisdumpning.

Naftasyndikat sålde inte bara olja, utan bidrog med ekonomiskt stöd till SKP, som på den tiden inte

var ett självständigt parti utan en underorganisation till Komintern. Pengar skänktes, annonser stödköptes i partiets tidningar, och ett stort antal partiaktivister anställdes av oljebolaget. Det var inte heller bara pengar som flödade fram och tillbaka genom Naftasyndikat. Flera före detta anställda larmade en förbluffande passiv svensk säkerhetspolis om att sovjetisk personal åkte på inspektionsresor runtom i landet, utan att verka kunna ett dyft om olja eller bensinmackar. Allt pekar på att Naftasyndikat erbjöd en front för sovjetiskt spionage i Sverige.

När Naftasyndikat lades ned 1938 gick Einar Kruse vidare till att i två decennier ansvara för SKP:s ekonomi – personal, tidningar, företag och tryckerier. Med undantag av en löpsedel i *Aftonbladet* 1948 ("Röst ur kassavalv styr de svenska kommunisterna") lyckades han fortfarande flyga under radarn. Det var när Fredrik Malm, som han uttrycker det, snubblade över informationen om att hans morfars far basade över SKP:s ekonomi som han började gräva i historien.

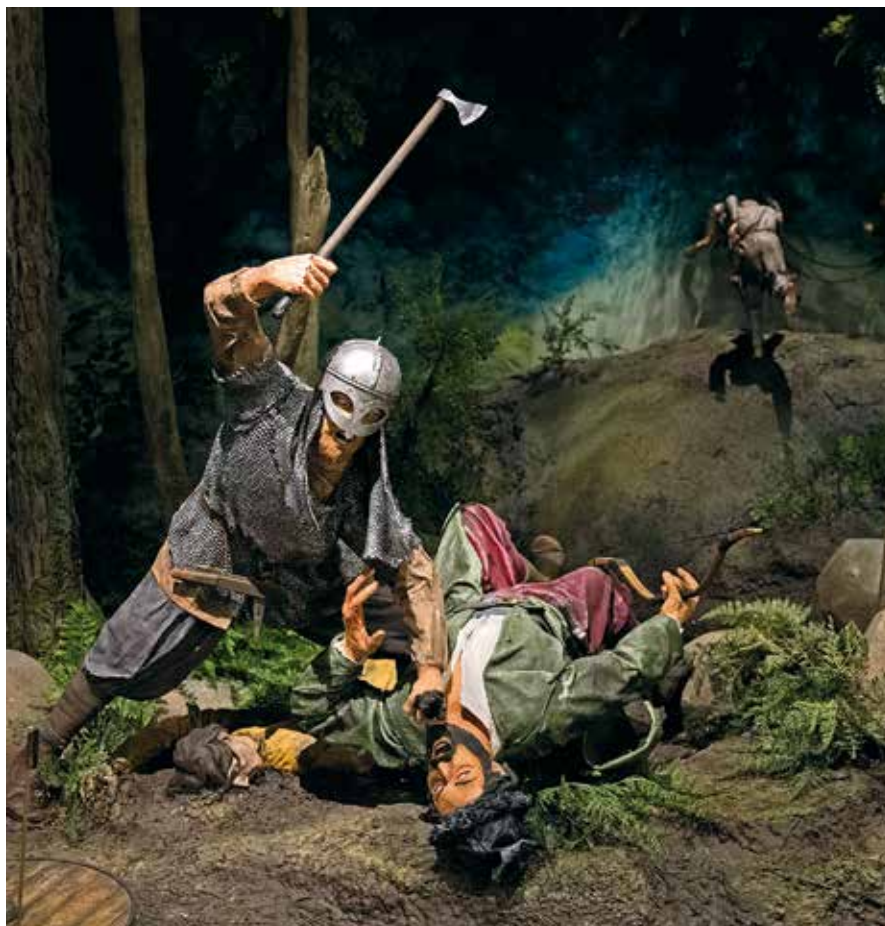
Malms bok kastar inte bara ljus över Einar Kruse, sträng renlevnads-människa och obrottsligt Moskvatrogen stalinist, utan väver också ihop de många storpolitiska skeenden som han befann sig i centrum av. Framförallt får vi en föga smickrande bild av relationen mellan Sverige och Sovjet under mellankrigstiden och av den svenska säkerhetstjänstens passivitet.

Tyvärr märks det att *Naftasyndikat* är skriven av en politiker. Malm har inte kunnat motstå frestelsen att slänga in diverse poängar om Rysslands expansionistiska utrikespolitik, det moraliskt riktiga i att gömma illegala kommunistiska flyktingar från Nazi-Tyskland, eller hur det svenska samhället tydligen präglas av "kvinnliga uppoffringar och plikt-känslor som får parera manlig ansvarsloshet". Men boken är fortfarande väl värd att läsa för den som vill ta del av en viktig bit svensk 1900-talshistoria, och fundera över huruvida denna bara har råkat glömmas bort, eller avsiktligt sopats under mattan. ✨

Blanche Sande

**NAFTASYNDIKAT
BERÄTTELSEN OM
DIREKTÖR KRUSE OCH
STALINS OLBOLAG
I SVERIGE**
FREDRIK MALM
Carlsson bokförlag

Museet Vikingaliv på Djurgården.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY / TT

En snygg museikatalog

ARKEOLOGI

Boken *Det förflutnas ansikten. Öga mot öga med forntiden* är en påkostad historia med många fina bilder. Verket behandlar järnåldern, som sträcker sig från omkring 400 f.Kr till omkring 1050, en tidsräcka på omkring 1 500 år. Perioden brukar indelas i förromersk järnålder, romersk järnålder, folkvandringstid, vendeltid och vikingatid, och på detta kronologiska sätt är bok också uppbyggd.

Syftet med verket är att få möta de personer som levde under denna tid som individer, skriver Kent Andersson, som är docent i arkeologi och verksam vid Statens historiska museer samt författare till flera arkeologiska böcker. Han analyserar allt ifrån kläder och smycken till frisyrer och förekomst av skägg eller mittbena i håret på figurerna som de många bilderna visar. Verket blottlägger en bildrikedom som jag tror få kan föreställa sig. Många är både gåtfulla och vackra. Till exempel ett vikingatida krucifix, där Jesus är bun-

den och alltså inte spikad på korset. Varför? Ingen vet.

Kent Andersson skriver rakt och konkret om denna period och de många fynden som han arbetat med i samband med den senaste forntidsutställningen på Historiska museet i Stockholm. Det är inga fel på ambitionerna, men likafullt så känner jag mig lite snuvad på konfekten när boken är färdigläst. Och det är egentligen inte Anderssons fel, hans material består främst av en stor mängd avbildningar av människor från denna stora tidsrymd. Han berättar ingående och kunnigt om ansiktsmasker och statyer, om ornamentik och runstenar.

Men alltför ofta landar tolkningarna i meningar som: "Innebörden i detta kan vi bara gissa oss till." Eller: "Men om det är gudar, människor i gudomlig gestalt eller vanliga människor lär vi aldrig kunna veta med säkerhet." Det blir lite för många frågor och spekulationer. Tänk så mycket vi inte vet – och sannolikt heller inte kommer att få veta, hur mycket man än forskar vidare.

Det är lite frustrerande.

Boken innehåller en nyhet, i alla fall för mig – men den levereras lite en passant och med en viss tveksamhet från författaren: flera av männen från vendeltid har hjälmar med horn. Det kanske är en liten sak, men ändå något som brukar avfärdas som en myt och som numera så gott som varje högstadiesbarn kan påpeka: "Vikingarna hade inga horn på sina hjälmar." Men i denna bok har ett kapitel rubriken "Vikingen – krigaren med horn på hjälmen?". Frågetecknet markerar tveksamhet, men i boken visas ju samtida bilder på män med sådana hjälmar, så det är väl dags för en uppvärdering av detta från en skröna till ett tänkbart sakförhållande. Eller? Andersson verkar inte helt säker på sin sak.

Boken är mycket välskriven, men på ett ställe nämns det geografiska området Transanien, som skulle ha styrts av sasaniderna. Jag gissar att det är Transoxanien som avses, men det är en småsak.

I kapitlet om vikingatiden nämner Kent Andersson att epoken lika gärna skulle kunna kallas silveråldern, med tanke på allt silver som användes till smycken och mynt vid denna tid. Ett spännande uppslag, som kanske skulle kunna användas mer i boken för att tydliggöra olika teman i analysen.

Men – jag möter faktiskt inte järnålderns människor som individer i denna bok. Och jag letar efter en övergripande tes eller linje eller vinkel i boken som skulle göra den mer intressant. Nu blir det alltför mycket en grundlig repetition av sådant som man redan har ett hum om. Jodå, romarriket gav många impulser norrut. Ibn Fadlans möte med några vikingar vid Volga på 900-talet refereras. Vikingarna var beresta och man har till och med hittat en Buddhastaty från denna tid på en ö i Mälaren, och så vidare. Boken känns ofta som en museikatalog. En vacker och välskriven katalog. Man står nog inte öga mot öga med forntiden, men får se en mängd vackra och gåtfulla föremål. Gott så. ✨

Henrik Höjer

**DET FÖRFLUTNAS
ANSIKTEN
ÖGA MOT ÖGA
MED FORNTIDEN**
KENT ANDERSSON
Atlantis

Nilsson och Arafat.

FOTO: SUSANNE SANDSTRÖM

och grandiosa självbild, de lynniga känsloutbrotten och blandningen av hotelser och älskvärdheter". PLO-ledarens brist på statsmannaegenskaper skulle senare bli förödande för fredsprocessen.

När Nilsson nu bläddrar igenom gamla tidningsklipp från 1980-talet, med sina egna och andras artiklar, är han självkritisk: "Praktiskt taget alla de utsagor som formulerades om den palestinska kampen, ledarskapet och framtidsutsikterna visade sig senare vara felaktiga [...] Israel hudflängdes på ett ofta mycket omoget sätt av en enig presskår."

År 2018 publicerade han en artikel i Timbros nättidskrift *Smedjan* med titeln "Därför har jag bytt åsikt i Israel-Palestinafrågan". Intresset för artikeln var stort, den blev det årets mest lästa text i tidskriften. Renegater fascinerar. Den nya boken kan ses som en utvidgning och fortsättning på den artikeln.

Bengt G Nilsson understryker att vi bör stödja den enda demokratin i Mellanöstern. Och han tror inte att det inom den närmaste framtiden går att skapa en demokratisk rättsstat i Palestina, som fortfarande domineras av en klankultur. Därför är han inte heller anhängare av en tvåstatslösning. Istället förespråkar han att Västbanken blir en del av Jordanien, med ett visst självstyre. Samtidigt måste palestinerna få bli medborgare i de länder de bor i, inte minst Libanon. Att arabländerna, med undantag av Jordanien, inte har integrerat de palestinska flyktingarna ser han som en helt avgörande orsak till att konflikten har blivit så svår att lösa. Flyktingskapet har blivit permanent och ärvs av nya generationer.

Mot denna bakgrund är Nilsson kritisk till den svenska regeringens hållning, inte minst erkännandet av Palestina. Och han påpekar det skandalösa i att Sverige och EU ger så mycket bistånd till en myndighet som hyllar och finansierar terrorister.

Författaren har valt att ge ut boken på sitt eget förlag, Ethno Press. En noggrann redaktör hade kunnat undanröja vissa upprepningar och slarviga formuleringar. (Till exempel räknar han upp några israeliska premiärministrar, som påstås vara uppvuxna på kibbutz. Två sidor senare konstaterar han, helt riktigt, att de var uppvuxna i Ryssland och Östeuropa, även om de senare verkade på kibbutzer.) Å andra sidan har produktionsprocessen på detta sätt blivit snabb. Boken kom ut i mars men diskuterar händelser från 2020, som Donald Trumps fredsplan. ✨

David Andersson

Ett åsiktsbyte om Israel

SAMHÄLLE

Den svenska litteraturen om Israel och Palestina-konflikten är relativt omfattande. Bland de äldre verken intar Herbert Tingstens *Det hotade Israel* (1957) en särställning. Tingsten, professor i statskunskap och chefredaktör på *Dagens Nyheter*, var länge den mest framträdande svenske försvararen av den judiska staten.

Den rollen kom senare att intas av hans vän och lärjunge Per Ahlmark. År 1970 gav han, tillsammans med Ernst Klein och Thomas Hammarberg, ut boken *Det hatade Israel* (1970). Ahlmarks inställning var delvis annorlunda än Tingstens, framför allt var han mer förstående för palestinernas sak. *Det hatade Israel* är den första svenska bok som argumenterar för en tvåstatslösning, att det skall bildas en palestinsk stat bredvid den judiska. Samtidigt var 1960- och 70-talets svenska Palestinarörelse, företrädd av bland andra Göran Palm, Jan Guillou och Staffan Beckman, starka motståndare till en sådan lösning. De ansåg

inte att Israel hade något existensberättigande.

Ett inflytelserikt verk var statsvetaren Sune Perssons *Palestinakonflikten*, som ofta har använts som kursbok. Den publicerades första gången 1971 och kom därefter i många nya upplagor, den sista 2012. Också Göran Rosenbergs mer personliga, essäistiska *Det förlorade landet* (1996) förtjänar att nämnas.

Nu har vi fått ytterligare ett verk i ämnet, Bengt G Nilssons *Israel och hennes fiender*. Boken är engagerad och välunderbyggd, författaren har under ungefär ett halvt sekel följt utvecklingen i Israel. Han kom dit som 21-åring 1972 och arbetade under nio månader på en kibbutz. Nilsson, som är son till en lantbrukare, skriver kärleksfullt om den tiden och beklagar att unga människor idag inte har samma möjlighet. Kibbutzerna har i stor utsträckning slutat att ta emot volontärer och deras betydelse har minskat radikalt. De gamla utopierna är döda, och Israel har förvandlats från en jordbruks- till en IT-nation. (Vilket naturligtvis på många sätt är en oundviklig utveckling.)

Nilsson blev mer negativ till den judiska staten sedan han kommit till Libanon 1982, efter den israeliska invasionen. Från och med 1980-talet har han verkat som journalist och ofta rapporterat från Mellanöstern. År 1985 gjorde han en två timmar lång intervju med Yassir Arafat i Tunis. Nilsson beskriver honom som en intressant person men ingen stor folkledare. Snarare framstod han som en matthandlare, "hämtad direkt från Jerusalems basarkvarter, med sin skrytsamhet

**ISRAEL OCH
HENNES FIENDER**
BENGT G NILSSON
Ethno Press

Stig Wennerström.

FOTO: BJÖRN LARSSON ASK/TT

Århundradets spionskandal

HISTORIA

Knappast någon svensk spion under 1900-talet har blivit lika uppmärksam som Stig Wennerström. Han var överste i flygvapnet och arresterades sommaren 1963, tack vare insatser från städerskan som arbetade i familjens villa i Djursholm.

I *Stig Wennerström. Myten om en svensk storspion* ger Wilhelm Agrell en detaljerad redogörelse för utredningsarbetet som ledde fram till att han dömdes för grovt spioneri 1964. Läsaren guidas genom de olika faserna i dramat. Boken är emellertid främst en djupdykning i Wennerström som person och en granskning av vilken sorts spioneri han egentligen ägnade sig åt.

När han greps hade han redan hunnit lämna den militära banan. Istället innehade han en tjänst som rådgivare i nedrustningsfrågor vid Utrikesdepartementet. Efter några dagars förhör erkände Wennerström att han från slutet av 1940-talet hade ägnat sig åt, som han formulerade det, "den mest avancerade och farliga formen av agentarbete". Han upp-gav sig ha varit dubbelagent, periodvis verksam för både USA:s och Sovjetunionens räkning. Med tiden kom han att skifta lojalitet och i allt större utsträckning bekänna sig till den sovjetiska saken.

Bevisningen mot Wennerström byggde på hans egna bekännelser och berättelser om sitt spioneri. Genom hela undersökningen framhävde han gång på gång sin egen betydelse för det internationella spioneriet i allmänhet och för GRU i synnerhet. "Det är tydligt att händelserna i Moskva [...] innebar en närmast ofattbar stimulans av hans ego", skriver Agrell. Vidare tycktes själva rättegången och det mediala intresse som Wennerströmaffären skapade i sig utgöra en bekräftelse för översten.

Boken beskriver ett fascinerande stycke svensk underrättelsehistoria men är också ett läsvärt psykologiskt porträtt. Genom att detaljerat redogöra för vad som framkommit i förhör, för utredarnas val av förhörstekniker och bemötande av Wennerström som person, målar Agrell upp bilden av en bekräftelse-sökande och karriärlysten man.

Agrells bok är också ett porträtt av 1960-talet som tidsperiod. Det framkommer inte minst i skildringen av arbetet hos den så kallade Ag W II-gruppen, en topphemlig avdelning som fått i uppdrag att gräva vidare i fallet Wennerström efter att domen hade fallit. Liksom tidigare utredare intresserade sig gruppen för spionens motiv. Stor möda lades på att hitta de

bakomliggande faktorerna till Wennerströms "abnorma kompensations- och bekräftelsebehov". I tidstypisk anda trodde man att hans beteende berodde på ett påtagligt faderskomplex, en slutsats som också rättsläkaren landat i. Men Wennerströms förräderi tycks främst ha handlat om att vilja bli sedd och uppskattad.

Trots att Stig Wennerström dömdes för grovt spioneri lämnades utredarna med intrycket att det fanns väsentliga delar i dennes berättelse som inte stämde. Flera lösa trådar blev hängande genom rättegång och fällande dom. Detta var därför Ag W II-gruppen fortsatte att bedriva efterforskningar, för att utreda huruvida Wennerström lämnat ut fler känsliga uppgifter än han erkänt. Agrell redogör detaljerat för hur detta arbete fortlöpte. Istället för att blottlägga djupare dimensioner i spioneriet framträder emellertid stora mått av okunskap, överdrifter och rena påhitt i den dömdes berättelse. ✨

Katarina Tracz

STIG WENNERSTRÖM
MYTEN OM EN SVENSK
STORSPION
WILHELM AGRELL
Appell förlag

Kung Magnus Eriksson.

FOTO: ALAMY

Från hövdingadömen till svensk stat

HISTORIA

Dick Harrison behöver knappast någon presentation. Förutom att vara professor i historia i Lund har han gjort sig känd som en mycket produktiv och uppskattad författare i skilda ämnen, med huvudfokus på medeltiden. Han skriver i *Svenska Dagbladet* och förekommer regelbundet i tv och radio.

Nu har han utkommit med boken *Sveriges medeltid*, som kan beskrivas som en sammanfattning av det nuvarande forskningsläget i ämnet. Redan boks titeln visar på två svårigheter som man hamnar i om man ger sig på att skriva den här typen av bok: Vad är "Sverige" i ett längre historiskt perspektiv, och vad innebär egentligen "medeltiden"? Inget av begreppen är så stabilt eller självklart som man kanske förställer sig.

Harrison resonerar förstås om båda

sakerna när han drar upp utgångspunkterna för sin bok. När det gäller Sverige väljer han att fokusera på det geografiska område som idag omfattar landet. Att göra så har både för- och nackdelar.

En klar fördel är att människor som idag bor i exempelvis Skåne får veta att den viktigaste staden i Norden under tidig medeltid var Uppåkra, mellan Malmö och Lund. Detta nämndes knappast i historieböcker förr, eftersom man ofta fokuserade på vad som kunde anses vara Sverige då. På samma sätt får inte Finland samma självklara plats i boken som man kunde ha tänkt sig, trots att det under en stor del av medeltiden var en given del av riket. Jag är lite kluven till den här avgränsningen, jag tror det finns en risk att man skapar och förstärker en känsla av ett geografiskt stabilt Sverige som har svävat fram genom historien mot vår nuvarande situation, på ett märkligt sätt oberoende av alla former av förändringar – trots att våra nuvarande gränser bara har funnits sedan 1905.

En annan problem är frågan om när medeltiden börjar. Harrison säljer sig till en trend i Sverige de senaste åren att ansluta till europeiska kolleger som sedan länge har tyckt att medeltiden följer direkt på Roms fall i slutet av 400-talet. Århundradena därefter och ända fram till slutet på vikingatiden på 1000-talet klumpades i Sverige förut ofta in i den större epoken "järnåldern". Jag tycker det är helt rätt att beskriva en längre medeltid, med början långt innan vi ens ser ett embryo till rike. Det gör att olika bygder hamnar i fokus för berättelsen i början av boken. Bygder som sedan hamnar inom olika hövdingadömen och som på sikt utvecklades till småkungariket, som i ett slags federation till sist blir till ett rike.

Den här processen mot en riksmakt pågår under de stormiga århundradena ända fram till 1000-talet, då en mer stabil kungamakt kan börja spåras kring Olof Skötkonung, som dog 1022. Det är först då vi ser ett försök att skapa ett svenskt rike. Olof Skötkonung lämnade efter sig mer handfasta arkeologiska spår i form av mynt, som han lät präglade både i Skara och i Sigtuna. Det första riket var alltså geografiskt avgränsat till delar av Västergötland och Mälardalen, kanske kontrollerade han också Östergötland och mellanliggande delar av Närke och Västmanland, men om det har vi inga uppgifter.

Harrison visar med all önskvärd tydlighet att de som försöker hitta en "vagga" för Sverige formulerar frågan på fel sätt; det var snarare fråga om ett antal lokala maktcentrum i olika landskap som gick ihop, frivilligt eller genom våld, där vis-

sa kungar kontrollerade fler och andra färre beroende på hur situationen såg ut just då.

Annars är det vi skulle kunna kalla Harrisons huvudargument i boken att ett svenskt rike i någon mer stabil mening utvecklades under perioden mellan cirka 1250 och 1350. Det var ett antal effektiva ledares allians med kyrkan från mitten av 1200-talet, kanske främst Birger jarl och Magnus Ladulås, som stärkte kungamakten och ledde till att den kunde expandera fram till Magnus Erikssons regering på 1300-talet. Magnus Erikssons rike drabbades 1350 av digerdöden, som starkt bidrog till att minska kungamaktens inflytande och skattebas. Som följd av det öppnades, enligt Harrison, dörren för senmedeltidens strider, vilka också innebar att Sverige hamnade i Kalmarunionen där kompetenta regenter som framförallt drottning Margareta under en kort period lyckades återställa kungamaktens inflytande. Men det dröjde inte länge innan kungamakten angreps av andra starka aktörer – främst frälset och kyrkan, men även bönderna.

Harrison argumenterar övertygande för att bönderna hade en stor politisk roll under 1400-talet, vilket sällan brukar framhållas så tydligt. I slutet av seklet lyckades bönderna till och med skapa en egen republik i delar av södra Västergötland. Under andra perioder vägrade de i Väst Sverige att betala skatt till såväl riksföreståndaren i Stockholm som till unionskungen i Köpenhamn, med hänvisning till att de i så fall skulle drabbas av den andra sidans vrede.

Det är befriande att läsa en bok som tar ett så tidsmässigt långt och ändå jämnt grepp över medeltiden, som är så väsensskilt olika på de flesta tänkbara sätt. När Harrison börjar sin berättelse under 500-talet finns till att börja med inget rike, bara bygdemakt och små hövdingadömen. Det finns inga skriftliga källor, bara arkeologiska fragment som kan ge inblickar i hur livet gestaltade sig i de här delarna av världen och som ibland kan kombineras med skriftliga brottstycken i svårtolkade källor på kontinenten.

När Harrison slutar sin berättelse ska Gustav Vasa snart rida in i Stockholm för att börja lägga grunden till en modern statsapparat. Då finns det inte längre någon brist på inhemska skriftliga källor, där finns allt från brev och krönikor till testamen-

ten, instruktioner, diplomatiska överenskommelser och köpekontrakt.

Trots förutsättningarna lyckas Harrison skriva en sammanhållen historia om dessa tusen år av medeltid. Han ger läsaren detaljer, som väcker ens nyfikenhet till att ta reda på mer, samtidigt som han inte väjer för de större dragen i historien. För att sammanfatta det har jag nog aldrig läst någon mer inspirerande översikt om svensk medeltid, och det skadar heller inte att boken genomgående är mycket tilltalande utformad med illustrationer i färg och rikligt med noggranna kartor.

Mitt enda frågetecken är att jag väntade mig att Harrison skulle kommentera klimatets betydelse, som var långt ifrån stabilt under den här tusenårsperioden. Det nådde en topp under 1200-talet, då det var flera grader varmare än idag. Visby blomstrade och handeln på Östersjön expanderade. Under början av 1300-talet vände temperaturerna nedåt och då började det som i forskningslitteraturen är känt som "lilla istiden", en period som sträckte sig långt in på 1700-talet.

Om det här nämner Harrison märkligt nog ingenting, trots att han många gånger påpekar jordens betydelse för människors försörjning och överlevnad. Han låter pesten vara den enda tydliga orsaken till det som han, och många andra forskare, kallar "senmedeltidens kris". Pesten var helt klart en viktig faktor för befolkningsminskningen och på sikt även den politiska instabiliteten, men en redan svältande befolkning var säkerligen mer mottaglig för sjukdomar.

Sedan kan man förstås också fråga sig om det verkligen var en kris i en mer allmän mening eller om den främst drabbade makthavarna. Slutet av medeltiden visar samtidigt en väldig kraft och blomstring; inte minst inom kulturen som närdes av att kontakterna med Europa ökade, av boktryckarkonstens intåg och att de första universiteten grundades. Vägen mot renässansen öppnades när medeltidens system av makt började skaka och rämna, och ett samhälle som var betydligt mindre statistiskt började ta form. Hur sympatiskt inställd man än till sist vill vara mot medeltiden kan vi nog vara överens om att det är skönt att den tog slut. ✨

Erik Petersson

SVERIGES MEDELTID
DICK HARRISON
Historiska media

Jimmie Åkesson.

FOTO: MATS ANDERSSON/TT

Halvhjärtad omprövning

SAMHÄLLE

Sverige har misslyckats med delar av integrationspolitiken och ett skäl till Sverigedemokraternas framgångar är att de har pekat på problemen. Ungefär så sade Moderaternas partisekreterare Kent Persson vid en pressträff under 2013.

Som svar på dessa försiktiga självklarheter kom det svidande kritik. Statsvetaren Ulf Bjereld (S) talade om en "födelsedagspresent till Sverigedemokraterna", partisekreterarkollegan i Miljöpartiet sade sig bli "orolig" över vad han hörde och vänsterledaren Jonas Sjöstedt beskrev kommentaren som en invit till rasisterna. Att SD:s framgångar skulle ha minsta lilla med

>>

faktiska förhållanden att göra beskrevs som en farlig och orimlig tanke.

Det är SVT-reportern Pontus Mattsson, som påminner om denna absurda händelse i sin nya bok *In klampar Jimmie*. Mattsson har skrivit böcker på SD-tema tidigare, men den här gången koncentrerar han sig på frågan hur partiet har kunnat växa sig så stort. Det gör han genom att intervjua en lång rad personer i och utanför partiet. Mattsson själv är däremot mycket sparsam med kommentarer.

Passagen om Persson tydliggör hur skruvat debattklimatet var intill nyligen och säger egentligen det mesta om varför SD har vuxit. Tongivande kretsar i politik och medier har gjort allt vad de kunnat för att skuld- och skambelägga snarare än att kommunicera med den växande väljargrupp som har ifrågasatt migrationspolitiken, och då har allt fler sökt sig till det enda parti som stått för något annat. Av mätningarna att döma tog många steget med rätt begränsad entusiasm, men efter hand har SD skruvat ned volymen och de nya väljarna tycks ha försonats med sina beslut.

Som en före detta S-medlem som gått över till SD säger till Mattsson: "När man diskuterade de här frågorna tidigare, kallades man för rasist. Då bildade man en gemenskap med de andra i Sverigedemokraterna och ska man då lämna Sverigedemokraterna och gå till dem som kallat en för allt detta, det går bara inte..." Efter alla fördömanden blir det inte lätt för andra partier att locka dem som har lämnat tillbaka.

Allra helst som omprövningen fortfarande ter sig halvhjärtad. Många av Mattssons samtalspartner, framförallt bland Socialdemokraterna, säger sig ångra alla hårda omdömen om människor som önskade sig en annan migrationspolitik. Man skulle ha gått varligare fram. Men detta gäller nästan bara tonläget och attityden. Om själva politiken har de föga självkritiskt att säga. Så länge den saken inte ändras lär Jimmie klampa på. ✨

PJ Anders Linder

IN KLAMPAR JIMMIE
SVERIGEDEMOKRATERNAS
ENTRÉ I POLITIKEN
PONTUS MATTSSON
Carlsson Bokförlag

IT-företaget Klarna.

FOTO: GEORG WENDT/TT

IT-hysterin i backspegeln

SAMHÄLLE

Om de bara inte hade haft så förbannat bråttom, tänker jag. Kan-ske hade det kunnat gå bättre då – eller var det dömt att gå som det gick?

"Till mitt försvar kan jag säga att det var bråttom", säger Johan Staël von Holstein i en karaktäristisk replik när han i efterhand tillfrågas om ett av sina beslut. Det gällde att bli störst i världen – före alla andra. Christian Albinsson, som driver företaget Oh My Interactive, har träffat honom och en rad andra personer som var med under de galna åren runt millennieskiftet. I *Bubblan som aldrig sprack* beskriver Albinsson den första svenska IT-vågen.

Det var inte bara champagne som vaskades de där åren – det var århundradets chans. Det oreglerade och småskaliga internet som fanns före millennieskiftet hade inte kunnat fortsätta. Men istället för något bättre fick vi något som hade framstått som en skräckvision 1999: ett nät dominerat av en handfull globala monopol som tjänar sina pengar på massövervakning.

I *Entreprenörstaten* (2015) visade ekonomen Mariana Mazzucato att vi inte skulle ha pekskärmar, litiumjonbatterier eller internet utan offentliga inves-

teringar. Men när grundforskningen väl är betald är det dags för staten att kliva åt sidan och låta de påstått kreativa företagen ta plats på scenen. Eller i Staël von Holsteins fall: skicka in clownerna.

Albinsson beskriver en generation företagsledare som inte klarade av att tjäna pengar. Spray hade problem med ekonomin trots att de fick 40 000–50 000 nya internetanvändare per månad; Walenberg gav dem ändå en halv miljard. Självförtroendet var det däremot inget fel på. Jonas Svensson på Spray ville "tjåna så mycket pengar att jag kan köpa SKF. För att sedan lägga ner det."

Om de inte kunde gå med vinst kunde de i alla fall festa. Restaurangen Sturehof får ett eget, välförtjänt kapitel. Icon Medialab bjöd personalen till Åre och chartrade tre plan när det var dags att fara hem. Notan gick på 1,7 miljoner, samtidigt som företaget året innan gick med 295 miljoner i förlust.

Albinssons bok innehåller många anekdoter. När storkunden Volvo knackar på dörren behöver Framtidsfabriken visa upp ett kontor och skaffar ett på Ikea, som har 30 dagars öppet köp: "Skulle det inte bli något uppdrag var det bara att montera isär möblerna och lämna tillbaka dem." Du kunde få sparken för en ful skjorta, men det var helt okej att dra en chansning och köpa en contain-

ner full av krucifix välsignade av påven. Allt gick för sig så länge du hade självförtroende och inte blev utbränd av tempot i ett jobb som slukade fritiden och privatlivet. Staël von Holstein behövde göra en hjärtoperation när han var 39.

Albinsson visar hur pengar ströddes som konfetti över folk som inte hade någon större vision än att sälja kläder utan att veta hur man gör. ”Boo.com kommer att revolutionera vårt sätt att handla”, förklarade grundaren Kajsa Leander. Efter två år gick Boo i konkurs med två miljarder i skulder. Det gick inte att handla på sajten om du hade en Mac eller en långsam internetuppkoppling, ”vilket får betecknas som en viss utmaning i sammanhanget”, kommenterar Albinsson.

”Många trodde att det går att gå direkt från studentrummen till att bli internationella företagsledare. Det går inte har det visat sig”, konstaterar Ola Ahlvarsson, tidigare vid näthandelsföretaget Boxman. Det går inte heller att flyga genom att hoppa ut genom fönstret och flaxa med händerna, men inte alla behöver prova innan de vet. Boxmans grej var att sälja skivor på nätet. ”Siktet var inställt på världsherravälde”, skriver Albinsson. ”Tyvärr fanns det inte någon plan för hur kunderna skulle få sina cd-skivor, i alla fall ingen som kostnadsmässigt rymdes i priset 99 kronor.”

När Boxman kraschar efter tre år har investerarna satsat och förlorat 600 miljoner. Vilka företag har vi gått miste om för att pengarna gick till grabbarna med störst käft? Vad kunde forskare, konstnärer, filmare och andra ha åstadkommit om de hade fått en del av de summor som fanns i omlopp? Hade vi kunnat ha ett annat internet idag om de pengar som fanns i överflöd hade investerats lite mognare och mer kreativt?

Nätet påstods vara en främmande planet, där de vanliga ekonomiska lagarna inte gällde. Det är förvånansvärt att så många vuxna människor svalde detta. Nätet är ingen främmande planet, det är vi. Det består av samma människor som du möter i verkliga livet, eller med andra ord: nätet är ett *samhälle*. Vad man än förväntar sig av företagare som Staël von Holstein – eller hans lite större internationella motsvarigheter – måste man inse att de aldrig kommer att kunna bygga ett samhälle. Det är inte deras uppgift. Därför borde de inte ensamma få avgöra hur nätet ska utvecklas.

En brist i boken är att Albinsson redovisar så mycket och tänker så lite. Hans personporträtt blir inte personligare än så här: Jonas Birgersson ”drivs av passion, visioner och storslagna idéer”.

Vi får veta vad folk sade och gjorde,

Musiktjänsten Spotify.

FOTO: GETTY IMAGES

vad deras företag värderades till på börserna – men vi får ingen analys. Det går inte att dra någon skarp gräns mellan journalistisk faktaredovisning och självständigt tänkande. De är inte varandras motsatser: de hör ihop. En skribent som inte tänker kommer heller inte att hitta särskilt mycket att redovisa.

Vad hade hänt när ”de annars så försiktiga svenskarna hade blivit fartblinda börshajar”? Så sent som 1977 köpte *Göteborgs-Posten* ett tryckeri kontant. Först spara, sedan investera; lånade pengar var omoraliskt. Här finns en story, en svensk mentalitetsförändring, som är värd att undersöka.

Hur gärna jag än skulle vilja se Johan Staël von Holstein diska ihop till notan när festen var slut gäller det att komma ihåg en sak: det gäller att inte göra ett litet antal personer till syndabockar i tron att galenskapen ligger bakom oss. Syndabockar utnämner man för att slippa se den verkliga boven i dramat: flockmentaliteten, tidsandan, den kollektiva hysterin. Det är värt att minnas vad de här personerna gjorde och sade, men inte för att peka finger åt dem, utan för att bättre känna igen nästa bubbla när den kommer.

Massmedierna slipper inte undan kritik i Albinssons bok, och det är bra. När medierna hade fattat grejen med internet gjorde de sitt bästa för att blåsa upp de nya företagsledarna till hjältar. De journalister som bevakar IT-världen borde ha större ambitioner än att delta i branschfesten för att snika åt sig några gratisdrinkar. De ska förstöra festen. De ska ställa frågor som får värden att sluta le. De ska förstå i vilken riktning de inte förväntas rikta blicken – det är dit de ska titta, och sedan dra sina slutsatser.

Folk som kritisera-
de nätets luftföretagare

när de stod på toppen av sin berömmelse bemöttes med skuldbeläggande och en emotionell retorik som inte hade övertygat en tolvåring. I *Veckans Affärer* avfärdade journalisten Lotta Edling en skeptiker med att han gav uttryck för ”det fulaste karaktärsdrag vi har i vår folksjäl: den svenska avundsjukan”.

Albinssons slutsats är att utan de galna luftslotten hade vi inte haft dagens framgångsrika svenska IT-företag. ”Vi har ett ekosystem för start-ups i Stockholm av guds nåde och en mullrande govttech-sektor. Det har vi i stor utsträckning tiden runt millennieskiftet att tacka för”, säger Mikael Ahlström, tidigare vid Icon Medialab.

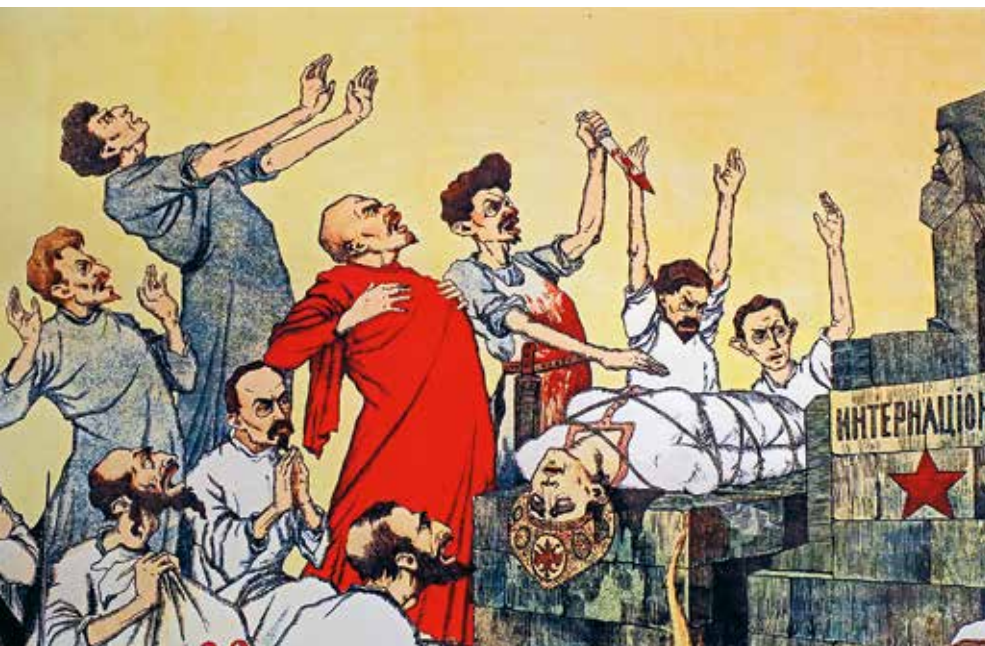
Ett par av de företag Albinsson beskriver som framgångar hade förtjänat att granskas lite närmare. Spotify behövde matas med pengar i tio år innan de gick med vinst. Hur många nystartade företag får lika generösa villkor? Klarna kallades förra året till Finansdepartementet för att förklara vad man tänker göra åt identitetsstöld, samt för att bemöta kritiken om att företaget medvetet driver folk till kronofogden.

Har vi lärt oss någonting här? Det tror jag inte. Snart kommer någon att peka och ropa: ”Det här – och bara det här – är framtiden! Om ni inte följer med är ni rökta!” Och lämmeltåget kommer att starta igen. ✂

Håkan Lindgren

**BUBBLAN SOM
ALDRIG SPRACK
INTERNETPIONJÄRERNA
SOM SKAPADE DET
SVENSKA TECHUNDRET**
CHRISTIAN ALBINSSON
Timbro

Affisch från revolutionstiden.

FOTO: STANISLAV KRASILNIKOV/GETTY IMAGES

överläggningar, han utverkar olika slags förmåner och det vill verkligen synas som om han med sitt rakryggade mod inger de nya herrarna en viss respekt som stärker hans förhandlingsposition.

Sverige har att förhålla sig till två Ryssland, det demokratiska, företrätt av den provisoriska regeringens rester, och det bolsjevikiska. I Stockholm föreligger följdriktigt två ryska representationer. Den svenska utrikesförvaltningen kryssar sig fram mellan de båda. Det är för resten inte vem som helst som leder omstörtarnas kontor i Stockholm. Han heter Vatslav Vorovskij, Enerud-Pavlenko beskriver honom som en "polsk ingenjör". Men han var faktiskt så mycket mer: en av Rysslands mest kända litteraturkritiker, en skarp vänsterprofil med en betydande produktion av böcker och artiklar bakom sig. Han vet att formulera sig sirligt på en till synes fläckfri franska.

Annat var det med den nya rådsrepublikens utrikeskommissarie Georgij Tjiterin: å ena sidan en förfinad Mozartexpert, å andra sidan en hårdför prestalinist som spydde ur sig galla och propagandafraser. Svenska företrädare borde, inskräppte han, passa sig i umgänget med proletärstaten eftersom denna inte bara talade för den egna nationens arbete och bönder utan för hela världens förtryckta som mycket snart skulle resa sig och förgöra borgarväldet – också i Sverige. Han förnekade inte att bolsjevikerna mördade utan misskund men kapitalismen var bara så mycket värre i sin slakt av arbetarmassorna.

Dessa diplomatrappor ter visar att bolsjevismen (med en fjärdedel av folket bakom sig) från första dagen stod för ett totalt förakt för alla humanitära värden. Det kunde bara sluta på ett sätt: med en fruktansvärd nationell fasa, kallad "stalinismen", som Ryssland fortfarande är alldeles oförmöget att göra upp den slutgiltiga räkningen med. ✱

Magnus Ljunggren

Skräckväldets inledning

HISTORIA

Per Enerud gav 2017 ut en mycket läsvärd biografi över Paul Olberg – den ledande ryske mensjeviken som landade i en sorglig svensk ensamhet. Hans socialdemokratiska partikamrater här i landet kunde inte förstå hans absoluta avståndstagande från bolsjevismen, grundat i en solid historisk kunskap. Till slut var det nästan bara *Ny militär tidskrift* som tillhandahöll den gamle vänstermannen utrymme.

Nu har Enerud – tillsammans med Anna Pavlenko – publicerat *Ett fruktansvärdt skräckväldes råder i Ryssland. Ryska revolutionen i svensk diplomatisk rapportering 1917–1919*. Här bjuds ett collage av depescher från de svenska beskickningarna i Moskva och Petrograd under det turbulenta politiska skeendet efter tsarismens fall i mars 1917.

Begreppet "ryska revolutionen" ställer ju till besvär. Enerud och Pavlenko låter det täcka flera olika företeelser samtidigt som de ärligt diskuterar problemet. Det finns hos dem liksom hos många av oss en vacklan mellan att låta "revolutionen" beteckna tsarismens kollaps eller hela den turbulenta utvecklingen två år framåt. Klart är väl så mycket som att den bolsjevikiska minoritetskuppen i november 1917 inte längre kan beskrivas som en revolution.

Det som i förstone frapperar i depe-

scherna är att de svenska betraktarna tenderar att missa de verkliga nyckelhändelserna: marsrevolutionen, novemberkuppen, det därpå följande demokratiska valet – det första i Rysslands historia – och den av bolsjevikerna strax krossade konstituerande församlingen. Man är för närvarande. Den tumultuaria ska dagsdramatiken skymmer sikten.

Till en början är Petrograd centrum. Sedan, en bit in på 1918, förflyttar bolsjevikerna makten till Moskva – en viktig symbolhandling som tydligt visar på deras slavofila orientering. I Petrograd finns envoyén Edvard Brändström, pappa till Elsa, "Sibiriens ängel". I Moskva verkar generalkonsul Claes Asker. Sverige har en betydelsefull roll i den våldssamma politiska processen. Vi fungerade under hela världskriget som skyddsmakt åt Tyskland, det gällde i det fortsatta för våra utsända att inte minst ge hjälp åt alla tyska krigsfångar. Där kommer Elsa Brändströms engagemang in.

Askers insatser är heroiska. Det blir efterhand tal om att Sverige ska bryta med den nya staten (det sker slutgiltigt 1919). Men han vill inte hem. Han känner sitt ansvar när han rör sig ute på Moskvas gator, mitt i kulregn och kanonader, i riktning mot generalguvernörens palats där de nya makthavarna huserar. Han sitter i

**ETT FRUKTANSVÄRDT
SKRÄCKVÄLDE RÅDER I
RYSSLAND
RYSKA REVOLUTIONEN
I SVENSK DIPLOMATISK
RAPPORTERING 1917–1919
PER ENERUD OCH ANNA
PAVLENKO
Carlsson Bokförlag**

Rudolf Höss.

FOTO: GETTY IMAGES

IG Farben och Siemens. Man får också en hel del insikt i den nationalsocialistiska statens snåriga byråkrati, med dess myller av olika instanser.

Några av de poliser som grep Höss var av judisk börd och det är välkänt att man tog tillfället i akt att ge Obersturmbannführern ett rejält kok stryk efter gripandet. Detta faktum har använts av Förintelseförnekare som ett bevis för att Höss beklännelse var en följd av tortyr och att den därmed kan avfärdas. Hur fel de har framgår med all önskvärd tydlighet i Sennertegs utmärkta bok.

En dimension som inte kommenteras av författaren är hur unga samtliga inblandade är när de börjar det systematiska mordandet 1941. Himmler, högste SS-chef och vid tiden en av Tysklands mäktigaste män, var 40. Lika gammal var Höss, med direkt befäl över tusentals män. SS-Obergruppenführer (general) Heydrich, den som organiserade dödsmaskinen, var 36 år gammal och SS-Obersturmbannführer Adolf Eichmann – med ansvar för att lokalisera och transportera miljontals judar till dödslägren – endast 34.

Kommendanten i Auschwitz

HISTORIA

De flesta som har försökt att orientera sig om vad som verkligen inträffade under Förintelsen har stött på Rudolf Höss memoarbok *Kommendant i Auschwitz*. Höss var SS-Obersturmbannführer (överstelöjtnant) och högste chef för koncentrationslägret Auschwitz mellan 1940 och 1943 samt under en period 1944, då mer än 400 000 ungerska judar avrättades i lägets gaskammare. Han skrev boken i polskt fängelse 1946–47. Föga förvånande blev han dömd till döden och hängd framför det raserade krematoriet i Auschwitz i april 1947.

Memoarerna har blivit beryktade för den kusliga uppriktighet som präglar Höss beskrivning av arbetet i lägret, med ingående skildringar av hur fångarna föstes in i gaskamrarna och hur andra fångar sedan fick trans-

portera liken, inklusive spädbarn, till brännugnarna. Som mest kunde 10 000 människor förintas under ett dygn. Till synes utan ånger berättade Höss med iskall precision om hur allt detta gick till.

Men Höss historia hade berättats redan tidigare. Han greps av brittisk militärpolis i Nordtyskland efter en lång jakt i mars 1946 och blev inkallad som vittne i Nürnberggrättegångarna. I samband med detta genomgick han ett stort antal förhör av både briter och amerikaner. Protokollen från dessa förhör har förtjänstfullt översatts och kommenterats av journalisten, författaren och – skulle jag vilja tillägga – historikern Niclas Sennerteg. De utgör huvuddelen av hans bok *"Allt jag känner är att mina fötter gör ont"*.

Ret faktamässigt är det inte så mycket nytt som framkommer om man tidigare har läst *Kommendant i Auschwitz*. Man får förvisso en hel del insikter i Höss psykologi och det är oenligt intressant att mycket kretsar kring hur den tyska industrin byggde stora anläggningar i anslutning till lägret i syfte att till lågt pris kunna hyra lägerfångar som tvångsarbetare – dessa kunde mer eller mindre arbetas till döds. Här figurerar stora koncerner som till exempel

I ett bitvis briljant slutkapitel reflekterar Sennerteg över hela skeendet och diskuterar hur man skall kunna förstå massmördare som Höss. En tolkning, knäsat av filosofen Hannah Arendt i hennes berömda Eichmannstudie, sammanfattas i begreppet "den banala ondskan". Det handlade om intellektuella medelmåttor som skyfflade papper på sina skrivbord utan en tanke på att det handlade om människoliv. Sennerteg fokuserar istället på hur Höss och andra var produkter av den nationalsocialistiska ideologin, den rasistiska föreställningen om judarnas – och andra mindervärdiga folkgruppers – hot mot det rena, germanska blodet, ett hot som man uppfattade som i högst grad verkligt. Den bästa redogörelsen för denna fasansfulla ideologi som jag har läst finns i Jonathan Littells roman *De välvilliga*, en bok som också Sennerteg hänvisar till. ✨

Erik Hedling

Höss memoarbok.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

**"ALLT JAG KÄNNER
ÄR ATT MINA FÖTTER
GÖR ONT"**
**FÖRHÖREN MED
RUDOLF HÖSS**
NICLAS SENNERTEG
Natur & Kultur

Vykort föreställande sysalen i Borås.

FOTO: LENA ANDERSSON-SKOG/ALGOTS

Tyg och otyg

EKONOMISK HISTORIA

I en klädsamt utformad bok berättas historien om hur det kan gå när man har alltför hög tilltro till statens förmåga att styra samhällsordningen. *Otyg* klingar lite lätt gammaldags och placerar oss en bit tillbaka i tiden. Den fyndiga bokiteln syftar på problemen med tyg och tekoindustri, och specifikt på fallet Algots Nord.

Lena Andersson-Skog är professor i ekonomisk historia vid Umeå universitet och skriver om ett av de största lokaliseringsstöd som den svenska staten någonsin har gett till ett industriföretag. Ambitionen var god; genom att etablera textilindustri på tre orter i Västerbotten skulle tusen jobb skapas i en region där den kvinnliga arbetslösheten var hög. Men det gick snett. År 1977 försattes Algot Johansson AB och dotterbolaget Algots Nord i konkurs. Anledningarna till det är många och historien komplex, vilket gör boken både intressant och ibland tungrodd.

Bokens kärna återfinns i kapitel fyra, där Andersson-Skog fokuserar på individerna bakom företaget och framgångs-sagan som Algots till en början var. Företaget gick från knalle-verksamhet till internationell konfektionskoncern, och trots att man som läsare redan från starten är medveten om problemen som komma

skall så njuter man av den spirande företagsamheten.

Varför jeans på omslaget? År 1938 gör grundaren Algot Johansson en jordenruntresa och i USA blir han inspirerad att ta hem ett nytt mode: fritidskläder och framförallt jeans. Men det ska dröja till efter andra världskriget innan svenskarna är redo. Då tar affärerna fart och företaget kan ta klivet in på såväl den nationella som den internationella marknaden.

Redan 1932 hade en riktig nymodighet introducerats på Algots – det löpande bandet. Effektiviseringen var tydlig, men smått brutal. Sömmerskorna, som tidigare hade kunnat sitta mittemot varandra och småprata medan de sydde, satt nu uppradade och såg in i nackarna på varandra. Toalettbesök kunde man endast göra om man lyckades få en avbytare och annars vid den inplanerade pausen – bandet gick i 55 av 60 minuter. Personalomsättningen blev hög och Algots fick tidigt dåligt rykte som arbetsgivare.

Varför har det inte skrivits mer om textil- och konfektionsindustrin? En anledning är förmodligen att intresset för ekonomisk historia ofta har handlat om mer exporttung industri. ✨

Katarina O’Nils Franke

OTYG
FALLET ALGOTS NORD
LENA ANDERSSON-SKOG
Dialogos förlag

Wägner var före sin tid

LITTERATURHISTORIA

Det är en lockande titel Ulrika Knutson har valt för sin biografi: *Den besvärliga Elin Wägner*. På vad sätt var Wägner (1882–1949) besvärlig? Läsaren blir nyfiken, börjar ivrigt läsa och inser att det besvärliga med henne tycks vara ett slags motsägelsefullhet. Wägner var till exempel en ivrig rösträttskämpe som tvivlade på rösträttens värde och en feminist som mer talade om kvinnors skyldigheter än om deras rättigheter. Hon ställde krav, kun-

Elin Wägner.

FOTO: SÖREN HOFFMAN/TT

intresse för religion fick henne att ansluta sig till kväkarna.

Biografin är upplagd i kronologisk ordning och de tjugo kapitlen är välmatade. Knutson rör sig inte enbart inom det litterära området. Hon knyter an lika mycket till politik, sociologi och idéhistoria och ger breda utblickar över samtiden och de två världskrigen, som satte djupa spår i Wagners liv och författarskap. Kvinnoperspektivet är tydligt, och vi får veta åtskilligt om förhållandena under 1900-talets början, då kvinnorna började ta plats i arbetslivet. Särskilt på journalistikens område var kvinnans framryckning påtaglig, och Wägner medverkade i flera tidningar, bland annat *Dagens Nyheter* och *Idun*. I den senare var hon under en tid redaktionssekreterare.

Elin Wägner växte upp i ett strängt och konservativt hem i Helsingborg. Som tonåring vantrivdes hon i flickskolan men fick inte studera filosofi. Hennes far, lärare och rektor, ansåg inte att det lämpade sig för flickor. Hon upplevde tidigt att hon begränsades av en kvinnoroll som stängde många dörrar, och livet igenom kände hon sig i underläge i förhållande till sina manliga kolleger för att hon aldrig hade bedrivit några akademiska studier. Sin journalistiska karriär inledde hon på *Helsingborgs-Posten*, där hon var den enda kvinnan på redaktionen. Här blev hon snabbt en driven kåsör och lärde sig behärska de flesta tidningsgenrer.

Ofta var hon pionjär i manliga miljöer. När hon 1944 efterträdde Hans Larsson i Svenska Akademien blev hon den andra kvinnan i denna ärevördiga församling efter Selma Lagerlöf. Men enligt Knutson blev hon aldrig riktigt akademifähig.

Knutsons biografi är tecken på det stora intresset för Wägner under de senaste decennierna. På 1950- och 60-talen omtalades hon inte särskilt ofta. Ett skifte inträffade när Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders magistrala biografi i två band utkom 1977 och 1980, ett arbete som alla Wägnerforskare har att förhålla sig till. Knutson har själv i andra sammanhang skrivit om henne, bland annat i *Kvinnor på gränsen till genombrott* (2004), som handlar om Fogelstadgruppen. Flera av 2000-talets avhandlingar som ägnats Wägner har mer fokuserat på ideologiska än skönlitterära aspekter, vilket inte är så förvånande med tanke på att åtskilliga av hennes texter tar upp moraliskt laddade samhällsfrågor.

Det gäller särskilt *Väckarklocka* (1941),

en debattbok skriven med starkt patos. Den uppfattades som provocerande, mottogs svalt och gav upphov till en del förundran bland socialdemokratins kvinnor såsom Alva Myrdal och Karin Koch. Ville Wägner att kvinnan skulle återvända till bondehemmet? Var hon antimodern? Tiden var inte mogen för det civilisationskritiska budskapet. Det var först i samband med 1970-talets miljörörelse som *Väckarklocka* blev något av en kultbok.

Wagners egna livserfarenheter kunde också, i omgestaltad form, ge stoff till de skönlitterära verken. Debutboken *Från det jordiska museet* (1907), en samling noveller, är delvis inspirerad av en olycklig kärleksrelation till en journalistkollega på *Helsingborgs-Posten*, Nils Hjalmar Jönsson. Wägner var ständigt förälskad, även i kvinnor, men oftast var kärleken olycklig, särskilt den till männen. Äktenskapet med filosofen John Landquist var komplicerat, mest på grund av hans ständiga otrohet, och slutade med skilsmässa. Men de förblev vänner och stod i brevkontakt med varandra livet ut. Fast Wägner hade svårt att stå ut med Landquists sympatier för Tyskland under 1930-talet.

Den två år långa relationen med Sigfrid Siwertz under 1920-talet var intensiv och uppslitande, åtminstone för Wägner. Knutson ger en ironisk sammanfattning av denna historia. Och i en jämförelse mellan de båda författarnas verk konstaterar hon att *Norrtullsligans* kontorister har stått sig bättre än *Mälarpiraternas* läroverkspojkar.

Kanske hade Wägner det lättare med kvinnorna än med männen. Hon var engagerad i de flesta av 1900-talets stora kvinnoprojekt, förutom i rösträttsrörelsen i Fogelstadgruppen, Kvinnliga medborgarskolan och tidskriften *Tidevarvet*, som med start 1923 kom att ges ut i fjorton år. Flera av Wagners romaner gick först som följetonger där. Fogelstad var en viktig tankesmedja för henne. Här fick hon stimulans och inspiration, men nog fanns det konflikter, spänningar, svartsjuka och starka känslor också i denna grupp. Vad annat kan man vänta av viljestarka och okuvliga kvinnor såsom Ada Nilsson, den frejdiga läkaren, och Honorine Hermelin, den lysande pedagogen?

Kvinnorna i Wagners nätverk syntes och hördes i debatten under 1900-talets första hälft, och Knutson låter dem passera revy i träffsäkra miniporätt. Ellen Key var en beundrad vän genom åren, men deras åsikter gick inte sällan isär. Wägner var kritisk mot Keys kärlekslära och syn på moderskapet. I romanen *Hemlighetsfull* (1938) ger hon ett porträtt av Key, som fyndigt benämns

de vara stenhård. Manssamhället tog hon i örat innan det ens visste att det var ett patriarkat. Stridbar och rastlös men också blyg och självkritisk.

Att placera Wägner i en fälla låter sig självklart inte göra. Hon var mångsidig. Som författare fick hon sitt genombrott med *Norrtullsligan* (1908). Med *Pennskaftet* (1910), en roman om de svenska suffragetterna, gjorde hon succé. Dessutom var hon journalist, aktivist, civilisationskritiker och stridbar debattör, med stort engagemang för frågor rörande kvinnors medbestämmande, miljön och freden. Hon var totalpacifist som under andra världskriget, inspirerad av Gandhis tänkande, ansåg att kvinnor borde vägra att bära gasmask. I mycket var hon före sin tid, inte minst beträffande miljöfrågan. Hon var en visionär med dragnigt till mystiken, och hennes stora

”yrkeströsterskan”. Knutson skriver också om Barbro Alving, som Wägner var ett slags mentor för, Emilia Fogelklou, ”vårt enda kvinnliga geni”, Amelie Posse, stridbar demokrat, och Florry Gate, den nära vännen under de sista decennierna i livet. Inte minst lyfter hon fram Wagners trogna hushållerska Linnea Johansson, pigan kallad.

Elin Wägner var en flitigt resande person, en viktig förmedlare av utländska tänkare och deras idéer. Hon for 1919 till Wien, där nöden efter kriget var stor. Där lärde hon känna Elsa Björkman Goldschmidt, som ledde den svenska hjälpsatsen i Wien. Hon besökte också berömdheter som Sigmund Freud, som hon intervjuade. Upplevelserna resulterade i romanen *Den föröddas vingården* (1920), som återger krigsatmosfären i Österrike.

Det är ingen hagiografi om Wägner som Knutson har skrivit. Hon väjer aldrig för de motstridiga tendenserna och det besvärligt utmanande hos sitt föremål, vilket får henne att emellanåt lite måstrande ta Wägner i örat. Hur kunde hon uttrycka sig så här, kan Knutson indignerat utbrista. Vad tänkte hon egentligen? Sådana små tjuvnyp piggar upp läsningen, i den mån det skulle behövas. Knutson skriver rappt och välformulerat, med en lika spetsig penna som Wägner.

Den besvärliga Elin Wägner är också en rikt och vackert illustrerad bok. Här kan man njuta av foton av framförallt en stor mängd av dåtidens kvinnor till vardags och fest, ofta stiligt klädda med tjusiga hattar. Wägner var själv klädintresserad och mån om att vara elegant. Men detta är grädden på moset. En av bokens förtjänster, som jag vill lyfta fram, är att den visar Wagners stora aktualitet för vår tid. Redan på 1920-talet varnade hon för plundringen av naturen och jordens energikällor, industrialismens resursslöseri

och konsumtionssamhället. Men hon talade för döva öron. Man kan bara hoppas att vi en dag har förstånd att lyssna bättre. ✨

Lena Kåreland

DEN BESVÄRLIGA ELIN WÄGNER
ULRIKA KNUTSON
Historiska Media

Jenny Lind.

FOTO: ALAMY

Den svenska näktergalen

MUSIK

Under 1800-talet fanns det två svenska operasångerskor som gjorde internationell karriär. Vart de än kom möttes de av applåddaskor, stående ovationer och rop om bisseringar. Den första var Jenny Lind, den andra Christina Nilsson. De representerar två traditioner inom operakonsten; medan den sångstil som var Christina Nilssons fortfarande består har Jenny Linds kommit ur mode och fallit i glömska.

I Ingela Tägils *Näktergalen*. En biografi över Jenny Lind får vi följa hennes remarkabla bana från födelsen i Stockholms fattigkvarter 1820 och elevtiden på Kungliga Teatern. Hennes enastående operakarriär inleddes på allvar våren 1838 när hon sjöng Agathe i Webers *Fri-skytten*. Stockholmspubliken jublade och pressen var positiv. Innan året var slut hade hon framträtt i titelrollen i *Eurynthe* av samme tonsättare, samt i Paminas roll i Mozarts *Trollflöjten*. Ännu inte tjugo år gammal utnämndes hon 1840 till hovsångerska. I maj samma år sjöng hon för första gången titelrollen i *Lucia di Lam-*

mermoor, ett parti präglat av hög tessitura (tonhöjd) och svindlande kolaratur. För Jenny Lind passade Donizettis ekvilibristiska tonmåleri fantastiskt bra.

Efter tio månaders sångstudier för Manuel García i Paris återvände hon till Stockholm. Första operan efter hemkomsten var Bellinis *Norma*, den titelroll med vilken hon hade tagit farväl av publiken innan hon for till Paris. Nu var hon bättre än någonsin tidigare.

I den franska huvudstaden hade hon provsjungit för tonsättaren Giacomo Meyerbeer. Han blev hennes introduktör till de internationella operascenerna. Debuten i Berlin skedde i december 1844 med *Norma*. Den kända och långa *Casta Diva*-scenen fick hon reprisera inför en hänförd och jublande publik. Efter säsongen i Berlin gav hon sig ut på en omfattande turné i Tyskland. Den avslutades i Hamburg med fyrverkerier, serenadsång och fackeltåg till hennes ära. Ännu en Berlinsejour följde under vintern 1845–46 och därefter vidtog gästspel vid operan i Wien. Mottagandet var bedövande. Efter ridåfallet ropades hon in 25 gånger. Ännu återstod London. Komplikationer ifråga om vilken impresario som hade rätten till hennes första säsong gjorde att debuten där drog ut på tiden. Men våren 1847 hälsade en publik på 3 000 personer henne med bifallsrop när hon gjorde entré på Italienska teatern.

Tempot hade under ett drygt decennium varit högt med instuderingar, operaföreställningar, konsertturnéer och resor. Allt detta var tröttsamt. Under flera år hade hon talat om att sluta som operasångerska. Den 10 maj 1848 medverkade hon för sista gången i en opera. Det skedde i London i Meyerbeers *Robert av Normandie*. Vid tjugoaåttio års ålder, medan hon ännu var på topp, avslutade hon frivilligt sin operakarriär.

Vi vet inte hur Lind lät. Sångstämma och partitur – den musikaliska artefakten – finns kvar, men själva utförandet förflyktigades i samma stund som det exekverades. Vad som kvarstår utöver partituret är skriftliga källor: vittnesutsagor, sångpedagogiska texter samt kunskap om framförandep Praxis.

Trots alla framgångar hade Jenny Lind röstproblem. Man förmodar att hennes stämband redan i ungdomen hade tagit skada och att hon hade drabbats av ärr eller knutor på stämbanden. Det innebär att hon i det lägre registret läckte luft vid tonbildningen. Det fanns kritiker som noterade denna defekt, medan andra fann den effektiv när den kontrasterades mot hennes övre register där hon ohämmat gjorde bruk av drillar och löpningar.

I *Näktergalen* får man följa den unga

flickans komplicerade relation till föräldrarna, särskilt modern, som framställs som lynnig och egoistisk, och som insåg att dottern redan i tonåren var en god inkomstkälla. Trots konflikter och ett oharmoniskt förhållande kände sig Jenny Lind hela livet bunden till modern. Tägil betonar att sångerskan ärvt moderns egenskaper. Hon var envis, motsägelsefull och oberäknelig. Hon hade dessutom en förtärande scenskräck, trots sina oerhörda framgångar. Hennes fostersyster och resällskap under de långa turnéerna, Louise Johansson, har vittnat om hennes svåra humörsvängningar.

Linds vankelmådiga inställning till kärleken får också sin belysning. Hon var förlovad med tenoren Julius Günther och beundrad av H C Andersen, som flera gånger förklarade henne sin kärlek. Hennes forne lärare A F Lindblad blev med tiden besatt av den 20 år yngre före detta eleven. Självt var hon djupt förälskad i Felix Mendelssohn och var utom sig av sorg när han dog. Det är kanske ingen tillfällighet att hon så småningom gifte sig med en elev till Mendelssohn, den nio år yngre Otto Goldschmidt. Som sextonåring hade han haft glädjen att lyssna till henne vid en konsert i Leipzig.

Med jämna mellanrum kommer det en biografi om Jenny Lind. Ofta reproducerar biografierna sig själva. Det mesta av materialet togs fram för länge sedan och något nytt har egentligen inte tillkommit. Ändå skiljer de sig åt. Tonvikter har förflyttats, nutida händelser har gjort att vissa fakta om det förflutna har fått en oväntad aktualitet, en annorlunda disposition har åstadkommit intresseväckande accentförskjutningar.

Ingela Tägil är skolad sångerska. För några år sedan disputerade hon i musikvetenskap på en doktorsavhandling om Lind. Bokens styrka ligger i att hon har kunnat tolka faktorer i sångerskans teknik som inte tidigare uppmärksammats i tillräcklig utsträckning. Vidare har hon nyttjat recensioner i internationella musiktidningar, något som äldre forskare inte har tagit tillräcklig hänsyn till. 1800-talets kritiker utvecklade ett mer analytiskt sätt att skriva om klingande materia jämfört med vad recensenterna förmår idag när det finns inspelningar att referera till. Ingela Tägils bok om Jenny Lind är en läsvärd biografi men samtidigt mycket mer än så. Hon har integrerat resultaten från avhandlingen och därmed fördjupat bilden av 1800-talets stora koloratorsopran.

Boken är rikt illustrerad, men tyvärr saknas mes-

tadels uppgifter om vem som har utfört de olika målningarna liksom var de har hämtats ifrån. Inte heller i referensavdelningen "Bildkällor" finns dessa uppgifter med. Däremot anges namnet på den fotograf som har tagit bilden av den aktuella akvarellen eller oljemålningen!

Jenny Lind verkade i ett musikhistoriskt skifte. *Bel canto*-traditionen med tonsättare som Bellini, Donizetti och Rossini hade dominerat den första halvan av 1800-talet. Men nya musikideal vidtog. Orkestrarna blev större, röstträningen betonade styrka istället för snabbhet och höjd. Verdi och Wagner var företrädare för nya typer av operaestetik. Jenny Linds efterträdare som firad svensk operaartist, Christina Nilsson, var i takt med sin tid. Om Nilssons tolkning av hennes gamla paradroll Lucia skriver Lind, att hon är "alldeles ur harmoni med såväl musiken som situationen".

Sedan Lind hade slutat som operasångerska fortsatte hon att ge konserter. Bland annat genomförde hon en bejublad turné i Amerika, som dessutom ökade hennes förmögenhet avsevärt. 30 000 människor mötte upp när hennes fartyg anlöpte hamnen i New York. Hon sjöng i de flesta stora städer på östkusten och i Södern, mottogs av presidenten i Vita huset, åkte flodbåt längs Mississippi och fick se Niagarafallen. Överallt möttes hon av välkomnande människomassor. Hon konserterade till och med på Kuba där hon sammanträffade med Fredrika Bremer, som hon kände sedan Stockholms-tiden men som hon inte hade träffat på många år.

Tillsammans med maken slog sig Lind ner i England. De fick tillsammans tre barn. Hon uppträdde alltmer sällan. Hennes sista framträdande skedde i oväntat sammanhang. Hon var på väg till sitt sommarställe när bäraren på stationen i Malvern kände igen den firade sångerskan och frågade om hon kunde tänka sig att sjunga vid den årliga välgörenhetskonserten i byn. Överrumplad av frågan svarade hon ja.

Efter ett liv som börjat i fattigdom och utsatthet dog hon ärad och förmögen den 2 november 1887. ✨

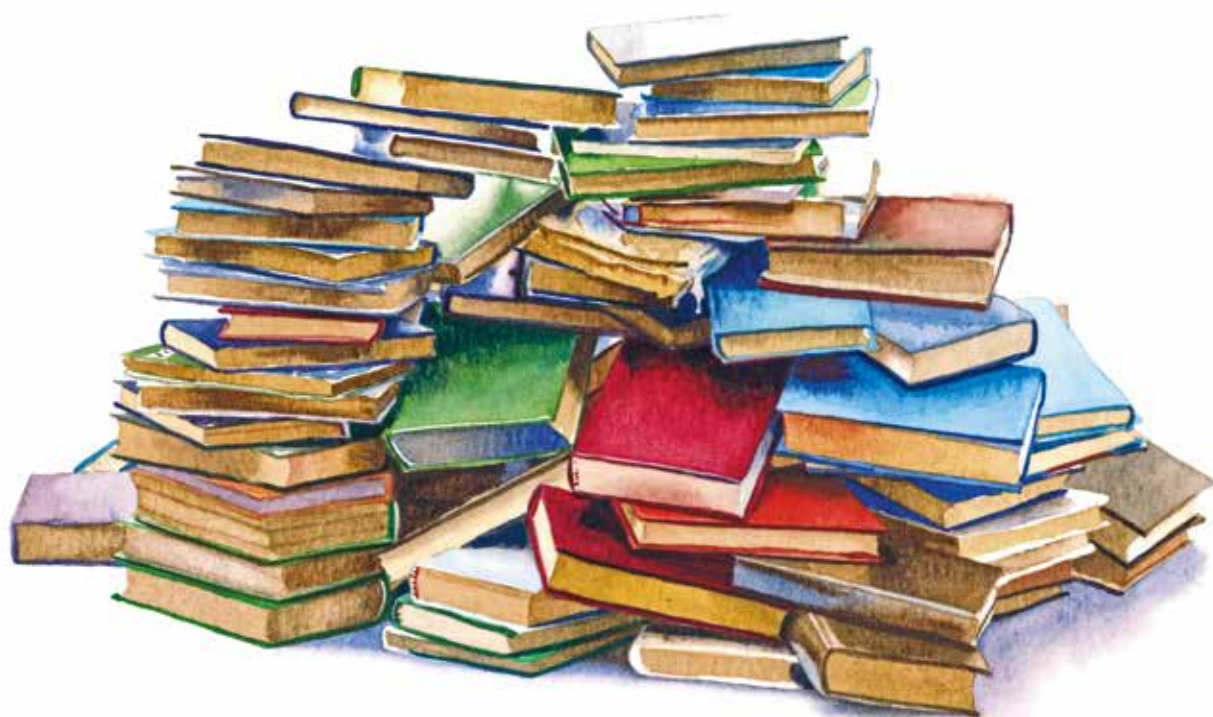
Johan Stenström

NÄKTERGALEN
EN BIOGRAFI ÖVER
JENNY LIND
INGELA TÄGIL
Natur & Kultur

Detta nummers recensioner:

Bengt G Nilsson delar tankar om delning; **Jonas Elvander** hänger med kidsen; **Håkan Lindgren** begrundar våra odds; **Ulrika Carlsson** ler ironiskt; **Ninna Rösiö** sysslar med en mångsysslare; **Patrik Lindenfors** tar till tumregler; **Håkan Arvidsson** undviker en fälla; **Martin Lagerholm** höjer sin nivå; **Carl Rudbeck** går på nattklubb; **Ann-Sofie Dahl** blåser av en ökenvandring.

En mur mellan folk och folk: enligt många enda lösningen.

FOTO: GETTY IMAGES

Delade meningar

När palestinierna säger nej både till en delning av området och till staten Israel blir konflikten i Mellanöstern svårlöslig. Donald Trumps initiativ tillför inget nytt. Bengt G Nilsson söker och finner klargörande perspektiv.

MELLANÖSTERN

Den svenske författaren och kulturpersonligheten Fredrik Böök begav sig 1925 till det brittiska mandatet Palestina, vilket resulterade i boken *Resa till Jerusalem*. Den utgör ett fascinerande vittnesmål om det då intensivt pågående sionistiska projektet som syftade till att skapa ett nationellt hem för det judiska folket, så som det hade formulerats i den brittiske utrikesministern

Arthur Balfours epokgörande deklARATION 1917.

”Hela landet sjuder som en bikupa”, skriver Böök. ”Det byggs järnvägar och landsvägar, på bergshöjder och slätter bivackera arabiska och judiska arbetarbatjoner. De sumpiga trakterna dikas ut, gummiträden skjuta raskt i höjden, malarian håller på att utrotas; brunnar borras, ödemarkerna bevattnas.”

I boken ägnar Böök ansenligt utrymme åt att penetrera frågan om judarnas rätt till landet, från många olika vinklar.

Trots sin vilja till neutralitet lyser det igenom att han stöder sionismen och tycker att arabernas motstånd mot judarna inte bara är felaktigt, utan direkt kontraproduktivt. Dock inte utan att erkänna arabernas motvilja mot judisk dominans som i grunden rättfärdig. Böök underkänner sionisternas främsta paroll. Om den politiska sionismens mest kända banerförare skriver Böök:

”Theodor Herzl tycktes knappast någonsin ha varit på allvar medveten om att Palestina redan var ett bebott land, och under långa tider tänkte, talade och

>>

planerade zionisterna utifrån den tysta förutsättningen, att den arabiska befolkningen utgjorde en *quantité négligeable*. Ett av agitationens lösenord var följande: 'Giv åt folket, som icke har något land, landet som icke har något folk.' Man kan lätt föreställa sig med vilka känslor de mer än 600 000 araberna i Palestina lyssnade till dylika utgjutelser. Det dröjde heller icke länge, förr än de funnit tillfälle att erinra både judar och kristna om sin existens."

Efter första världskriget fick Storbritannien i uppdrag av Nationernas förbund, NF, att administrera delar av det kollapsade osmanska väldet, bland annat Palestina. Britterna fann snart att uppdraget spretade åt två olika håll. Dels hade de genom Balfourdeklarationen förbundit sig att i området möjliggöra upprättandet av ett judiskt nationellt hem, vilket sionisterna länge hade agiterat för. Dels var uppdraget från NF att också se till att skapa självstyrande institutioner genom vilka en autonom stat så småningom skulle kunna byggas. Hur gränserna för en sådan stat skulle dras var en öppen fråga. Under vilka förutsättningar den skulle skapas och hur den skulle styras var lika okänt. Den folkräkning som britterna genomförde 1922 gav vid handen att det område som benämndes Palestina hade en total befolkning på 757 182 individer, av vilka endast 83 794, alltså 11 procent, var judar. Den dominerande folkgruppen var araber och dessa motsatte sig med kraft att ett nationellt judiskt hem skulle upprättas där.

"I november 1947 klubbade det nybildade FN sin delningsplan, som i ett slag skulle skapa en judisk och en arabisk stat samt sätta punkt för det brittiska mandatstyret."

Britternas uppgift föreföll omöjlig. Om de skulle låta skapa ett självständigt Palestina utifrån de demografiska förutsättningarna, så skulle det tänkta judiska hemlandet förbli en sionistisk dröm, alltmer bleknande. Balfourdeklarationen ansågs dock bindande, så något radikalt måste göras. Lösningen kunde vara att dela området i en judisk och en arabisk del.

I januari i år blev världen påmind om att frågan om delning fortfarande är öppen och lika kontroversiell som någonsin. President Donald Trumps fredsplan där en karta presenterades som angav hur en palestinsk stat skulle kunna se ut möttes med skepsis av luttrade och tvivlande betraktare. Den palestinske presidenten Mahmoud Abbas var mer än skeptisk. "Vi

Jubel: en stat är född.

FOTO: TT

säger tusen gånger nej, nej och nej", fastslog han med emfas.

Den brittiska historieforskaren Penny Sinanoglous bok *Partitioning Palestine. British Policymaking at the End of Empire* behandlar den komplicerade process som inleddes i och med Balfourdeklarationen och som pågick fram till 1948 då staten Israel föddes. En process som många betraktar som oavslutad eftersom de del-

benämna de olika folkgrupperna "skapade ett ideologiskt och fysiskt utrymme för sionism, den judiska nationaliströrelsen, medan man samtidigt uteslöt alla omedelbara möjligheter för palestinsk arabisk politisk utveckling".

En fråga som kunde uppfattas som ytterst marginell, men som visade sig ha en avsevärd sprängkraft, var den om hur de boende i landet skulle benämnas generellt. Begreppet "palestinier" bedömdes inte vara en användbar term för araber i området, eftersom det i folkmun även inkluderade judar som bott där i hundratals år och kanske mer.

ningsförslag som presenterades aldrig blev verklighet, och eftersom arabsidan alltsedan Arthur Balfours dagar har sagt nej till delning.

Sinanoglou inleder sin bok med en genomgång av hur de olika grupperna med intressen i mandatet Palestina benämndes i officiella texter. Hon skriver att judarna av britterna betraktades som både en nationell och en religiös grupp vars intressen skulle hanteras av den officiella Jewish Agency. Resten av den palestinska befolkningen klassificerades bara som "andra grupper" eller diverse folk vars religiösa intressen till fullo skulle garanteras. Det, menar Sinanoglou, blev ett system som favoriserade judarna. Hon skriver att britterna genom sitt sätt att

Genom att kalla de icke-judiska invånarna araber snarare än palestinska araber kopplades dessa samman med arabvärlden i stort. Det gav dem politiskt stöd från det hållet, men nackdelen var för deras vidkommande att sionisterna då kunde hävda att "araberna" redan hade fått mer än tillräckligt av det gamla osmanska riket och borde vara nöjda med det. När britterna samtidigt valde att kalla judarna i Palestina för just "judar" istället för "palestinska judar", så kopplade man samman dem med judar globalt och skapade därmed en tankemässig länk mellan judar och sionism som inte stämde med verkligheten. Kristna palestinska araber, å sin sida, kände sig tvingade att bedyra de palestinska muslimerna sin lojalitet av rädsla för att annars bli politiskt marginaliserade.

Det här kan framstå som hårklyverier,

men det är det inte. Summan av allt detta var att begreppet "palestinier" blev en diffus term utan vedertagen definition, vilket den forna israeliska premiärministern Golda Meir gav uttryck för i sitt berömda yttrande "Det finns inga palestinier". Hennes belackare ville tolka det som att hon ansåg att de nationallistiska palestinska kraven var helt ogilti-

"Palestinierna har sagt nej till samtliga fredsförslag. President Trumps plan är endast ett nedbantat och för palestinierna ännu mindre förmånligt förslag än de tidigare."

ga. Det hon syftade på var att "Palestina" före Israels tillblivelse 1948 av araber i allmänhet betraktades som en provins i södra Syrien.

Under den brittiska mandatperioden från första världskrigets slut fram till 1948 växte skillnaderna mellan araber och judar i området på ett markant sätt. Den judiska invandringen var omfattande och judarna utvecklade snabbt egna politiska strukturer och institutioner som exempelvis skuggregeringen Váad Leumi. Organisationen Jewish Agency fungerade som ett slags utrikesdepartement med ansvar för invandring och kontakt med de brittiska myndigheterna. Några motsvarande arabiska institutioner växte inte fram, förutom det muslimska högsta rådet som blev en strikt muslimsk angelägenhet och därmed exkluderade alla kristna araber.

Ledare för rådet blev den unge och tämligen oerfarne Haj Amin al-Husseini med titeln stormufti, tillsatt av briter. Han skapade strax på eget initiativ ett arabiskt högsta råd som organiserade det motstånd mot briter och judarna som ledde till en omfattande arabisk revolt 1936. Britterna utfärdade en arresteringsorder och Haj Amin al-Husseini flydde till Libanon. Därifrån tog han sig vidare till Nazi-Tyskland, där han blev en uppburen propagandist i Hitlers sold, en spännande historia som Sinanoglou besynnerligt nog underlåter att delge sina läsare.

Mellan 1922 och 1939 växte den judiska befolkningen i mandatet Palestina från 80 000 till 450 000. Med hjälp av utländska investerare, huvudsakligen judar, expanderade ekonomin i den judiska sektorn dubbelt så mycket som bland araberna. Skillnaderna mellan de två grupperna var slående inom de flesta områden. 90 procent av de judiska barnen gick i skola vid slutet av 1930-talet, jämfört med bara 27 procent av de arabiska. Britterna drog slutsatsen att det judiska civila samfundet i mandatet var avsevärt

modernare och mer lämpat att styra sig självt än den arabiska motsvarigheten.

Sinanoglou skriver: "Enligt många brittiska tjänstemän blev en delning av landområdet möjlig vid det sena 1920-talet, önskvärd vid mitten av 1930-talet, omöjlig i slutet av 1930-talet och synbarligen oundviklig vid mitten av 1940-talet [...]"

Den faktor som kom in i bilden vid

mitten av 1940-talet och gjorde tidigare beräkningar och resonemang ogiltiga var naturligtvis Förintelsen under andra världskriget.

Den landsomfattande arabiska revolt som bröt ut 1936 och som pågick med skiftande intensitet i flera år fick briter att inse att krafttag måste tas för att lösa Palestinafrågan. Araberna krävde

bara om jakt på brukbar mark. En kolonialtjänsteman som ingick i Peelkommissionen skrev: "Palestina skilde sig från alla andra länder som det brittiska imperiet handskades med. Mandatmakten i Palestina var unik. Landet var unikt: svårigheterna var unika."

Sinanoglou skriver att idén om en delning av Palestina ändå präglades av föreställningen om att konflikten mellan araber och judar var analog med relationen mellan svarta afrikaner och nybyggare. Erfarenheter från så skilda håll som Kenya, Bengalen och Irland fick tjäna som exempel på hur den här sortens tvister kunde lösas. En av de tongivande i Peelkommissionen, professor Reginald Coupland, sade till Winston Churchill att han ansåg att Palestina påminde mycket om Irland på 1800-talet. "Majoriteten av befolkningen förvägrades självstyre därför att en minoritet [protestanterna på Irland, min anm.] var i vägen. Arabnationalisterna kommer sannolikt att inse att de inte kan få det självstyre som

Hamas rekryter: anfall bästa försvar?

FOTO: GETTY IMAGES

självständighet och ett stopp för judisk invandring och markuppköp. Britterna tillsatte då en kommission ledd av lord Peel för att kartlägga förhållandena i mandatet. Sinanoglou lyfter fram i vilken hög grad erfarenheterna av brittiskt kolonialstyre kom att prägla kommissionens tänkande och arbete. De invandrande judarna betraktades ofta som motsvarigheter till vita nybyggare i det brittiska imperiet, exempelvis de som etablerade kommersiella jordbruk i Kenya och Indien. Men judarna drevs av andra målsättningar än vita nybyggare generellt. Sionismen är en politisk rörelse med en utvecklad ideologi, det handlade inte

Irak, Syrien, Transjordanien och Egypten har fått, endast av ett skäl, därför att det judiska nationalhemmet finns där."

Den rapport på 400 sidor som Peelkommissionen efter åtta månaders arbete presenterade 1937 vann inte gehör hos vare sig arabnationalister eller sionister. Enligt förslaget skulle Palestina delas varvid en arabisk stat skulle skapas i öster och söder, ungefär den yta som utgörs av Västbanken och Negevöknen. Sionisterna skulle få bygga sin stat i Galileen med en utlöpare i form av en landremsa som skulle sträcka sig ner utmed Medelhavet och sluta cirka 30 kilometer söder om Tel Aviv.

Araberna sade blankt nej. De hade för

>>

Fred i vår tid: inte.

FOTO: J. DAVID AKE / TT

övrigt bojkottat kommissionens arbete nästan helt. Sionisterna sade inte kategoriskt nej, utan ansåg att förslaget kunde ligga till grund för ytterligare förhandlingar.

Trots att delningsförslaget inte förverkligades då, mot slutet av 1930-talet, kan man ändå konstatera att det kom att få stort inflytande över de förslag som åren därefter skulle presenteras. Det som Sinanoglou också påpekar är att Peelkommissionen aldrig egentligen hade i uppdrag att ta fram en plan för delning. Uppdraget var att undersöka orsakerna till det arabiska upproret som startade 1936 och föreslå åtgärder för att skapa fred mellan judar och araber. När man fann att en sådan fred tycktes omöjlig att uppnå under dåvarande förhållanden kom delning upp som ett alternativ.

I december 1943, under pågående världskrig, presenterades en brittisk rapport där det fastslogs att en delning av mandatet Palestina var den bästa och sannolikt enda "slutgiltiga lösningen" på Palestinaproblemet. Rapporten föreslog att en judisk stat skulle bildas och de arabiska områden som ingick i mandatet borde knytas ihop med Libanon och Transjordanien. Jerusalem föreslogs även här få en egen status. Churchill var nöjd och skrev till utrikesminister Anthony Eden att någon form av delning utgjorde den enda lösningen på Palestinaproblemet.

Arbete vidtog nu att med penna och linjal dra gränser som i görligaste mån skulle tillfredsställa både sionister och araber och dessutom säkerställa att det brittiska inflytandet i området bestod. Det sistnämnda var inte minst viktigt.

Under krigsåren hade frågan vuxit i intensitet och var inte längre bara en strikt brittisk angelägenhet. USA blandades in och Anglo-amerikanska undersökningskommittén bildades. Dess upp-

gift var primärt att hantera de sionistiska anspråken på judisk invandring i Palestina. USA ställde sig bakom kravet att 100 000 tillstånd för invandring genast skulle utfärdas och uttryckte också en önskan om att det brittiska mandatet skulle förlängas.

Samtidigt som stormakterna agerade för att skapa en lösning som skulle möjliggöra eget inflytande i regionen, utvecklades den hårdföra kampen på marken i Palestina. I juli 1946 sprängde den judiska terrorgruppen Irgun hotell King David i Jerusalem, där det brittiska mandatstyret hade sitt högkvarter. 91 personer av olika nationaliteter dödades och terrordådet blev en tydlig signal om att aktörerna på plats inte var villiga att låta sig behandlas som spelpjäser som kunde flyttas omkring av utländska makter. Det blev alltmer uppenbart att britererna inte kunde hantera sin uppgift och att det nybildade FN måste ta över.

Under sin generalsekreterare Trygve Lie lät FN tillskapa organisationens speciella kommitté för Palestina, UNSCOP, som skulle utveckla briterernas delningsplan. Svårigheterna var monumental på grund av sionisternas och arabernas totalt motsatta önskemål. Delningen av Indien 1947, som resulterade i omkring tio miljoner flyktingar och omfattande våld med många döda, blev en varning för UNSCOP. Likafullt framskred delningsplanerna och presenterades i slutet av augusti 1947. UNSCOP hade arbetat på liknande sätt som Peelkommissionen och med samma typ av svårigheter att hantera. Palestinska politiska ledare bojkottade arbetet medan sionisterna gjorde tvärtemot. Dessa arbetade fram en egen detaljerad plan utifrån FN-förslaget samtidigt som de bearbetade beslutsfattare och diplomater.

FN:s delningsplan fann stöd hos bland annat Sverige och gick ut på att Palestina skulle delas och att britererna omgående skulle släppa sitt grepp. UNSCOP föreslog inte att den nya arabisk-palestinska staten skulle länkas till Jordanien, vilket blev en besvikelse för både sionister och företrädare för det hashemitiska kungastyret i Jordanien. Dessa hade länge ruvat på en sådan plan tillsammans med britererna. En sammanslagning av en nybildad arabisk stat med Transjordanien skulle göra det möjligt för britererna att behålla ett geostrategiskt inflytande i området genom sitt nära samarbete med det jordanska kungahuset som betraktades som en allierad. Den jordanska krigsmakten stod under ledning av britten John Bagot Glubb, även kallad Glubb Pasha. Den högre officerskåren i landet dominerades av briter och när Israel attack-

erades 1948 leddes det jordanska anfall av Glubb och dennes brittiska officerskamrater. Det är ett intressant faktum som har kommit lite i skymundan i historieskrivningen.

Från ett brittiskt perspektiv skulle en sammanslagning av ett arabiskt Palestina och Transjordanien också neutralisera den tidigare nämnde stormuftin Haj Amin al-Husseinis inflytande. UNSCOP:s delningsförslag satte alltså krokben för brittiska intressen i flera avseenden.

I september 1947 meddelade britererna att de ämnade lämna Palestina, som nu blev hela världens problem. Sinanoglou skriver att erfarenheterna från 1937 tydligt visade hur sionisterna och araberna skulle reagera på FN:s delningsplan. Eftersom araberna vägrade all medverkan fortgick planen utan dem. Sionistledarna å sin sida fortsatte sitt framgångsrika lobbyarbete och var noga med att påpeka att de såg FN-planen som en kompromiss snarare än som en seger.

Sinanoglou skriver att när FN satte samman en delningskommission så fick denna rekommendationen att ignorera kravet på en arabisk stat och istället fokusera på "etablerandet av en judisk stat med en stark armé som skulle kunna övervaka landets arabiska minoritet, slå tillbaka ett utländskt arabiskt anfall och i praktiken kunna bli en kraft för att implementera delningsplanen". Det var en kraftig avvikelse från de tidigare brittiska förslagen.

I november 1947 klubbade FN sin delningsplan. Krig bröt ut när Israel förklarade sig självständigt och de angränsande arabländerna gick till anfall i maj 1948. När vapenstillestånd deklarerades året därpå kunde det konstateras att den unga judiska staten hade expanderat väsentligt bortom alla de gränser som hade föreslagits under tidigare decennier.

Hela det område som skulle ha blivit en självständig palestinsk stat erövrades av Jordanien, Egypten och Israel. Någon egen status för Jerusalem förverkligades aldrig. John Bagot Glubb framstod som en brittisk-jordansk krigshjälte som hade lagt under sig hela det område som benämndes Västbanken.

Efterhand kan man se varför delningsplanerna misslyckades. Palestina var aldrig någon brittisk koloni, men behandlades ändå som en sådan. Sinanoglou skriver att alla de förslag som presenterades förutsatte en fortsatt brittisk närvaro i någon form, vilket var självklart för de kolonialadministratörer som ritade kartorna. Men tiden hade sprungit ifrån dem. Att framtvinga en territoriell och politisk ordning i ett främmande land var möjligt på 1800-talet, men vid mitten av

1900-talet lät det sig inte längre göras. Både Palestinaaraber och sionister såg sig som delägare i den politiska processen och vägrade bli överkörda. Till slut framstod dock de nejsägande araberna som de stora förlorarna, medan de mer pragmatiskt inriktade sionisterna blev vinnare.

Drygt 70 år har passerat sedan staten Israel bildades. Kartan har förändrats flera gånger under den perioden. Den största och viktigaste förändringen kom 1967, då Israel under sexdagarskriget erövrade Västbanken tillsammans med andra arabiska områden. Somliga trodde kanske att alla delningsidéer då hade nått vägs ände, men så blev det inte.

Direkt efter kriget presenterade Israel den så kallade Allonplanen, som gick ut på att hela Sinai, Gaza och 60 procent av Västbanken skulle återlämnas. Det möttes med vägran. Palestinierna har vid minst två tillfällen därefter blivit erbjudna lösningar som har handlat om att mer än 90 procent av Västbanken och hela Gaza skall ställas under palestinsk kontroll, men vägrat båda gångerna. 2005 lämnade Israel Gaza, det var ett unilateralt beslut som trots mångas hopp och önskan inte ledde till fred.

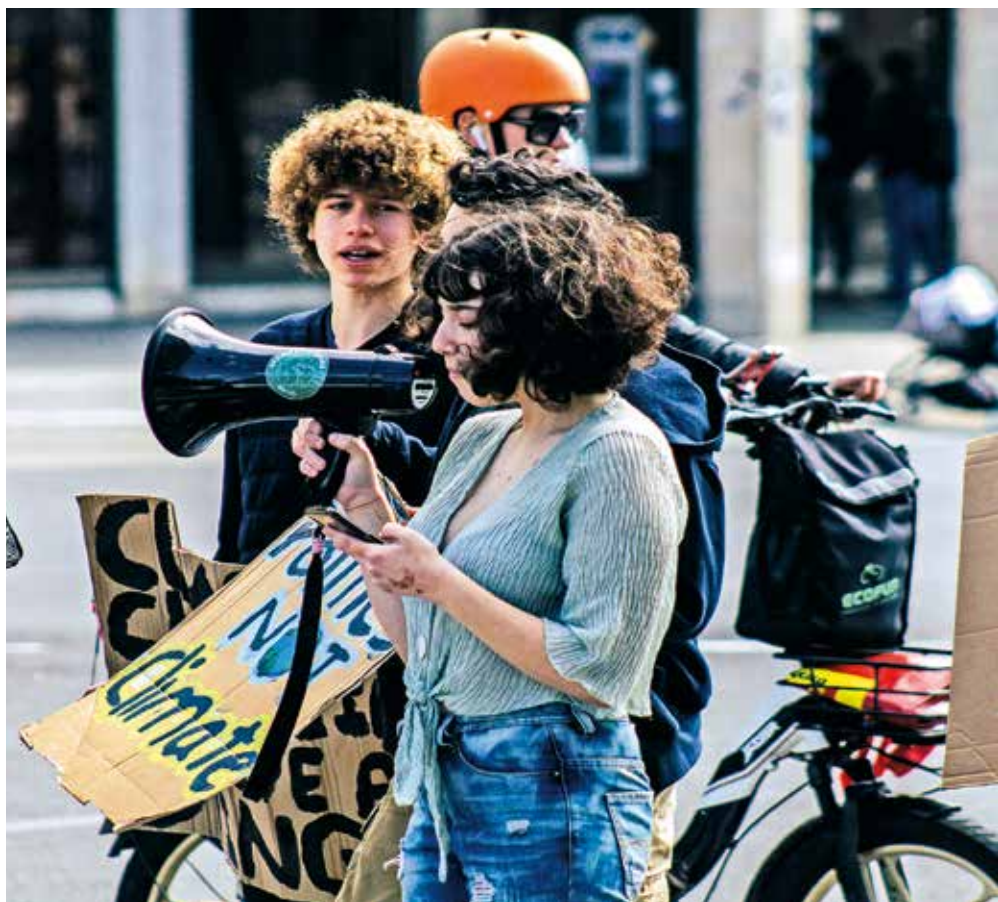
Sammantaget har sex separata freds-förslag presenterats under årens lopp, palestinerna har sagt nej till samtliga. President Trumps fredsplan är endast ett nedbantat och för palestinerna ännu mindre förmånligt förslag än de tidigare.

Den israeliska regeringen under premiärminister Benjamin Netanyahu har nu deklarerat sin avsikt att annektera delar av Västbanken i linje med president Trumps förslag. Förespråkarna anser att tidpunkten nu är optimal, i en tid då världen är upptagen med att bekämpa coronapandemin. Detta gör Sinanoglous bok oundgänglig för den som vill förstå bakgrunden. ✨

Bengt G Nilsson

**PARTITIONING
PALESTINE
BRITISH
POLICYMAKING
AT THE END
OF EMPIRE**
PENNY
SINANOGLOU
University of
Chicago
Press 2019

Dagens ungdom: saknar fixerad världsbild (och hus).

FOTO: ALAMY

Ok, boomer

EKONOMI

Det är en allmänt erkänd sanning att ungdom är att föredra framför ålderdom. En åldrad man är, som Yeats formulerade det (i dikten "Sailing to Byzantium"), "ett eländigt ting, en uppsatt sliten rock". Så kanske mer idag än under någon annan epok i historien, inte minst i det våldsamt ålderssegregerade Sverige. Ungdom är ett tillstånd som alla bör eftersträva, även om man de facto inte längre tillhör den. På grund av denna ungdomsfixering är det också en utbredd uppfattning att dagens unga är en ovanligt bortklemad generation. Dessa *millennials* har på grund av flumskolan och sina ständigt hovrande helikopterföräldrar inte tvingats ta examen i livets hårda skola och kan därför istället ägna sig åt att marknadsföra sig själva på Instagram och bli personligt kränkta när de konfronteras med delar av verkligheten som misshagar dem. Det här är en syn som ibland är lätt att instämma i, till och med för andra *millennials*, såsom undertecknad. Den skra-

par dock bara på ytan av ett mer komplext fenomen.

Om millennialgenerationen är en ovanligt självupptagen och lättkränkt samhällsgrupp, är den också unik i ett annat avseende: det är den första generationen på hundratals år som kommer att få det sämre ekonomiskt ställt än de två föregående. Detta tar sig tydligast uttryck i ett fenomen som fått allt större uppmärksamhet de senaste åren, nämligen den alltmer markanta politiska polariseringen mellan unga och gamla i västvärlden. I Demokraternas primärval i USA 2016 hade socialisten Bernie Sanders stöd av 72 procent av väljare mellan 17 och 29 år, medan centristen Hillary Clinton bara fick 28 procent av deras röster. Totalt fick Sanders större stöd av väljare under 30 än Clinton och Donald Trump tillsammans. I åldersgruppen över 65 var förhållandet det rakt motsatta: Clinton vann med 71 procents stöd mot Sanders 27 procent. I årets primärval har denna tendens varit om möjligt ännu starkare i kampen mellan Sanders och Joe Biden. Även i Storbritannien syns sam-

>>

ma fenomen i stödet för Labour respektive de Konservativa i de senaste årens val. En annan indikator är synen på samhällssystem. Enligt undersökningar föredrar omkring 35 procent av amerikaner under 30 år numera socialism medan en majoritet förkastar det kapitalistiska systemet. I gruppen 65+, som vuxit upp under kalla kriget, är siffrorna 56–15 till fördel för kapitalismen.

Denna växande politiska klyfta mellan unga och gamla gäller på intet sätt överallt. I Östeuropa har de yngre generationerna istället radikaliserats högerut och stödjer i regel nationalistiska och ultrakonservativa partier. Men den är tillräckligt påtaglig i större delen av västvärlden för att röna akademisk uppmärksamhet. I *Generation Left* går Keir Milburn, lektor i politisk ekonomi vid universitet i Leicester, till botten med fenomenet. Han koncentrerar sig främst på Storbritannien och USA där denna tendens är starkast idag.

För att förstå vad som utmärker generationen *millennials*, det vill säga: personer födda mellan 1982 och 2003 (avgränsningarna varierar något), måste man enligt Milburn först förstå vad en generation är. Han lånar sin definition av den ungersk-tyske sociologen Karl Mannheim, som för 100 år sedan ställde sig samma fråga. Enligt honom kan en generation inte bara reduceras till personer födda under samma tjugoförårsperiod. För att det ska vara relevant att tala om generationsskillnader krävs att sociala och kulturella förändringar i samhället gör att människors attityder förändras så snabbt att anpassningen av traditionella synsätt och uttryck till utvecklingen omöjliggörs. Sådana brott tar sig i regel uttryck i särskilda, omvälvande händelser. Eftersom äldre syn på världen redan har koagulerat till ett förgivettagande av den så som den är har de svårare att acceptera de förändringar som en destabiliserande händelse kan medföra. Yngre människor har dock ingen färdig världsbild baserad på tidigare erfarenheter som de kan tolka världen genom. De har därför lättare att ta till sig de nya fenomen som händelsen medför eftersom de så att säga kommer närmare dem.

Begreppet *millennials* har använts sedan Neil Howe och William Strauss myntade det i boken *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069* från 1991. Men enligt Milburn var finanskrisen 2008 den händelse som definitivt fick dem att formas till en generation med en gemensam identitet. Krisen och den därpå följande åtstramningspolitiken bidrog, menar han, till att avslöja och samtidigt accelerera samhällspro-

cesser som hade pågått under ytan i 40 år. Det faktum att reallönerna har stagnerat under de senaste årtiondena i stora delar av västvärlden samtidigt som ekonomin har drivits på av lånefinansierad spekulation, inte minst på den ständigt blomstrande bostadsmarknaden, har gjort att klyftan mellan unga och gamla sakta har växt i det tysta. Eftersom unga är mer beroende av lön än äldre människor, som ofta är ägare till hus vars värde ständigt ökar, är klyftan idag, ett decennium efter krisen, större än någonsin.

2016 hade en genomsnittlig britisk *millennial* i 20-årsåldern redan tjänat 8 000 pund mindre än genomsnittet i den föregående generationen. Det årtionde som just tog slut var enligt beräkningar det med svagast löneökningar i Storbritannien sedan Napoleonkrigen. I USA har reallönerna för den fattigare hälften av befolkningen inte ökat sedan början av 1970-talet. Eftersom millennials inte äger sina bostäder är de också beroende av hyresnivån, något som har gått upp lika

"Dagens unga, som i många västländer ofta varken kan räkna med att bli husägare eller medelinkomsttagare, har dock inte mycket att hoppas på."

stadigt som huspriserna. I Storbritannien beräknas *millennials* spendera 44 000 pund mer på hyra under perioden mellan 20 och 30 års ålder än vad *baby boomers* gjorde i motsvarande ålder.

Hela den stora förmögenhet på 2,7 biljoner pund som har skapats i Storbritannien sedan 2007 har gått till dem över 45, varav två tredjedelar till dem över 65. Samtidigt har åldersgruppen mellan 16 och 34 fått se sin samlade förmögenhet krympa med 10 procent. Ålder har med andra ord blivit en av de modaliteterna genom vilken klass levs, på samma sätt som etnicitet och kön. För de flesta har det aldrig varit så bra att vara gammal som idag. Förra året fick denna allt bittrare intergenerationella konflikt till och med sin egen medieslogan i och med uttrycket "ok boomer", ett föraktfullt sätt för unga amerikaner på sociala medier att avspisa äldre debattörer ur baby boomer-generationen som inte förstår de yngres klagomål och som tycker att vi lever i den bästa av alla tänkbara världar.

Finanskrisen raserade enligt Milburn en gång för alla den pelare som det ekonomiska systemet har kunnat luta sig mot under den moderna epoken: aspiration, det vill säga: förväntningen att levnadsstandarden kommer att öka, om inte för en själv så i alla fall för ens avkomma. Detta har gjort att nyliberala nyck-

elbegrepp som humankapital i stort sett har förlorat sitt innehåll för yngre människor. På en arbetsmarknad där utbildning inte längre är en garanti för ett välbetalt jobb (men definitivt för privat skuldsättning) framstår "investeringar i sig själv" som alltmer meningslösa. Milburn menar dock att vissa *millennials* besatthet av sociala medier bör förstås som ett försök att göra just det i den domän där man fortfarande kan tjäna pengar. Killars och tjejers försök att bli kända youtubers och influerare bör ses som entreprenöriella försök att undkomma en prekär arbetsmarknad.

Det tog dock ett tag för krisen 2008 att "äga rum", menar Milburn. De stöd-paket som antogs för att rädda bankerna gjorde att händelsen så att säga "sköts upp". Åtstramningen som sedan följde gjorde att skulden för krisen förflyttades så att de ansvariga hamnade i skuggan. Det var först i och med proteströrelserna 2011, från Syntagmatorget i Grekland och Puerta del Sol i Madrid till Zucotti Park

i New York och studentstrejkerna i England, som krisen 2008 ägde rum politiskt. Gemensamt för dessa nya vänsterrörelser var deras benägenhet att organisera sig i öppna församlingar där alla gavs lika stor rätt att tala.

Milburn gör en stor poäng av de terapeutiska dragen i dessa "folkråd", där personer vittnade för varandra om sina ekonomiska problem. På samma sätt som den andra vågens feministiska rörelser på 1970-talet ägnade sig åt medvetandegörande möten för att politisera och mobilisera kvinnor som annars aldrig träffade varandra i något annat sammanhang, gjorde dessa möten att medlemmarna blev varse att de inte var isolerade i samhället. Konsekvenserna av dessa mobiliseringar lät inte vänta på sig. I Grekland och Spanien ledde det till ett snabbt uppsving för partierna Syriza och Podemos, medan det brittiska Labour-partiet togs över av dess vänsterfalang med hjälp av en ung gräsrotsrörelse. I USA kan startskottet för den då relativt okände senatoren Bernie Sanders osannolika politiska uppstigande sägas ha varit Occupy Wall Street-protesterna 2011.

Det faktumet att alla dessa rörelser hittills har misslyckats med sina direkta politiska mål (möjligen med undantag för Podemos som nu sitter i regeringsställning) innebär inte att de har misslyckats

på längre sikt. De partier som har bestraffats hårdast för krisen är mitten-vänsterpartier. Denna "tredje vågens" socialdemokrati, med galjonsfigurer som Tony Blair, Gerhard Schröder och Bill Clinton, var instrumentell för nyliberalismens konsolidering i västvärlden. Om dessa partier idag inte helt har "pasokifierats" som i Grekland, Frankrike och Nederländerna, befinner de sig i alla händelser överallt under ständig attack från vänster.

Milburns analys är mestadels övertygande. När det gäller att ge förslag på hur denna "Generation Vänster" ska lyckas förändra världen är resultaten dock inte lika imponerande. Han pekar på att idén om vad vuxenhet innebär håller på att förändras på grund av olika ekonomiska och sociala processer. Till exempel gifter sig dagens unga i regel tio år senare än föregående generationer, och många flyttar hemifrån långt senare än förut. Eftersom de flesta förmodligen aldrig kommer att ha råd att köpa ett eget hem menar han att denna generation är den första som kan komma att göra sig av med privat egendom som koncept. Istället hävdar han att *millennials*, som är socialiserade i en uppkopplad värld där tillgång till information och tjänster ofta är gratis, kan göra idén om allmänningar (commons) gångbar i resten av samhället. Han ser också framför sig hur pensionärer ska befrias från sitt beroende av finanskapitalet (eftersom pensionsfonder ofta är beroende av finansmarknaderna) och ingå en politisk allians med de unga. Frågan hur det ska gå till i praktiken lämnas dock obesvarad. Det är en vag och förvånansvärt torftig slutsats på en annars stark argumentation.

Det finns också flera angränsande teoretiska perspektiv som lyser med sin frånvaro i boken. Milburn är inte först med iakttagelsen att ungas situation idag på många sätt är radikalt annorlunda jämfört med för bara ett par decennier sedan. Ingen referens görs till exempelvis Guy Standings klassiska texter om prekariatet. Även moderna generationsmotsättningar har studerats förut. I slutet av 1990-talet myntade den danske sociologen Gøsta Esping-Andersen begreppet "chrono-politics" för att beskriva den då gryende konflikten mellan unga och äldre (detta begrepp har fått viss spridning i USA på senare tid för att diagnosticera situationen där).

Esping-Andersen drog även slutsatser som Milburn inte gör. Enligt honom är denna intergenerationella konflikt asymmetrisk till de äldres fördel: de äldre generationerna har fördelen att de är mer politiskt organiserade än yngre, och de gynnas av att unga inte är intresserade av

Dagens äldre: världsbilden har koagulerat (men hus har de).

FOTO: JOHNERBILDBYRÅ

att reducera förmåner för äldre, eftersom det skulle drabba dem själva senare, utan snarare vill öka allas förmåner. Det är alltså billigare och röstmässigt mer lukrativt för politiker att tillgodose de äldres politiska önskningar. Det får anses vara en svaghet att Milburn inte tycks vara medveten om denna litteratur.

Bokens övergripande slutsats håller dock. Det är en vedertagen uppfattning att människor blir mer konservativa med åren, enligt Winston Churchills klassiska devis. Så har det ofta sett ut. Men en förutsättning för att det ska ske är att de unga till slut når en position där de börjar tjäna på konservativ politik. Att så många ur *baby boomer*-generationen så lättvindigt kunde överge sina 68-ideal berodde förstås på besvikelsen över den reellt existerande socialismens katastrofala misslyckande, men till stor del också på att dåtidens kapitalism erbjöd dem ett bättre liv än deras föräldrar hade haft.

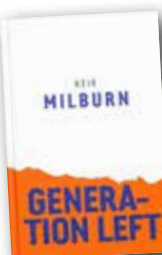
Dagens unga, som i många västländer ofta varken kan räkna med att bli husägare eller medelinkomsttagare, har dock inte mycket att hoppas på. Om inget drastiskt görs politiskt kommer de i många fall att ta med sig sin prekaritet in i vuxenlivet. Ett sådant tillstånd gör att man inte längre kan räkna med att de gamla lagarna om ålderdomens tilltagande konservatism kommer att gälla framöver. Om man inte har något man är rädd att förlora, är man inte heller rädd för att ta politiska chanser.

Det är ännu för tidigt att säga vad coronakrisen kommer att leda till, men om även de mest optimistiska prognoserna visar sig stämma är det troligt att den

bara kommer förstärka denna dynamik. 26 miljoner arbetslösa i USA talar sitt tydliga språk. Trots att äldre är mer sårbara för själva viruset, är det ett statistiskt faktum att ekonomiska kriser på lång sikt framförallt drabbar den generation som just har trätt in eller är på väg in på arbetsmarknaden. Man kan därför förvänta sig ännu mer "kronopolitik" i framtiden. Mycket tyder också på att den nästkommande generationen, generation Z eller "zoomers", i många frågor står ännu längre till vänster än millennials.

En risk är visserligen att många lockas av extremhögern i takt med att de blir äldre. Men det faktumet att den stora majoriteten av de unga, till skillnad från de äldre, bor i urbana och multikulturella miljöer idag borde enligt Milburn göra dem immuna mot det. Man kan bara hoppas att han har rätt. Oavsett vilket, står det klart att så länge en tillräckligt stor del av baby boomer-generationen är i livet kommer de i kraft av sitt antal att avgöra de flesta politiska val till konservativa partiets fördel. Men det tillståndet kommer inte att vara för evigt. ✖

Jonas Elvander

GENERATION LEFT
KEIR MILBURN
Polity 2019

Rysk roulette: sannolikheten att vi alla går under inom 100 år är en på sex.

FOTO: ALAMY

Själv är bäste utrotare

FILOSOFI

Mänskligheten har kommit så långt att vi inte längre behöver oroa oss för att naturen ska utrota oss. Vi kan göra det själva.

The Precipice startar med en nära döden-upplevelse. Under Kubakrisen 1962 befann sig fyra kärnvapenbestyckade sovjetiska ubåtar runt ön. USA släppte sjunkbomber för att tvinga upp båtarna till ytan samtidigt som luften höll på att ta slut ombord. Någon radiokontakt med Moskva hade de inte; kanske hade kriget redan börjat däruppe? I det pressade läget ville kaptenen på en av ubåtarna avfira sina kärnvapen. En enda officer stoppade honom och avvärjde katastrofen.

Toby Ord vill ge oss en klar bild av de risker som hotar mänsklighetens överlevnad, "so that we will make the choices necessary to safeguard our future". Det är moget och rationellt tänkt, men jag frestas redan att komma med min första invändning. Vi har en ganska klar bild av hur vi borde hantera coronaviruset – har det hjälpt Trump att fatta de nödvändiga besluten? Politiken visar oss, gång på gång, att kunskap inte är allt.

Ord, som är född 1979 i Australien, är etikfilosof vid Oxforduniversitetets Future of Humanity Institute. Han vill att vi ska ägna mer uppmärksamhet åt storskaliga existentiella hot. Det internationella organ som övervakar avta-

len om biologiska vapen, skriver han, har mindre budget än en genomsnittlig McDonald's-restaurang.

I *The Precipice* går han igenom allt som skulle kunna sätta punkt för mänsklighetens historia: stora asteroidnedslag, gammalblaxter från kolliderande neutronstjärnor, klimatförändringar, supervulkaner, genteknik, urspårat artificiell intelligens. Ett 70-tal specialister på allt från biologi till ekonomi har hjälpt honom under arbetet. Kärnvapnen är det knappt någon som oroar sig för längre, men det finns fortfarande 7 000 aktiva stridsspetsar i världen, påminner Ord; fullt tillräckligt för ett avskedsfyrverkeri.

Ord är en filosof av det slag som tycker om att sätta siffror på sådant som är svårt eller omöjligt att kvantifiera. Risken för kärnvapenkrig under Kubakrisen uppskattar han till mellan 10 och 50 procent, men en siffra med så stor felmarginal är inte särskilt meningsfull.

När han har summerat alla risker kommer han fram till att sannolikheten för att mänskligheten går under de närmaste 100 åren är en på sex – lika stor som om vi spelade rysk roulette med en kula i revolvern. De hot han bedömer som allvarligast är de som beror på oss själva, och som vi själva kan förhindra. Svårigheten, skriver han, är den växande klyftan mellan vår teknologiska makt och vår mentala mognad. Det är inte vilken rysk roulette som helst: det är ett

gång barn som leker med revolvern.

När USA förberedde det första kärnvapenprovet ("Trinity", i juli 1945), fanns det en viss osäkerhet om vad som skulle hända. I explosionens centrum skulle det bli över 15 miljoner grader varmt – samma temperatur som längst inne i solen. En av de ledande forskarna, Edward Teller, varnade för att det skulle kunna utlösa en okontrollerad fusionsreaktion av samma slag som inuti solen. Kunde de vara säkra på att de inte satte eld på världen? Beräkningarna för att avgöra sannolikheten för en global fusion fortsatte ända fram till dagen för provet. Det visar vilka risker människor är beredda att ta, menar Ord. Ljusblixten från bomben var så stark och långvarig att en av åskådarna, Harvarduniversitetets rektor James Conant, trodde att det värsta hade hänt.

Att läsa *The Precipice* i coronatider är lugnande, på ett kärt och realistiskt vis. Det är lätt att överskatta den skada som epidemier kan ställa till med, skriver Ord. Spanska sjukan, som bröt ut i slutet av första världskriget, dödade fler människor än de båda världskrigen tillsammans, men det var krigen – som vi själva var ansvariga för – som förändrade världen. Mellan en fjärdedel och hälften av Europas befolkning kan ha dött i digerdöden utan att det medeltida samhället kollapsade. Mot det kan man förstås invända att den tidens jordbruksbaserade civilisation var mer robust än vår högteknologiska.

Bokens stora förtjänst är att Ord aldrig är ute efter att skrämma sina läsare. Han tar klimatförändringarna på allvar, men varje gång några siffror eller slutsatser är osäkra är han noga med att påpeka det. Han erbjuder de hårda siffrornas tröst. Vi kan förlora samtliga pollinerande insekter utan att jordbruksproduktionen sjunker med mer än tre till åtta procent. För 55 miljoner år sedan innehöll atmosfären fyra gånger så mycket koldioxid som idag, utan att medeltemperaturen skenade iväg mot obeboelighet.

Kommer ni ihåg rädslan för överbefolkning? Så här lät det 1969, när Paul Ehrlich varnade för befolkningsexplosionen: "Sometime in the next 15 years, the end will come – and by 'the end' I mean an utter breakdown of the capacity of the planet to support humanity." Sedan dess, skriver Ord, har folkökningen minskat med hälften och fortsätter att falla. 1950 födde varje kvinna i genomsnitt fem barn. Nu är vi nere i 2,47; inte långt från de 2,1 barn som krävs för att befolkningen inte ska minska. Som det ser ut nu kommer världens befolkning att plana ut strax över 11 miljarder människor år 2100. Jag

tror inte att det är Ords avsikt, men det får mig att undra hur mycket av vår klimatdebatt som i framtiden kommer att påminna om Ehrlich.

Eftersom hans intressen är så breda, berättar Ord i förbigående en hel del spännande saker. Växternas fotosyntes är beroende av vulkanutbrott som förser atmosfären med koldioxid – till och med vulkaner är viktiga för ekosystemet. Har du hört talas om Norman Borlaug, mannen som påstås ha räddat hundratals miljoner liv? Borlaug tog initiativet till 1960-talets ”gröna revolution” där tredje världens jordbruk försågs med grödor som höjde avkastningen.

Artificiell intelligens är det som gör Ord mest oroad. Tekniken har stått och stampat sedan 1950-talet, men nu håller självlärande system på att närma sig ett genombrott. Här är det lätt att föreställa sig samma accelererande utveckling som på kärnvapnens område: från att ledande fysiker förklarade att kärnvapen var omöjliga dröjde det inte länge till Hiroshima och kalla kriget. Vi

framåt eller bakåt. Antingen tackar vi ja till vad våra självutnämnda herrar i Kalifornien och Kina planerar åt oss, eller så kan vi lika gärna återvända till medeltiden. Istället bör vi föreställa oss utvecklingen som en kompassros eller en expanderande sfär – ”framåt” är 360 grader. Det som vi kallar ”framåt” är bara en smal sektor av alla tänkbara framtider. Säger man nej till artificiell intelligens betyder det inte att man

”Å ena sidan är Ord rädd för artificiell intelligens. Å andra sidan är hans förhoppning om att mänskligheten ska kolonisera stjärnorna identisk med transhumanisternas.”

vill stoppa utvecklingen – det betyder att man känner större lockelse från 359 andra spännande framtider, som alla är ”framåt”. Vi har inte ens börjat föreställa oss vad som finns i de andra riktningarna, men det borde vara på tiden. De Silicon Valley-miljardärer som tror att de leder utvecklingen, klarar inte av att använda sina resurser till något mer kreativt än att förverkliga gam-

Vi behöver förstå våra önskningar, behov och psykologiska drivkrafter. Läs några intervjuer med människor som arbetar med artificiell intelligens och fråga dig hur väl de förstår sina egna motiv. Den teknik som en stressad, olycklig och oreflekterad människa drivs att utveckla behöver inte ha någonting gemensamt med vad som – med Ords uttryck – får mänskligheten att blomstra.

En djurart existerar i vanliga fall mellan 1 och 10 miljoner år. Ur det perspektivet befinner sig människan i tonåren: ”just old enough to get ourselves in serious trouble.” Hästskokrabban har existerat i 450 miljoner år. Vad skulle vi kunna uträtta om vi lever lika länge, frågar Ord. Vi kommer inte att kunna räkna med status quo: vid det laget kommer Afrika att ha delats på mitten på grund av kontinentalplattornas rörelse, och jordklotets rotation har bromsats upp så att ett dygn är 25 timmar.

Ord drar ut perspektivet ännu längre in i framtiden: vi skulle kunna lämna den här planeten och kolonisera galaxerna. Han föreställer sig oändligt expanderande framsteg, och ägnar så mycket utrymme åt det som om det vore det enda som gjorde mänsklighetens framtid värd att rädda. Kanske, skriver han, är vi det enda intelligenta livet i universum – ”then responsibility for the history of the universe is entirely on us”. Framtida generationer som nöjer sig med att sitta under korkeken är inget för honom.

Den här framtidsvisionen innebär att *The Precipice* innehåller en olöst motsättning. Å ena sidan är Ord rädd för artificiell intelligens. Å andra sidan är hans förhoppning om att mänskligheten ska kolonisera stjärnorna identisk med transhumanisternas. Hur går det ihop? Transhumanisterna önskar sig teknologiskt förbättrade kroppar som ska utvecklas bortom det mänskliga; en ledande företrädare är Ray Kurzweil, numera forskningschef vid Google. Människan ska antingen smälta samman med överlägset intelligenta maskiner eller ersättas av dem – det är lite oklart vilket scenario de betraktar som mest önskvärt. I båda fallen är målet en explosion av artificiell intelligens som uppfyller universum.

Vill man ha AI-kritik är det mycket mer givande att läsa Jaron Lanier, förslagsvis *Dawn of the New Everything* (2017). Lanier är en störigt självständig tänkare som

Borta bäst: vi skulle kunna kolonisera galaxerna.

FOTO: SHUTTERSTOCK

behöver ”AI safety research”, säger Ord. Det behöver vi inte alls, säger jag. Inget tvingar oss att utveckla AI om vi inte vill.

Borde vi för säkerhets skull bromsa eller skjuta upp den tekniska utvecklingen, frågar Ord. ”If we pushed back all new risky technologies for a century, that might mean all of us alive today are protected from death in an existential catastrophe.” Han svarar själv: det skulle vara önskvärt, men det finns mer realistiska strategier. Bakom den tankegången ligger en missuppfattning som jag skulle vilja komma tillrätta med.

Vi behöver komma bort från föreställningen att den tekniska utvecklingen är en rät linje, längs vilken vi bara kan röra oss

mal science fiction från 1950-talet: tänkande maskiner, självkörande bilar. De drömmar inte tillräckligt stort.

Vad vi verkligen behöver är inte långsammare utveckling eller forskning om säkrare AI. Vad vi behöver är något som en betydligt mindre tekniskt avancerad civilisation förstod för 2 500 år sedan: Känn dig själv. *Gnothi seauton* stod det utanför Apollontemplet i Delfi. Det betyder: så länge vi inte förstår oss själva spelar det ingen roll hur teknologiskt mäktiga vi blir. Vi kommer att förbli frustrerade och olyckliga. Vi kommer att kräva att den tekniska utvecklingen ska ge oss ännu mer avancerade presenter, eftersom den förra leksaken inte gjorde oss lyckliga i mer än fem minuter.

inte är rädd för teknik, eftersom han har befunnit sig vid idéutvecklingens frontlinje ända sedan han var med om att konstruera de första virtual reality-systemen på 1980-talet.

”Humanity is currently in control of its own fate. We can choose our future”, skriver Ord. Det stämmer naturligtvis. Vi är dömda till ansvar, men när jag ser hur människor beter sig i praktiken måste jag fråga mig om vi vill planera vår framtid. Snarare ser det ut som att det är förbjudet för människan att styra sin framtid – framtiden ska liksom bara råka hända. Vi får bara använda vår intelligens till att anpassa oss efter den senaste tekniken, aldrig för att avgöra vilken teknik som skulle vara människovärdig att utveckla. Vilka politiker erbjuder en vision som sträcker sig 100 eller 500 år framåt? Människor vill inte axla det ansvar vi skulle få om vi spelade huvudrollen i vår egen historia; vi föredrar rollen som barn, till hälften oppositionella, till hälften beskyddade. Vi vill leka och bråka i baksätet medan pappa kör bilen. Vi vill satsa hela vår mångsidiga begåvning på att jaga kort-siktiga, egoistiska triumfer, medan vi litar på att någon annan, någon annanstans, tar ansvar för helheten.

Samma invändning uppstod medan jag läste Nick Bostroms *Superintelligens* (2017), som Ord hänvisar till. Bostrom gör sitt bästa för att varna oss för att vi inte kommer att kunna kontrollera överlägset intelligenta maskiner – men hela poängen med AI är att förlora kontrollen. Människor vill inte ha kontroll. Vi vill ha en förälder, så att vi tryggt kan göra uppror mot varje regel, men ändå känna oss sedda och omhändertagna av någon som är starkare.

Vi kan naturligtvis strunta i de existentiella risker som Ord räknar upp, men det är i så fall ett medvetet val. Mänskligheten har blivit så mäktig att

vi är tvungna att välja eller utforma våra egna risker. Det är ingen avundsvärd position. ✨

Håkan Lindgren

**THE PRECIPICE
EXISTENTIAL RISK
AND THE FUTURE
OF HUMANITY**
TOBY ORD
Bloomsbury 2020

Manhattan: Woody Allens hemmaplan.

FOTO: ALAMY

Romantisk som staden han älskade

MEMOARER

Woody Allens film *Manhattan* inleds med huvudpersonen Isaac Davis voice-over.

Med en karaktäristisk blandning av iver och ångslan provar tv-komikern olika öppningsfraser till en roman som ska behandla förfallet bland samtidens värderingar. Över svartvita bilder på stadslandskap och Gershwins ”Rhapsody in Blue” hör vi honom avfärda ett par-tre möjligheter: de är för cyniska, arga, mesiga eller mästrande. När han till slut hittar rätt är det för att han låter sig ge efter för det lyriska tonläge som är huvudpersonens eget. Han beskrivs inte längre utifrån utan inifrån, och med en dramatisk metafor: ”Han var lika tuff och romantisk som staden han älskade. Bakom hans svartbågade glasögon dölde sig ett katt-djurs lömska sexuella kraft. New York var och skulle alltid förbli hans stad.”

Åskådaren ges ett ironiskt avstånd till Davis patos, vi ler åt honom, men den komiska effekten förminskar honom inte. Den låter honom vara sig själv på ett

sätt som en saklig formulering i mer, låt säga, ”sociologiska” termer inte skulle göra. I självbiografin *Apropos of Nothing* provar Allen likt Davis ett par olika grepp i sitt försök att skriva sin livshistoria, men även när han hittar rätt lyckas han inte hålla fast tonläget särskilt länge. Han må spela någon version av sig själv i sina filmer, men självbiografin som form passar honom inte. Genom större delen av boken får man känslan att han egentligen inte hade någon lust att skriva den, och när han på slutet sammanfattar vad han försökt göra i boken, låter det som en elev som avslutar en skoluppsats.

Bokens titel avspeglar Allens ambivalenta förhållande till sitt eget kändisskap och skrivandet av själva biografin. Det har sagts att varje självbiografi berättar historien om sin egen tillkomst: hur författaren kom att bli en person av sådan betydelse att folk vill läsa hans självbiografi. Självbiografier skrivs alltså aldrig helt apropå ingenting. Men Allen tycker om att upprepa att han aldrig har gjort en storartad film, att han inte är en riktig konstnär och absolut ingen intellektuell. Han är bara en lustigkurre, och

komedin, säger han, står långt under tragedin som berättelseform. Författaren själv förnekar alltså att han är en person av tillräcklig betydelse för att publicera memoarer: på så sätt är de skrivna aproprio ingenting.

Om man betänker att Allen är en stor Bergmanfantast, är det inte så konstigt att han ger sina egna verk en hård dom. Allen saknar det tålmod som krävs för att komponera så måleriska scener och så lyriska repliker som Bergman, och att lämna tillräckligt avstånd mellan det som visas och det som sägs att ett spänningsfält uppstår mellan dem. Allens filmer är fulla av vardagligheter och hans språk är inte den sparsmakade poesin utan den snackighet som är tagen direkt från den judiska underklassens köksbord i Brooklyn.

Hans geni är av ett helt annat slag än Bergmans, men han själv är blind för detta just för att det ligger så naturligt för honom och är så opolerat. Det är sant att en del av Allens komik bara är tramsig, men inte ens hans renodlade komedier, som *Död och pina*, är ytliga eller ointelligenta. *Kulregn över Broadway* och *Dur och moll* erbjuder båda en skarpsinnig satir av egenkärlek. I *Hannah och hennes systrar* och *Harry bit för bit* lyckas han med en *tragicomik* som ger åskådaren en än mäktigare katharsis än renodlade tragedier gör. Att skratta åt det absurda istället för att rasa mot det eller förtvivla över det är att förlika sig med världen genom att bejaka den. Detta är ursprunget till den judiska humorn – att le åt den egna litenheten och oförmågan att förstå eller bemästra världen hör ihop med en tilltro till Gud.

Att det inte handlar om falsk blygsamhet när Allen nedvärderar sina verk bekräftas också av sättet på vilket *Aproprio of Nothing* är skriven. Närhelst tillfälle ges

"I det allmänna medvetandet bestyrks Farrows anklagelser av Allens förhållande med den 35 år yngre Soon-Yi Previn."

avleder Allen uppmärksamheten från sig själv. Som av en ångslan över att de egna upplevelserna och tankarna inte skulle vara tillräckligt intressanta lägger han in långa redogörelser för vilka skådisar och fotografer han jobbade med på den och den filmen. Dessa partier är lika långtråkiga och krystade som tacktal på Oscarsgalan. Inte heller får vi veta mycket av substans om någon av dessa kändisar: de beskrivs sällan i mer ingående termer än "geni", "briljant" och "förtjusande".

Man skulle ha kunnat tro att Allen i sin självbiografi med fördel kunde använda samma rappa, drivna röst vi känner från

voice-overn i filmerna, där kvicka, träffande beskrivningar och anekdoter rundas av i komik. Men det fungerar inte. Allen står inte länge ut med att se läsaren i ögonen. Det är bara i fiktionen han kan slappna av. Humorn kommer sällan till sin rätt i boken utan konkurrerar istället med själva berättandet. Man tröttnar snabbt på det eviga skojandet som ju också är en dörr med vilken Allen stänger

Woody och Soon-Yi: folk misstycker.

FOTO: JIM SPELLMAN/GETTY IMAGES

läsaren ute. De sexuella anspelningar som tämjs och blir roliga i filmerna tack vare att hans komiska rollfigur alltid är ganska löjväckande låter här gubbsjuka.

Formen åsido finns här en hel del som kan vara av intresse för Allenfantaster. Mest givande är de nya inblickar vi får i ursprunget till olika roller eller intriger i

filmerna. Här tänker jag inte på det att vi får bekräftat att det i mångt är Allens egen barndom som framställs i den charmiga *Radio Days* eller i Alvy Singers tillbakablickar i *Annie Hall*.

Intressantare är det då att se hur Allen har plockat enstaka bitar ur livet och sedan spunnit fiktiva historier av dem. När han berättar om sin före-detta, Louise Lasser, förstår vi att det var hennes mamma, en inredningsarkitekt med psykotisk läggning, som gav honom idén till *Interiors*. Filmen återger inte en verklig historia och återskapar inte hela Lassers

familj. Kärnan av verklighet är bara rollfiguren Eve, en mor som sprider ångest och kyla omkring sig; en katastrofalt labil narcissist som styrs av estetisk perfektionism och kontrollmani. Utan att Allen är medveten om det blottar han här en del av sitt konstnärliga geni: hans människokännedom i kombination med förmågan att låta en verklig personlighetstyp uppbaras i all sin betydelse genom en historia och förhållanden med andra karaktärer som alla reflekterar hennes natur.

När Allen spelar i sina egna filmer är det med små variationer på en grundläggande komisk typ. Det brukar sägas att han helt enkelt spelar sig själv, och likheterna bekräftas av boken. Hans rollfigur lever ofta i en intellektuell miljö där han, med sina enklare och mer fysiska nöjen, sticker ut. Allen är liksom alla rollfigurer han spelar ängslig av sig – vi får veta att han lider av vad han benämner "ingångsfobi", rädslan för att ringa på och gå in på festen. (Kraftfullt stoff för en komedi – man undrar varför han aldrig har gestaltat denna neuros i någon film.)

Men när man ser honom i verkligheten – intervjuad i Robert Weides dokumentär från 2012 till exempel – ger han ett sansat, snällt och reserverat intryck som snarare är motsatsen till hans omogna och passiv-aggressiva, komiska persona. Själlivet och intellektet är alltså desamma – det är vad gäller socialt temperament som rollfigurerna skiljer sig från Allen. Allen är blyg, och berättar hur han under sina år som ståuppare led av fruktansvärd scenskräck.

Att vara blyg är inte detsamma som att ha dåligt självförtroende. Det är att känna ett gap mellan det inre och det yttre, det privata och det sociala, som om de vore två helt olika sfärer. För de flesta vuxna människor har frågan om hur de ska uttrycka sig inför andra, vem de ska vara socialt, ett ganska okomplicerat svar. Deras inre genererar naturligt ett yttre. Men blyga människor kan ibland bara hitta fram till en social persona genom att ta på en mask som uttrycker vem de är samtidigt som den skyler dem för direkt inblick.

Liksom många andra blyga skådespelare hittade Allen ett sätt att vara sig själv inför andra människor just genom att spela, genom att förvandla den egna personen till en persona. Bara bakom sin komiska mask kan Allen uttrycka sig. Att skriva sakligt och rättframt om sina egna upplevelser och sitt inre, i den stil som tillhör självbiografin – det kan han inte göra. När han tvingar sig själv att tala öppenlydigt så ger han – inte trots detta, utan just därigenom – en förvrängd bild av sig själv.

>>

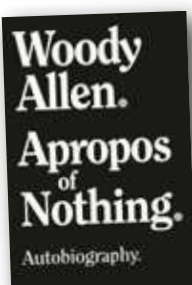
Varför har då den folkskygge Allen valt att publicera en självbiografi, och varför just nu? Många kommer att se sin gissning bekräftad i titeln, som ju lätt kan tas för en ironisk anspelning på det att han nyligen hamnat i hetluften, då anklagelserna om övergrepp mot dottern Dylan väckts till liv igen. Historien är 25 år gammal, men det är bara de senaste fem sex åren som den kommit att skada honom på allvar. Flera skådespelare vägrar nu spela i hans filmer och några har till och med gjort avbön för att ha samarbetat med honom tidigare.

Sonen Ronan Farrow som med sin rapportering om Harvey Weinstein har etablerat sig som en mäktig kraft inom amerikanska medier uppviglade i vintras en mobb på förlaget som skrivit kontrakt med Allen för *Apropos of Nothing*. Förlaget, som just hade publicerat Farrows bok *Catch and Kill*, gav efter för trycket, och Allen fick hitta en annan utgivare.

Allen behandlar förvisso anklagelserna, som Mia Farrow gjorde när de två låg i vårdnadstvist om Dylan och Ronan. Dylans berättelse låter i sig trovärdig, och i det allmänna medvetandet bestyrks hennes anklagelser av Allens förhållande med den 35 år yngre Soon-Yi Previn, adoptivdotter till Mia Farrow. Men Allens grundliga bestridande av alla anklagelser i boken är än mer trovärdigt, och sammanfaller med utslaget av två rättsliga utredningar samt det ingående vittnesmål sonen Moses publicerat på en blogg.

Ändå verkar Allen bara måttligt intresserad av att återupprätta sitt rykte, och han kan inte låta bli att lägga in lättsamma vitsar titt som tätt även i den här delen av boken. Som halvdöda djur dimper de ner och ligger och vrider sig framför läsaren. Det är plågsamt, särskilt som man oundvikligen läser detta avsnitt genom belackarnas ögon och känner hur han genom denna lättsinnighet spelar dem i händerna. Inte ens – eller kanske särskilt inte – för detta tunga ämne klarar han av att tala allvar ett par minuter. ✱

Ulrika Carlsson

APROPOS OF NOTHING
WOODY ALLEN
Arcade 2020

Figaros bröllop: radikal samhällskritik.

FOTO: GARSINGTON OPERA

Förälskad i friheten

BIOGRAFI

Poeten Fernando Pessoa skrev: "Att vara en enda är ett fängelse." Det fängelset undvek Beaumarchais (1732–1799), som hann med att vara i tur och ordning och ibland samtidigt urmakare, musklärare och hovman, hemlig agent, dramatiker, vapenhandlare, redare och finansman, samt mot slutet av sitt liv förläggare (av Voltaire:s samlade verk).

Pierre Augustin Caron, som han föddes som, är det överdådiga stoffet för Erik Orsennas *Beaumarchais. Un aventurier de la liberté* (Beaumarchais. En frihetens äventyrare). Som ende son och arvinge i en parisisk urmakarfamilj var han pappa Carons ögonsten och fem systrars kelgris. I hemmet musicerade man, lekar lektes och en viss respektlöshet mot överheten uppmuntrades. Men när unge Pierre Augustin visade slyngelfasoner och försnillade ett fint ur inlämnat för reparation togs han inte bara i örat; han visades på porten... för att strax bli tagen till nåder igen.

Hans rastlösa sinne snurrade i takt med urens kugghjul, vars irriterande vibrationer han tidigt lyckades stabilisera med en finurlig uppfinning. Uppmuntrad av sin mentor, en kunglig urmakare, sökte han patent, som den falske "välgöraren" istället tillägnade sig. Men han missbedömde unge Caron, som tog strid inför både Vetenskapsakademien och i pressen. Detta krävde åtskilligt mod

eftersom någon i högre ställning då kunde få en ovän att försvinna i Bastiljens fängelsehålor för gott med ett kungligt så kallat *lettre de cachet*.

Snart hade han ersatt sin fiende som hovurmakare och leverantör av klockor till Ludvig XV:s fyra giftasvuxna döttrar. Med uren – både prydnadssaker och smycken – gjorde han sig snabbt outhärlig och blev då han också såg mycket bra ut de uttråkade prinsessornas favorit inom hovet. Han gick med liv och lust in för att roa och betjäna dem, lära dem spela harpa och pyssla om deras knähundar.

Orsenna kan här inte låta bli att "tappa" namn (efternamn vill säga, som ju *name-dropping* egentligen betyder), när han med en parallell till nutida förhållanden vill visa sin förtrogenhet med maktens inre cirklar: "Hur många vackra karriärer har inte lanserats efter tjänster gjorda åt en Danielle (Mitterrand), Bernadette (Chirac), Cécilia (Sarkozy), Carla (Bruni-Sarkozy), Valérie (Trierweiler – Hollandes olycksaliga sambo) eller Brigitte (Macron)?" Orsenna drar plumpet ännu en parallell som antyder hans ovanliga inblick bakom Élyséepalatsets kulisser, den om hur den blivande president Pompidous karriär tog fart sedan denne "på ett smart sätt" åtagit sig skötseln av en fond till minne av de Gaulles dotter Anne, som hade Downs syndrom.

När Pierre Augustins ena syster skymfligen övergivits av sin spanske friare begav han sig iväg till Spanien för att rädda hennes ära, av själve försteminis-

tern Choiseul försedd med det parallella uppdraget att knyta tätare kontakter med Spaniens Bourboner. Vår urmakare simsalabim förvandlad till diplomat!? Eller var systemens äreräddning istället täckmantel för honom som hemlig agent? En sak är säker, Pierre Augustin hade allt en sådan brukar behöva: briljans, charm och idoghet. Han förför en spansk markisinna efter noter för att hon i sin tur ska locka spanske kungen i säng och göra honom mer gynnsamt inställd till Frankrikes intressen. De gällde kolonin Louisiana, som Frankrike överlätit en del av till Spanien. Agenten får dock återvända hem med oförrättat ärende i båda sakerna.

Snart trängs istället i hans huvud så många ljudminnen från det spanska äventyret, och pockar på att ge form åt en berättelse, förlagd till Sevilla. För vem vill höra talas om en barberare från Poitiers? Tonerna av gitarrer och fandangos ihop med de folkliga idiomerna och uttrycken från gatorna i barndomens Paris – allt kommer till bruk. Men här går det undan: Beaumarchais som han nu får kalla sig, sedan han via ett förmånligt gifte har lyckats köpa sig adelskap, byter ut en ställning som kunglig sekreterare mot en som överste jaktintendent, för dyra pengar lånade av sin mentor, den stormrike finansmannen Pâris-Duverney. Som sådan dömer han i jaktbrottsmål, oftast

”En komedi om en gammal snuskhummer till förmyndare som grunnar på att gifta sig med sin fräscha myndling. Ung man kommer emellan. Hans Figaro var född!”

fattiga tjuvskyttar till hårda straff, som galärerna. En ologisk syssla, för vår ”frihetsäventyrare” som snart ska lägga ord i Figaros mun om allas lika värde. Och visst, Beaumarchais är förälskad i friheten – sin egen, vill säga.

Under tiden har Hämndens gudinna vakat. När en stor del skog säljs på rot köper han den genom en bulvan, eftersom han som jaktintendent inte får ägna sig åt skogsaffärer. Men hur naiv får man vara? Bulvanen snyter honom på köpeskillingen och tillskansar sig skogen.

För att komma över nesan med bulvanen skriver Beaumarchais en pjäs, som får nedgörande kritik. Under tiden har han också drabbats av den personliga olyckan att förlora både sin kära hustru och nyfödda dotter. Finns det då ingen gräns för hans olyckor? Nej, för nästa olycka som drabbar Beaumarchais är ett våldsam anslag mot hans förmögenhet. När den gode välgöraren Pâris-Duverney går bort tilldöms den laglige arvingen, som sänat gått miste om de hundratusentals *livres* som Beaumarchais fått. Och som

Beaumarchais: älskade friheten – sin egen.

FOTO: TT

pengarna mottagits utan några papper eller testamente är saken hopplöst förlorad. Ändå pågår processen i åtta år.

Katastrofen eggar hans förmåga till polemik. Hans ettriga inlagor i saken publiceras i pressen som rena följetongen, så underhållande är de med spirituellt inlindade giftpilar mot motparten och dennes anhang. Det roar och förströr hög som låg ända upp till kronprinsessan Marie-Antoinette, som får en av sina frisyrier döpt efter en av Beaumarchais' elaka smädelser.

Domen innebar total ruin för Beaumarchais. Även hans gamle far hamnade på gatan. Han är slagen men inte nere för räkning. Förkrossad, men överallt hyllad, äger han inget längre utom berömmelse och allmänhetens beundran. Över en natt vänder ödet och gör den förgelseväckande pamflettören till en frihetens martyr som tar strid mot godtycke och korruption. Rättsskandalen blev motståndarens, försteministern Maupeous fall.

Det är ännu femton år till stormningen av Bastiljen, men denna antydning till revolt oroar makten. Beaumarchais åtnjuter både folkligt och aristokratiskt stöd, men den gamle Ludvig XV ser i denne äventyrare någon som har en farligt briljant förmåga att elda på opinionen.

Prinsen av Conti, kungens kusin, råder honom att ge sig iväg till London för att ligga lågt och senare bli benådad. Och ett uppdrag har han. En mästertutpressare härjar där, och det gäller att få stopp på honom. Ironiskt nog ska den för sitt frihetspatos dömda nu själv utöva cen-

sur! Vad utpressningen gick ut på? Jo, fatala insinuationer om att de spanska Bourbonerna nog borde kunna expandera sina dynastiska anspråk norröver, i och med att det dröjer med tillökning för paret Ludvig XVI och Marie-Antoinette. Den tidens skvallerskribenter levde farligare än dagens och tvingades ofta i landsflykt. Beaumarchais lyckades med hjälp av inhyrda torpeder ur Londons undre värld spåra upp och med hot och mutor få stopp på den illvillige kolportören. Varpå vår vän raskt begav sig till Wien, där han gjorde sig ärende hos kejsarinnan Maria Teresia, som passade på att tacka honom personligen för ”ärräddningen” av dottern.

Under tiden går Beaumarchais med en historia malande i huvudet: en komedi eller moralitet som man sa då, om en gammal snuskhummer till förmyndare som grunnar på att gifta sig med sin fräscha myndling. Ung man kommer emellan och nästlar sig in i det burgna hemmet. Hans Figaro var född!

Men därmed inte sagt att hans väg var fri från fallor. För att fira att Comédie française antagit pjäsen ville hans vän och – som omväxling – gäldenär, hertigen av Chaulnes, fira framgången med honom hemma hos sin älskarinna. Med resultat att det blev Beaumarchais som hamnade i säng med henne, vilket gjorde hertigen galen av svartsjuka. Han satte efter först henne och sedan Beaumarchais; ända in i hans eget hus, där vår hjälte i faderns åsyn nära nog knivmördades.

Den 23 februari 1775 var det premiär på *Barberaren*. Det ska visa sig bli en ödesdag, eller noga räknat 60 timmars utdragen *suspense*, under vilka Beaumarchais går från yttersta nesa till största triumf. Under premiärföreställningen ”följer visslingar och burop under tredje akten på gäspningarna efter den första”, vilket får honom att febrilt spetsa till anrättningen, så när ridån åter går upp söndagen den 26 vet jublet inga gränser. Stormande succé! Till den grad att han av Marie-Antoinette inbjuds uppföra den i Versailles. Hur var det möjligt? På tre dagar, då ingen fick störa, hade alla scener setts över, dialoger hårdtagits, banaliteter strukits, pjäsen reviderats – intill oigenkännlighet.

45 år gammal ville Beaumarchais ägna resten av livet åt högre syften. Åt friheten, närmare bestämt kolonin Amerikas. Han bombarderar Versailles med förslag. Och Vergennes, utrikesministern, nappar! Frankrike faller gärna det perfida Albion i ryggen samtidigt som man vänder ett leende ansikte till London. Och så passar ju Beaumarchais så bra ihop med den där originella nyanlända amerikanske ambas- >>

sadören, Benjamin Franklin, uppfinnare av åskledare visst också.

Vår vän handlar nu med vapen. Och för att frakta dem förvärvar han 40 fartyg, alla under bekvämlighetsflagg, som han inspekterar än i Le Havre, än i Marseille. Brittiske ambassadören anar oråd och följer hans rörelser på avstånd. Franklin får tåla sig, Ludvig tvekar, eller velar, liksom hans utrikesminister. Under tiden ruinerar sig Beaumarchais, vars avtal med amerikanerna ger dem rätt att betala den senare i form av ris, tobak och spann-

Urens kugghjul: vår hjältes rastlösa sinne snurrade i takt.

FOTO: ALAMY

mål, eftersom de saknar kontanter. Men det blir ingen betalning i någon form. Den nya nationen låtsas inte om sin skuld, inte ens när Frankrike först av alla erkänner det 1778. Otack är världens lön.

Amerikaäventyret blir hans sämsta affär någonsin. Men bums samlar han åter en nått liten förmögenhet, denna gång på de sanitära förhållandena i Paris, som är överbefolkat i en hopgyttrad osund bebyggelse. En företagare och ingenjör, Périer, som varit med och byggt upp fransk industri, bland annat med hjälp av Watts ångmaskin, drar in Beaumarchais i sitt vattenledningsprojekt. I bolaget *Compagnie des Eaux*, föregångare till dagens *Veolia*, blir Beaumarchais' störste aktieägare och pr-man. Lönsammare företag kan knappast tänkas, för alla behöver vatten och snart löper ledningar från hus till hus. Beaumarchais såg att Paris måste moderniseras, bli rent och snyggt.

Publiken får vänta på *Figaros bröllop* till 1784. Men ryktet går i förväg, långt utanför landets gränser; privatföreställningar ges. Precis före det första privata uppförandet inför hovet 1783 anlände en ryttare i sporrsträck med beslut om att stoppa det, på kungens order. Beaumarchais flyr för säkerhets skull. återigen till London. En herreman inbjuder då hela teatersällskapet att uppföra pjäsen, som då hette *Den galna dagen*, på sitt slott norr om Paris. Snart har tillstånd utverkats av en lägre rankad censor, den ena handen

vet uppenbarligen inte vad den andra gör. Den 27 april 1784 talas det inte om annat i Paris.

I företalet till *Figaros bröllop* säger sig Beaumarchais "ha utformat handlingen kring en kritik av en mängd missförhållanden som plågar samhället" Om han för den skull eftersträvade ett nytt? Om han såg sig i den avgörande roll som revolutionens Danton tillskrev honom som "den som i själva verket avrättade adeln"? Visst är den fråga som Figaro riktar till greven i början av femte akten upprorisk så det förslår: "Vad har ni gjort för alla dessa förmåner? Ni har gjort er besväret att födas, inget annat. I övrigt är ni bara en vanlig människa." Ändå kan man inte säga att han var anhängare av revolutionen; ställd inför valet av samhälle skulle han nog föredragit ett som han bäst kunde raljera över.

Men han är åter ruinerad, så det gäller att snarast finna en tonsättare till pjäserna. Da Ponte, venetianare, avsatt präst och roué, är librettist i Wien. 1785 sökte han ett nytt ämne att omvandla till opera. Varför inte pjäsen som alla talade om, "Den galna dagen"? Han föreslår den för Mozart, som blir överförtjust och komponerar melodierna i snabb följd, på tre veckor sågs det, allteftersom Da Ponte överlämnade librettosidorna.

Men Beaumarchais var redan inne i nästa projekt: att följa upp sitt initiativ till den första upphovsmannalagen. Trött på att kämpa för att få betalt av teatersällskap och bokhandlare, samlade han redan i juli 1777 ett konvent för dramakonsten, senare omdöpt till Byrån för dramatisk lagstiftning, och därpå omvandlad till Société des auteurs et compositeurs dramatiques, där hans byst än idag pryder dess stora konferenssal i Paris 9:e arrondissement. Till slut vände han sig till Ludvig XVI med sin vädjan: det väl inte var mer än rätt att pjäsförfattare i lag tillerkänns äganderätten till sina verk. Ärendet blev liggande tills Nationalförsamlingen den 13 januari 1791 antog lagen som upphävde Comédie française:s exklusiva privilegier och medgav upphovsrätt för författare och kompositörer.

Ända upp i 60-årsåldern tog Beaumarchais aktiv del i affärslivet. Han kom över ännu fler vapen, en hel depå i Holland, som han gärna ville överlämna till revolutionärerna i Paris. Men de fick för sig att han tänkte leverera dem till Republikens fiender. Det är bara för att hans väninna, den älskvärda grevinnan, också råkar vara förtrolig med Paris överåklagare, som han slipper undan giljotinen. Han tvingas fly till London ännu

en gång, och återkommer sedan lagom till kungens avrättning under Terrorn.

Han benådas åter, men beordras utlevera vapenlagret. Trogen sin natur kan han inte låta bli att låtsas att det redan har utskleppats till Amerika och låter i hemlighet utrusta ett kaparfartyg för att göra detta i efterskott. Återigen hotas han av giljotinen, varpå följer två påfrestande år på flykt under strapatser och armod, ömsom i Frankfurt och Hamburg. Vapnen beslagtogs slutligen i Holland av engelska flottan, som sent omsider sänder honom en struntsumma i ersättning.

Först 1796 kan han han äntligen återse sina nära och kära i Paris. Han fortsätter – mentalt rörlig in i det sista – att spinna nya planer; suppliken om att få bli ambassadör i de nya Förenta staterna bevärdigas inte med ett svar av den nye utrikesministern Talleyrand. Han får inte ens det pass som han i andra hand utbett sig. Därmed grusades Beaumarchais dröm om att en gång få uppleva Amerika.

En briljant ung militär vid namn Bonaparte korsade förresten också hans väg. Påpasslig som alltid föreslår Beaumarchais den uppåtgående stjärnan att köpa hans övergivna palats mittemot resterna av Bastiljen. Inget napp där heller.

Den store frihetsäventyraren, Pierre Augustin Caron de Beaumarchais dör vid 77 års ålder 1799. Som ett kvicksilver, eller kanske snarare en fjärl, hade han rört sig genom tillvaron, som han skaffade sig så många som möjligt av, och de artade sig alla till veritabla berg och dal-banor.

Man kan undra varför Erik Orsenna har valt Beaumarchais som ämne. Inte mycket förenar dem, även om akademiledamoten gjort sig känd som opportunist och mångsysslare han också, med en bana som bland annat rådgivare till president Mitterrand, ledamot av Högsta förvaltningsdomstolen och diverse expertkommittéer, samt företagare i e-boksbranschen. Men Orsennas poserade flyhänthet – jo, ordets betydelse är enbart negativ – gör honom på samma gång tankspridd och anspänd, ämnets "olidliga lätthet" till trots. Boken är ändå läsvärd för den fantastiske huvudpersonens och hans otroliga levnadsödes skull. ✨

Ninna Rösiö

BEAUMARCHAIS
UN AVENTURIER
DE LA LIBERTÉ
ERIK ORSENNA
Stock 2019

Bilkrängaren: kommer inte att framhålla skavanker.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Tro mig!

PSYKOLOGI

För några år sedan bodde jag i Kenya. Där hamnade jag vid ett tillfälle i diskussion med en vän om ett tragiskt dödsfall som hänfördes till häxeri. Den anklagade personen hade motiv, och eftersom dödsfallet var "förklarligt" betraktades det som i det närmaste självklart att den anklagade var skyldig. När jag opponerade mig sa min vän overseende: "Jaja, vita förstår sig inte på magi."

Jag fick vänligt förklarat för mig att vita personer inte går att lita på i den här frågan eftersom magi inte påverkar oss, men att vi därför inte heller kan utföra några häxkonster mot andra. "Ni kanske brände ihjäl alla häxor på medeltiden?" Svarta personer, däremot, är åtkomliga för häxeri, och vissa besitter också förmågan. Men den absolut starkaste magin, den förfogar indierna över.

Med en så enkel (om än rasistisk) förklaringsmodell sköts min trovärdighet i sank vad gäller häxkonster. Det är väl självklart att jag inte tror på magi under de premisserna. För min vän var min okunnighet både förställd och förklarlig. Vad fanns att diskutera?

Sådana här genvägar till vem som går att lita på i olika frågor använder vi alla. Det är en omöjlighet att självständigt värdera all information som strömmar mot oss. Vi måste helt enkelt ta till tumregler. Vi förväntar oss inte att en försäljare av begagnade bilar ska framhålla eventuella skavanker, utan går själva runt och för-

söker upptäcka fel. Vi tar hellre hälsoråd från läkare än från frisörer.

Eller vi borde i alla fall göra det. För nog blir vi alla lurade allt som oftast. Så står vi där med ett dåligt bilköp och äter gurkmeja som antiinflammatoriskt medel, med tillsatt svartpeppar för att gurkmejan ska aktiveras (information som är helt och hållet påhittad, men inte av mig utan av de som kränger gurkmeja som hälsotillskott).

Detta leder till en vidare fråga. Hur korkade och lättlurade är egentligen människor?

Jämfört med alla andra organismer på jordklotet är vi de överlägset intelligentaste. Vi – eller i alla fall andra medlemmar i detta "vi" – kan konstruera raketer som fraktar fjärrstyrda fordon till Mars, framställa gigantiska partikelacceleratorer som avslöjar verklighetens uppbyggnad och bygga Nya Söderstadion. Vad gäller tänkande har vi lämnat alla andra djur i gruset.

Samtidigt kommer det hela tiden larmrapporter om hur människor blir lurade av "fake news", hur konspirationsteorier sprids, hur homeopati och akupunktur lurar av desperata patienter pengar och hur vaccinationer, 5G-utbyggnad och klimatvetenskap motarbetas av självutnämnda "experter". Den här listan kan göras hur lång som helst; det verkar helt enkelt inte finnas någon mätta på hur korkade och lättlurade vi är.

Det finns numera dessutom en hel del vetenskapliga studier att anföra som stöd för detta. Efter de Nobelpristagan-

de insatserna av psykologer som Daniel Kahneman och Avotz Tversky samt ekonomer som Richard Thaler så vet vi att mänsklig rationalitet har ganska stora begränsningar. Så pass problematiskt anses detta vara för nationalekonomin – som i sin klassiska form utgår från att människor agerar rationellt – att en ny vetenskapsgren tagit fart: beteendekonomin, där människors kognitiva tillkortakommanden tas med i modellerna.

Men är människor verkligen så korkade som det verkar i den forskningen? Kognitionsforskaren Hugo Mercier tycker inte det. Och han jobbar hårt för att förklara varför. I boken *Not Born Yesterday* går han igenom många av de irrationella beteendena som brukar anföras som exempel på mänskliga tankefel och förklarar i varje exempel hur de inte riktigt visar det som påstås.

Problemet med det här sättet att argumentera är att exemplen är så väldigt många. Hur mycket Mercier än nyanserar, så lämnas man ändå med en känsla av att han har blivit överbevisad av den massiva mängden av exempel han måste ta sig an.

Det påminner inte så litet om när Karen Armstrong i sin bok *Fields of Blood* skulle visa att det inte är religion som ligger bakom alla religionskrig genom historien. Men genom att ta med så många exempel på konflikter där religion faktiskt var en av huvudvariablerna lyckades hon bara övertyga läsaren om motsatsen. Om man inte delade hennes åsikt från början, vill säga – att bekräfta någons önskemål är ett verkligt verkningsfullt sätt att övertyga.

Så varför utför Mercier den här granskningen, kan man fråga sig – vad är poängen? Litet blir det som att diskutera exakt hur många hästar vi har i stallet. Vi är rationella men inte perfekta. Visste vi inte det redan – det är väl till och med självklart?

En tes lyckas dock Mercier driva hem rätt bra. Mänsklig irrationalitet sker mot en fond av imponerande rationalitet – det är därför irrationaliteten får så stort nyhetsvärde. Det ligger en känsla av "Det var som fan" över hela irrationalitetsrapporterandet. "Vi tror vi tänker rationellt, men om man gör så här – haha! – då blir vi minsann lurade."

Och det är förstås ett lovligt projekt att istället belysa rationaliteten, för i jämförelse med andra djurarter har vi som sagt en helt väsensskild förmåga att göra genomtänka överväganden av problem, både verkliga och tänkta. Dessutom vill vi ju vara rationella, så han bekräftar våra önskemål, vilket som sagt känns övertygande.

Vet man litet mer om Merciers forskning, kan man dock även se en annan,

>>

Tänkande: vi bräcker de andra djuren.

FOTO: ALAMY

bakomliggande motivation. År 2017 släppte nämligen Mercier boken *The Enigma of Reason* tillsammans med kollegan Dan Sperber. Där hävdar de att människans intellektuella förmågor främst evoluerade utifrån ett behov av att kontrollera andras påståenden. Vi är notoriskt dåliga på att vara källkritiska mot våra egna tankar, men fantastiskt duktiga på att hitta fel hos andra.

Här finns ett verkligt intressant evolutionärt problem begravt, för går man ner på en av de verkliga grundfrågorna – det mänskliga språkets ursprung – så innebär möjligheten att manipulera andra en genuin svårighet. Varför skulle förståelse evolvera om det direkt skulle medföra att man kan bli manipulerad? Då vore det ju bättre att *inte* förstå. Hur kan språk evolvera under de förutsättningarna?

Problemet är väl undersökt när det kommer till andra former av signaler i djurriket. Vilket värde har en signal som inte är ärlig? Det finns en hel del tyfäll av den sortens signaler, till exempel djur som har varningsfärger fast de inte är giftiga. Men det finns en naturlig begränsning på hur stor proportion som kan bedra predatorer jämfört med hur många som måste vara verkligt giftiga för att inte bedragarna ska avslöjas. Men främst handlar det i sådana situationer om individer av en art som lurar individer av en annan art genom att utnyttja egenskaper hos en tredje art.

Problemet är annorlunda när det kommer till manipulation inom samma art. Och språkförmåga är just en egenskap inom samma art, men som alltså verkar medföra en fördel för vissa och en nackdel för andra. Evolutionen av ett kommunikationssystem som direkt medför att vissa kan bli manipulerade borde vara en evolutionär omöjlighet.

Det finns ett antal förslag på lösningar på det här dilemmat. En forskare har till exempel föreslagit att vi faktiskt inte kunde manipulera andra när språket var ungt. Ser man på djurriket i övrigt så är observationer av en individ som lurar en annan något som berättas som roliga anekdoter, inget som förekommer systematiskt. Kanske saknade vi innan språket evoluerade förmågan att tänka i så många steg som krävs för att verkligen lura någon?

Mercier och Sperber föreslår en annan lösning, att språket evoluerade tillsammans med den kognitiva förmågan att utvärdera andras påståenden. Vårt tänkande uppstod som en funktion av vår skepticism. Logiskt, därför, att gå igenom litteraturen och visa hur vi alls inte är så lättlurade som påstås. Hade vi varit lätta att manipulera skulle Merciers och Sperbers hypotes förlora i trovärdighet.

Mercier lyckas i alla fall till en del med denna uppgift genom att, som sagt, visa

”För nog blir vi alla lurade allt som oftast. Så står vi där med ett dåligt bilinköp och äter gurkmeja som antiinflammatoriskt medel.”

hur alla rapporter om vår lättlurade natur kommer till mot en fond av sund skepticism. Propaganda och reklamkampanjer har alls inte den lyckade påverkan på människors psyken som påstås. Nazisternas propaganda, menar Mercier, gjorde inte alls tyskarna till nazister. Däremot kan den ha förmedlat kunskap om statens tillgång till maktmedel och på så sätt ändå varit ”övertygande”. Listan över reklamkampanjer utan större effekt är likaledes lång, även om det är de verkligt lyckade exemplen man kommer ihåg.

En fråga som lämnas ganska outforskad är om AI-system kommer att förändra situationen, då de ju kan informationshantera i en hastighet och utifrån en informationsmängd vars magnituder är helt otillgängliga för mänskliga intellekt. Historien är ibland av begränsat värde för att förutspå framtiden och AI-utvecklingen har potential att helt förändra spelplanen.

Visst blir vi lurade ibland, menar Mercier, men då främst när människor drar nytta av den sortens genvägar jag beskrev i början. Eftersom det är en omöjlighet att själv utvärdera alla faktapåståenden förlitar vi oss på tumregler om vem som är pålitlig. Vi har alla en förbluffande mängd åsikter bara för att någon vi litar på har gett oss informationen. Hur vet du att Gustav Vasa var en

svensk kung och att atomer består av protoner, neutroner och elektroner, till exempel? Det här är kunskap som traderas från lärare till elev där bara ett fåtal av oss faktiskt går till källmaterialet eller gör de relevanta experimenten själva.

Någon som vill sälja på oss gurkmeja som bluffmedicin kan utnyttja detta genom att klä sig i en vit rock, sälja medlet med bilder som gör att det liknar medicin, referera till rapporter som verkar vetenskapliga och så vidare. Kort sagt, arbeta mer med att framstå som en trovärdig källa än att sälja in själva produkten (som ju inte är mer än en krydda). Samma metod används när idrottsstjärnor säljer kalsonger, eller musikstjärnor säljer bilar. Har man väl skaffat sig trovärdighet inom ett fält går det att använda även inom andra.

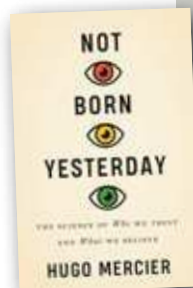
Det var därför det räckte för min kenyanska vän att avfärda alla vita som komplett okunniga när det gällde magi

för att förstå att det inte gick att lita på mig i den frågan. Självklart förstod jag mig inte på häxkonster – vem trodde jag att jag kunde lura? Men är det resonemanget ett tecken på att vi inte låter oss luras så lätt eller ett tecken på motsatsen?

Båda tolkningarna är möjliga och därför är Merciers grundfråga om hur lättlurade vi är egentligen omöjligt att besvara. Vi låter oss luras ibland, men ibland inte, inte sällan för att verkligheten faktiskt är svår att förstå sig på. Närmare något slags sanning än så är det svårt att komma.

Eller? Kanske skrev han om något helt annat? Du är hänvisad till att lita på mig och övriga recensenter att vi beskriver innehållet i de böcker vi recenserar någorlunda korrekt. Du har några tumregler att gå på: trovärdig tidskrift, fin titel. Utan sådana tumregler och tillit skulle ingen av oss kunna någonting. Men ibland blir det fel ändå, det måste man vara införstådd med. ✨

Patrik Lindenfors

NOT BORN YESTERDAY
THE SCIENCE OF
WHO WE TRUST AND
WHAT WE BELIEVE
HUGO MERCIER
Princeton University
Press 2020

Kriget mellan Sparta och Aten: ofrånkomligt enligt Thukydides.

FOTO: ALAMY

Är det verkligen fred vi vill ha?

GEOPOLITIK

Peloponnesiska kriget utkämpades mellan Sparta och Aten under åren 431–405 f Kr och slutade med Spartas seger. Kriget är noggrant skildrat i den atenske historikern Thukydides verk, *Peloponnesiska krigets historia*, som utmärks av en för sin tid sällsynt strävan efter stram opartiskhet. För detta har det blivit berömt, men också för en geopolitisk tes, som det hävdas äger allmängiltighet. Tesen går i historieskrivningen under namnet ”Thukydides fälla”.

Som den grundläggande orsaken till den ödesdigra konflikten anger Thukydides inte en av människan eller gudarna skapad tvist. Han ser kriget som ett resultat av krafter bortom mänsklig påverkan. Enligt honom handlar kriget mellan Sparta och Aten om den ofrånkomliga fiendskap som uppstår mellan en hegemonisk stat (Sparta) och en uppåtsträvande dynamisk makt (Aten). Han hävdar att varje sådan situation ofrånkomligen, för eller senare, måste avgöras på slagfältet. Denna tes har kallats Thukydides fälla.

Med utgångspunkt i denna tes har den amerikanske politologen och Kinakännaren Graham Allison skrivit en bok – som

försöker förstå förhållandet mellan den hittills hegemoniska amerikanska världsmakten och den uppåtsträvande konkurrenten Kina. Boken *Destined for War* ställer följaktligen frågan: Är ett krig mellan dessa båda aktörer på dagens världspolitiska scen oundvikligt eller kan de kan undgå Thukydides fälla? Svaret på frågan är avgörande för den nuvarande världsordningens framtid och kanske också för mänsklighetens överlevnad, med tanke på att båda dessa makter har kärnvapen i en omfattning som kan ödelägga allt intelligent liv på vår planet.

Allison inleder sin bok med att redogöra för ett frågeformulär som han brukar låta sina studenter vid Harvard besvara och som gör en jämförelse mellan USA och Kina beträffande de resurser de förfogar över – ekonomiska, politiska, vetenskapliga, kulturella och militära. Detta slutar, enligt Allison, alltid i chock och bestörtning. Det avslöjar nämligen att USA inte längre är den största och starkaste makten, annat än möjligen militärt. Ekonomiskt, liksom på en rad andra områden, har Kina under 2000-talet passerat USA.

Efter andra världskriget och i synnerhet efter Sovjetunionens sammanbrott i slutet av 1980-talet blev USA obestrid-

ligen världens dominerande makt. Men om man får tro Allison har Kina under de senaste årtiondena inte bara utjämnat styrkeförhållandet utan även detroniserat Amerika. Kina är idag världens största tillverkare av fartyg, stål, aluminium, möbler, kläder, textilier, mobiltelefoner och datorer. Under åren 2011–2013 producerade och använde Kina mer cement än USA förbrukade under hela 1900-talet. Vad gäller kommunikationer byggde Kina under åren mellan 1996 och 2005 närmare fem miljoner kilometer nya vägar, inklusive cirka 130 000 kilometer höghastighetsjärnväg. En fullkomligt osannolik siffra.

Som en jämförelse nämner Allison att Kalifornien år 2008 beslöt att bygga en höghastighetsbana mellan San Francisco och Los Angeles på ungefär 1 000 kilometer. Den planerades stå färdig 2020, men nyligen meddelade staten att den inte kommer att bli färdig förrän 2029 och att kostnaden kommer att överskrida budget med 38 procent och belöpa sig till 35 miljarder dollar. Under samma tidsperiod planerar Kina att bygga ytterligare 29 000 kilometer höghastighetsjärnväg.

Kina har sedan början av 1980-talet lyft sin befolkning ur djupaste fattigdom till ett betydande välstånd och skapat en välbärgad medelklass, som idag konsumerar hälften av världens produktion av lyxartik- >>

Unga kineser: inga fattiga kusiner från landet.

FOTO: ALAMY

lar. 2015 passerade landet USA som hemvist för merparten av världens miljardärer.

Också när det gäller utbildning har Kina under det senaste decenniet överträffat Amerika. År 2015 rankade U.S. News & World Report Tsinghua-universitet i Peking högre än det amerikanska MIT i Boston och placerade det som världens främsta utbildningsanstalt för teknik och ingenjörsvetenskap. Ett annat uttryck för Kinas framstormande inom teknik visar sig i att Kina 2015 sökte dubbelt så många patent som USA.

Kina är alltså inte längre den fattiga kusinen från landet. Det är tvärtom, som *Financial Times* häpet utropar, världens rikaste och resursstarkaste samhälle. Det förhållandet underbyggs av att Internationella Valutafonden år 2014 beräknade den amerikanska ekonomins storlek till 17,4 triljoner dollar och den kinesiska till 17,6, och fortsatte med att notera att år 2005 var Kinas ekonomiska omfattning mindre än hälften av Amerikas.

Allison tecknar tydligt den skarpa konkurrensen mellan USA och Kina och målar därmed bilden av den fälla Thukydides formulerade. Och det råder knappast någon tvekan om att det föreligger en stark fientlighet mellan de båda konkurrenterna, frågan är bara om den oundvikligen måste leda till krig. För att bely-

Olikheten mellan dessa konflikters utfall vill Allison härleda till en skillnad i de rivaliserande makternas beväpning. Kalla kriget utspelades i kärnvapnens skugga och innebär att de båda konkurrerande stormakterna var väl medvetna om att ett krig med kärnvapen aldrig kunde kora en segrare. Den faktorn fanns inte vid kollisionen mellan Tyskland och England. Då gällde bara krigets traditionella logik. Allison menar att just tillkomsten av kärnvapen omöjliggör en krigisk konfrontation. Det ligger en hel del i denna uppfattning. De strategier efter vilka efterkrigstidens stormakter arbetar

bara slutsatsen av sitt resonemang, nämligen att ett krig mellan Kina och USA sannolikt är uteslutet och att Thukydides fälla följaktligen är överspelad. Kanske vill han inte utesluta ett nukleärt krig, trots att hans resonemang gör det. Kanske anser han att ett kärnvapenkrig inte nödvändigtvis måste börja med noggrant övervägande av vad det kan uppnå. Det kan börja med att de ömsesidiga hoten mellan de konkurrerande makterna växer dem över huvudet, att de tappar kontrollen över sitt handlande.

Ändå tror jag att man kan utesluta ett krig mellan Kina och USA, men inte bara för att de båda makterna har ett överflöd av nukleära stridsvapen, utan på grund av den kulturella olikheten. Kring denna reflekterar Allison ingående, men utan att lyckas fånga den komplexa frågans kärna. Stundtals tycks han likställa hotet från Kina med hotet från Sovjet, och den parallellen haltar. Hotet från Sovjet var övervägande ideologiskt. Det syftade till att införa en kommunistisk planekonomi i global skala. Det misslyckades såväl ideologiskt som praktiskt i det ögonblick det stod klart att kommunismen inte kunde besegra USA och väst med vapenmakt utan att det ideologiska målet bara kunde uppnås i ekonomisk tävlan. I den tävlingen fallerade Sovjet. Planekonomin var inte överlägsen den kapitalistiska marknaden, tvärtom kunde den aldrig mäta sig med de västliga ekonomiernas förmåga att producera ett hav av användbara konsumtionsvaror.

När det gäller Kina är situationen radikalt annorlunda. Det moderna Kina är bara till namnet en kommunistisk stat. Det har sedan 1980-talet helt och hållet kapitulerat för marknaden. Kvar finns bara ett politiskt parti med monopolis-

"Faran ligger i att Kina håller på att konkurrera ut den västliga världen och göra det på dess egen hemmaplan och med dess egna metoder."

sa det problemet radar Allison upp en rad liknande scenarier ur vår historia, både ur den äldre och den moderna.

Historiska paralleller är emellertid lömska, även när de tycks slående. De inrymmer alltid ett flertal tidstypiska element som inte låter sig jämföras och som om man bortser från dem riskerar att vilseleda forskaren. De mest slående och tänkvärda fall, som Allison anför, är hämtade ur den moderna historien eftersom tidsfärgen här är snarlik den som präglar dagens värld. Allison uppehåller sig nämligen ingående vid 1900-talets kollision mellan Tyskland och England, den kollision som ledde till både första och andra världskriget. Litet ytligare diskuterar han även kalla krigets motsättning mellan USA och Sovjet. Av dessa båda konflikter ledde den förstnämnda till krig, medan den senare ebbade ut med Sovjets sönderfall.

de uteslöt att ett kallt krig övergick i ett hett. Båda makterna hade utvecklat strategier som gav dem möjlighet att vedergälla ett angrepp även efter det egna landets utplåning. Denna strategi, "Mutual Assured Destruction" (MAD), blockerade åtminstone det överlagda angreppet. Och den mekanismen fanns varken vid första eller andra världskriget.

Ingen stormakt kan riskera ett krig så länge det finns kärnvapen i tillräcklig omfattning för att vedergälla varje nukleär attack. Det innebär såvitt jag kan förstå att ett krig mellan Kina och USA är lika uteslutet som ett krig mellan USA och Sovjet var. När ledarna för två fientliga kärnvapenmakter överväger möjligheten att avgöra en konflikt på slagfältet, måste de enligt denna logik alltid komma till slutsatsen att det inte är möjligt. Konstigt nog drar inte Allison den uppen-

Motorvägar: Kina bygger mest.

FOTO: TT

tvärtom löper vi risken att vi i vår själv-belåtna enfald hamnar i underläge och på sikt inlemmas i någon variant av kollektiv lojalitetskultur och tvingas att leva i ett kollektivistiskt samhälle, utan individuella rättigheter men med en maktfullkomlig byråkratisk stat, som sörjer för vårt välmående men förnekar oss vår frihet. Det är den utvecklingen, inte kriget, som är det verkliga hotet från Kina. Och det blir desto farligare eftersom det utkämpas med de medel som vi har skapat och som vi har definierat som de enda rättfärdiga, nämligen marknadens ekonomiska logik.

Vi kan glömma Thukydides fälla. Med kärnvapnen har den blivit obsolet. I vår tids världsordning kan inga segrar vinnas på slagfältet. Kina kommer knappast att hota oss krigiskt. Till skillnad från Sovjet har det böjt sig för marknaden och kapitalismen och gjort det med sådan framgång att det idag är denna marknadsdespot eller i varje fall dess tyngsta aktör. Den fråga Allison reser är helt enkelt felaktigt ställd. Västvärlden löper inte risken för en krigisk kollision med Kina. Den risken har ju bortfallit enligt hans egen analys, som han på oklara grunder plötsligt bortser ifrån. Faran ligger tvärtom i att Kina håller på att konkurrera ut den västliga världen och göra det på dess egen hemmaplan och med dess egna metoder.

Graham Allisons panikslagna resomang om hoten mot den moderna världsordningen skjuts i sank av hans egen argumentation, men hans bok stämmer likväl till eftertanke. Förledd av sin vilja att bekräfta analogin med Thukydides går han själv i anakronismens fälla och ser inte att hans egen analys tyder på att det snarare är freden än kriget som väst har att frukta. Det är i en fredlig tävlan vi riskerar att komma till korta. Hotet från Kina är inte militärt, utan ekonomiskt och kulturellt. Det kan bara avvärjas med samma medel och på just dessa områden. ✱

Håkan Arvidsson

tisk makt över staten och medborgarna. Ett slags orientalisk despoti, som styr folkets liv med en övervakande statsbyråkrati som inte tolererar någon opposition. Det är en partistat, men den vägleds inte längre av en marxistisk ideologi. Kina har utvecklat en statsmakt, som är djupt avhängig den kinesiska kulturens konfucianska livs- och världsåskådning. Dagens kinesiska stat har formats av landets långa historiska erfarenheter och dess särpräglade kultur. Denna historia och denna kinesiska kultur hyllar en utpräglat hierarkisk social ordning, där härskaren är skyldig att visa undersåtarna välvilja och undersåtarna är skyldiga sin härskare lojalitet och lydnad. Varje människa ska veta sin plats och vara nöjd med den.

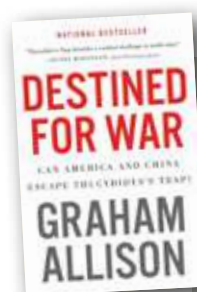
Det är en livs- och samhällssyn som radikalt skiljer sig från Västerlandets och i synnerhet från amerikansk kultur. I väst läggs vikten på den enskildes rätt att söka sin egen lycka och tvånget att göra det i ensam individuell förkovran. Den västliga idévärld har utmynnat i en syn på individen som medborgare – inte som undersåte, västvärldens ideal är ett fritt samhälle, bebott av fria individer, styrt av en demokratisk stat byggd på medborgarnas vilja. Det idealet har manifesterat sig i idén om *mänskliga rättigheter*. Dessa hållningar är den kinesiska kulturen främmande och förblir den främmande alldeles oavsett hur mycket den än accepterar och anpassar sig till marknadens ekonomiska logik.

I väst har vi utgått från att en fri marknad också måste leda till ett fritt, demokratiskt samhälle befolkat av fria individer. Kina visar att så inte måste vara fallet. Den västliga civilisationens ändlösa debatt om förhållandet mellan individ

och stat, mellan stat och civilt samhälle, liksom mellan stat och marknad, saknar aktualitet i kinesisk kultur och politik. Dessa för västvärlden grundläggande tankefigurer tycks överhuvudtaget inte finnas i den kinesiska kulturen. Här finns ingen konflikt mellan individ och kollektiv, eller mellan det civila livets spontana ordning och statens planerande och organiserande makt – åtminstone ingen synlig. Kollektivet överskuggar allt, också det individuella livet. Därmed blir kollisionen mellan Kina och den västliga världen på en och samma gång både mer djupgående, men samtidigt mindre konfrontativ.

Kina var aldrig någon expansionistisk och/eller aggressiv makt. Det var ett inåtvänt kejsardöme, som ständigt strävade efter att skydda sig mot den omgivande världens maktthungriga krigsherarer och beskäftiga entreprenörer. Den kinesiska muren är ett uttryck för denna avskärmning från en främmande och farlig omvärld. Kinas långa historia, dess inåtvända kultur, dess frånvaro av expansiv individualism, antyder att det inte heller i framtiden kommer att inlåta sig på någon krigisk expansion. Det kommer att bli eller är redan världens ekonomiska centrum och det kan inte nekas rätten till inflytande i världen.

I väst inbillar vi oss fortfarande att vi med vårt blotta exempel ska kunna övertyga Kina om att vår individualistiskt fria ordning är den enda möjliga vägen till social lycka och ett harmoniskt samhällsliv. Det kommer vi knappast att lyckas med,

DESTINED FOR WAR
CAN AMERICA AND
CHINA ESCAPE
THUCYDIDES' TRAP?
GRAHAM ALLISON
Houghton Mifflin
Harcourt 2018

Ernst Jünger: eftersökt samtalspartner.

FOTO: BRUNI MEYA/TT

Vägen till världsstaten

LITTERATUR

Så här skrev Ernst Jünger till sin bror Friedrich Georg 1920: "Jag tror att samtalen är vår mest betydande insats; tyvärr lämnar de inte några monument efter sig, som litteraturen eller måleriet." Inget monument, men väl ett slags postum erkänsla och nyväckt intresse för dessa Jüngers samtal har nu 100 år senare manifesterat sig i en diger bok, *Ernst Jünger. Gespräche im Weltstaat*, utgiven och sammanställd av litteraturvetarna Rainer Barbey och Thomas Petraschka.

Under större delen av hans vuxna liv – Jünger dog vintern 1998, 103 år gammal – sökte både journalister och beundrare från hela världen upp honom för intervjuer och samtal om allt mellan himmel och jord – men aldrig kallprat. Utgivarna kan ändå inte låta bli att i inledningen kommentera det ironiska i att den bevisligen entusiastiske konversatören Jüngers prosaverk är så gott som renons på dialoger och snarare utmärks av sina "monologiska reflexioner".

Och visst, en del av den här intervju- och dialogbokens 43 utvalda samtal utgörs de facto av längre anföranden av Jünger snarare än en jämnt fördelad konversation mellan två parter. Detta beror sannolikt mer på frågeställarna än på Jünger själv, ty författaren och filosofen ställde stora krav på intervjuarna, och han gav noga akt på ett samtals anda, på ryt-

men mellan tal och tystnad, och framförallt på att en lyckad dialog måste präglas av ömsesidig respekt mellan intervjuare och respondent. Samt kräver en påläst utfrågare med skärpta sinnen, får man nog tillägga efter att ha tagit del av bokens överlag mycket stimulerande samspråk.

Den livet ut intellektuellt glasklare och tankemässigt avancerade Jünger tycks nämligen snabbt ha blivit otålig om den intellektuella kvaliteten hos samtalspartnern skulle svikta, om än aldrig så lite. Som den kultursemiotiker Jünger också var, kunde han förstås inte låta bli att ringakta intervjubandspelaren, denna

"Medan författaren de första efterkrigsåren hade publiceringsförbud i sitt hemland, tycks fransmännens beundran för Jünger inte känna några gränser."

"symbol för det titaniska" som "avmysifierar samtalet, berövar det all aura och hemlig karaktär och förvandlar det till en prosaisk produkt i den effektivitetsfixerade termitvärlden". Hur många av de aktuella utfrågarna som verkligen vågade ta med sig en sådan misshaglig mackapär till samtalen framgår dock inte. Under alla omständigheter har redaktörsparet över lag vaskat fram högkaraktiga intervjuer gjorda av kunniga och diskussionstekniskt smidiga samtalspartner, med lika fin förmåga att lyssna som att flika in klyftiga kommentarer eller rentav utmana någon Jüngersk själv motsägelse eller osäker sakuppgift.

Samtalen och dialogerna sträcker sig över sju årtionden, från 1929 till 1997, med särskild tonvikt på 1980- och 90-talen, och med ett långt uppehåll under naziåren. Intervjuarna utgörs av både journalister, akademiker, vänner och författarkolleger (däribland Stephen Spender och Alberto Moravia), och närmare hälften av samtalen har letts av franska skriftställare och litteraturvetare, förda på franska och till övervägande del här för första gången översatta till tyska. Den franska dominansen är ingen tillfällighet, utan är en naturlig konsekvens av Jüngers livslånga frankofila hållning – "fransmännen är betydligt mer djupsinniga och förfinade än vi tyskar" – men också en direkt konsekvens av den olikartade receptionen av Jünger i Tyskland respektive Frankrike efter andra världskriget.

Medan författaren de första efterkrigsåren hade publiceringsförbud i sitt hemland, där den inhemska kulturella offentligheten mer eller mindre teg ihjäl honom, tycks fransmännens beundran för Jünger som diktare och intellektuell än idag inte känna några gränser. Uppskattningen är som sagt ömsesidig, så medan en del franska litteraturvetare inte drar sig för att nämna hans namn i samma andetag som Goethe och Thomas Mann återgäldar han erkänslan med att upprepade gånger i intervjuerna göra gällande att Stendhal "är min mästare".

Glädjande nog har bokens redaktörer också valt att i samlingen inkludera den franske germanisten, litteraturkritikern och flitige Jüngeröversättaren Julien Herviers berömda samtal med Jünger (1986) i dess helhet; en 100 sidor lång spirituell och kultiverad dialog om författarens barndom och ungdomstid, om 1920-talets konservativa revolution,

om världskriget, om droger och transcendens, om Jüngers intresse för naturvetenskap, biologi och klimatpolitik, om vänner och kolleger, om beteckningen "anark" som den fria människan *par excellence*, om Frankrike, litteratur och framtidsvisioner.

Hervier, en av de absolut förnämsta Jünger-kännarna i världen, är en utomordentligt skicklig samtalspartner, och konversationen mellan de båda utgör inte så mycket en kraftmätning mellan två snillen som en vänskaplig, skarpsinnig, uppmärksam och njutbar dialog som de själva i lika hög grad som läsaren verkar njuta av. Här får vi ett helhetsporträtt av Jüng-

er, från den unge konservative krigsromantikern, vars självbiografiska förslingsverk *I stålstormen* (1920) präglas av heroism och aristokratisk esteticism, till den åldrade mannens förfäktande av en nationsövergripande världsstat (boktiteln *Weltstaat*). Däremot höll Jünger livet ut hårt på den personliga integriteten, varför mycket få uppgifter om intima detaljer från privat- och känslolivet sipp-
 rar ut i bokens intervjuer.

Många händelser, motiv och teman avhandlas alltså i de tidsmässigt spridda intervjuerna, men två omständigheter dyker upp oftare än andra, båda lika representativa för Jüngers väsen. Den ena är en herostratiskt ryktbar incident 1944, då Jünger var placerad i Paris som stabsofficer i den tyska krigsmakten. Under en nattlig brittisk bombard mot den naziöckuperade huvudstaden klättrade Jünger, istället för att som alla andra bege sig till källarens skyddsrum, upp på sitt Hotel Raphaels tak för att i lugn och ro betrakta skådespelet med ett glas mousserande vin i handen. Den ofta citerade tilldragelsen återges i krigsdagboken *Strahlungen* (1949), där han målade beskriver det krigiska fyrverkeriet betraktat genom sektglasat med en simmande jordgubbe i: "Staden med sina röda torn och kupoler låg där i väldig skönhet, likt ett kalkblad bortblåst under dödlig befruktning."

Får man skriva sådär vackert om det fasansfulla? Jünger försvarar hur som helst sin handling vid flera tillfällen i intervjuboken; hävdar med nietzscheansk övertygelse sin rätt att betrakta världen estetiskt också i de mest katastrofala situationer. Han minns tydligt också hur den här textpassagen ledde till både franska och engelska kommentarer om att hans agerande var värdigt en kejsar Nero och att "den där författaren ju är snobbigare än Oscar Wilde". Officer och estet i ett, aristokratiskt arrogant eller ej.

I motsats till vad många antar, har Jünger aldrig förnekat krigens och våldets fruktansvärda konsekvenser. Men han gör det med ett annat språk och delvis andra intentioner, och framförallt i andra tonlägen än i det blott och bart indignerade. Han söker mönster och mening också i spillrorna. Och för jämviktens skull tillägnar han sig det *vita contemplativa* som tillåter honom att vara både munk och krigare, att mitt i stridens larm reflektera över rapphönsens underliga lockrop och lärkornas flerstämmiga sång över skyttegravarna (*I stålstormen*). En första världs-
 krigets pendang till sektglasat i Paris.

Den andra ofta refererade episoden i intervjuerna, och som försatte Jüng-

er själv i stor fara, var utgivningen av den allegoriska och förtäckt antinazistiska romanen *På marmorklipporna*, som kom ut 1939. Som regel hyste nazisttopparna respekt för den dekorerade krigshjälten från det förra kriget, men med den nya romanen blev det upprörda reaktioner i den brutala regimens högsta ledning. Av det som följde drar Jünger själv i samtalen slutsatsen att "Freisler, Bormann och Himmler så sent som 1944 fortfarande krävde mitt huvud på ett fat", men att

I stålstormen: heroism och esteticism.

Hitler personligen, som uttryckligen var mycket begeistrad över *I stålstormen*, lär ha beordrat dem att lämna Jünger i fred. "Och när den allsmäktige talat, så..."

Som de flesta intresseväckande mäniskor var Jünger onekligen en djupt motsägelsefull person, eller åtminstone en tänkare och författare som gärna rörde sig mellan betraktelsens och handlingens ytterligheter. Från bragdmannens moraliska värden till diktares behov av begrundan och detaljrik gestaltning, från skyttegravarnas kaos och död till försjunknenhet i Ariostos diktning var steget aldrig särskilt långt.

Han gjorde framgångsrik karriär som officer i den tyska krigsmakten under nazitiden, men var aldrig nazist eller partipolitiskt beroende. Därtill var han alltför mån om att odla den fria ensamvarens anarkiska skepsis till alla slags regimer. I bokens sam-

tal förnekar han inte att han i egenskap av krigshjälte för sina egna syften tidigt kunde utnyttja sin tillfälliga popularitet hos nazikoryföerna, men det dröjde inte länge förrän självaste Goebbels beklagade sig över honom: "Vi har byggt gyllene broar åt Ernst Jünger, men han vill inte gå över." Nej, diktares och filosofen var inte den man och enkelriktade partigångare de förväntat sig.

Jünger drog på sig många vedersakare under sitt långa och händelserika liv, i synnerhet efter andra världskriget, men fick också många prominenta försvarare, även från oväntat håll. I intervjun av den italienske journalisten Antonio Gnoli och dito filosofen Franco Volpi (1995) påminns den 100-årige Jünger om att Hannah Arendt hörde till de (få) som upprepade gånger hävdade att Jünger under kriget alltid stått på motståndets sida, och att han lyckats bevisa att "det något gammalmodiga hedersbegreppet, som en gång var brukligt inom den preussiska officerskåren, räcker gott och väl som individuellt motstånd". Jünger låter sig smickras av berömmet, beklagar att han aldrig träffade Arendt personligen, men bemöter i intervjun hennes uttalande med den för honom viktiga justeringen att det för hans del handlade om ett rent "andligt motstånd", inte om något motstånd i ordets egentliga bemärkelse.

Det fria, det organiska, det estetiska, det utopiska – ledord i den Jüngerska idévärlden. I ett resonemang om författarens just estetiska visioner av livet undrar nämnda italienska utfrågare om det verkligen är rimligt att hävda att världen framförallt bestäms av stil, av förfining? Och 1900-talets mest berömda granitansikte, denne tyskaste av tyskar, svarar med sedvanligt orubblig tillförsikt: "Det hoppas jag. Därför har jag heller aldrig nedlat mig till polemik och kontroverser och skulle aldrig få för mig att göra det. Sådant anser jag vara mycket dålig smak. Man skall aldrig placera sig under sin egen nivå." ✨

Martin Lagerholm

**ERNST JÜNGER
GESPRÄCHE IM
WELTSTAAT
INTERVIEWS UND
DIALOGUE 1929-1997
RAINER BARBEY
OCH THOMAS
PETRASCHKA (RED.)
Klett-Cotta 2019**

Fotomodellerna står högst i klubbhierarkin.

FOTO: RICHARD YOUNG/TT

Den luftkonditionerade mardrömmen

SOCIOLOGI

Det följande skulle kunna vara inledningen till en deckare av Elmore Leonard eller Carl Hiaasen: "Klockan var fem på eftermiddagen när jag vaknade, svettigt och myggbiten, i gästhuset till en villa på Miamis Star Island." Men det är i själva verket inledningen till en gedigen sociologisk – eller om så vill socialantropologisk – studie, skriven av en professor vid Bostonuniversitetet som har arbetat som fotomodell innan hon blev akademiker.

Förr i tiden åkte antropologer och etnografer till avlägsna trakter för att studera konstiga, eller primitiva som det då fortfarande kunde heta, seder och bruk. Claude Lévi-Strauss begav sig till Amazonas för att studera indianers invecklade system av myter. Bronislaw Malinowski reste till Trobriandöarna vid Nya Guinea. Väl hemkommen skrev han sin berömda bok med en titel som idag antagligen skulle få honom släpad inför rätta för

hets mot folkgrupp: *Sex and Repression in Savage Society*. Som någon uttryckte det: antropologer är vanligen bara intresserade av två saker - *tits and temples*, sex och religion.

Ashley Mears hade kunnat låna Malinowskis titel för sin *Very Important People*, även om kapitlet om *repression* nog hade blivit ganska kort. Och hos henne har helgedomarna blivit nattklubbar. Professor Mears bestämde sig för att använda erfarenheter från sitt tidigare liv för att komma i kontakt med aktörer på nattklubbsscenen. Det skulle göra det möjligt för henne att beskriva sociala och ekonomiska mekanismer och funktioner på några av världens mest exklusiva nattklubbar.

Hennes fältarbete har alltså inte tvingat henne till ett strapatsrikt liv i en urskog eller djungel, utan till platser som New York, Miami och Saint-Tropez. Ytligt sett låter det som rena drömjobbet. Men när man har läst hennes bok framstår det mera som en mardröm.

Mears blir snabbt vän eller åtminstone

förtrolig med en grupp av så kallade promotorer, med få undantag män, vars uppgift är att se till att de rika gästerna vid de strategiskt placerade och väl synliga bordet på klubbarna hela tiden omges av många vackra unga flickor.

Bland dessa skönheter finns en hierarki där fotomodellerna står högst, under dem kommer så kallade goda civilister, och därefter civilister som inte kan hoppas på en plats vid bordet. I dessa sammanhang är civilisterna värdelösa; de är alla kvinnor äldre än 30 år, kortare än 170 centimeter och större än 36 i klädstorlek. Den som inte är åtminstone en god civilist är inte tillräckligt dekorativ och får alltså vända i dörren.

När fotomodellerna är inne på klubben är deras uppgift att ha roligt eller i alla fall ge sken av att ha roligt. De får ju gratis det som andra måste betala ohemula priser för. För många av modellerna är det, åtminstone till en början, en ofta lycklig förening av nytta och nöja. Modellerna, och Mears grupp består inte främst av

välbetalda supermodeller utan till största delen av unga flickor, i många fall i de sena tonåren, som hoppas på framtida glamorösa och lönande karriärer; i de flesta fall förblir det en from förhoppning.

Modellerna är alltså redan från början

"När flickorna väl var installerade vid sitt bord blev deras främsta uppgift att se till att männen hade så kul att de hela tiden beställde nya och stora flaskor av dyr champagne."

en utsatt grupp som har ont om pengar och svårt att få ihop till hyra och mat; det är inte billigt att bo i New York. Visserligen behöver de inte särskilt mycket mat – att gå upp ett par kilo kan innebära slutet på karriären innan den ens har hunnit börja. Deras osäkra status blir ännu osäkrare av att många kom från främmande länder: Brasilien, Ryssland, Ukraina och andra tidigare Sovjetstater.

En framgångsrik promotor måste se till att dessa unga skönheter finns på plats varje kväll och då i så stora mängder som möjligt. Det visar sig vara ett heltidsjobb som innebar att promotorn är tvungen att spela flera roller: ibland vän, ibland något som liknar förälder och, det erkänner Mears, ibland hallick, även om alla inblandade är väldigt måna om att dra en linje mellan flickorna på klubben och prostituerade. Men den linjen kan lätt bli suddig. Regeln var dock att det flickorna vanligen bara sålde var sitt utseende, inte sin kropp.

När flickorna väl var installerade vid sitt bord blev deras främsta uppgift att se till att männen hade så kul att de hela tiden beställde nya och stora flaskor av dyr champagne, som till exempel årgångschampagne av märket Dom Perignon. Ju större flaska, desto bättre, för det var här förtjänsten låg både för klubbägarna och för promotorn som fick en viss procent på notan. Efter en lyckad kväll kunde notan gå upp till inte bara tusentals utan i sällsynta fall hundratusentals dollar, speciellt då om värden vid bordet kom från Ryssland eller Asien. När en gäst hade beställt en särskilt dyr flaska bars den in av så kallade *bottle girls* (ett lågstatus jobb) under dånade musik och massans jubel, ungefär som när en boxare träder in på arenan inför en titelmatch.

Det gav status och prestige att beställa sådana dyra flaskor och man kunde förhöja statusen ytterligare genom att inte dricka vinet utan att istället skaka om flaskan och sedan spruta innehållet över tacksamma gäster – ett slags dop som visar att man tillhör innefolket. Som Mears sakkunnigt påpekar är denna vätska utmärkt lämpad att spruta över sina

medmänniskor då den till skillnad från också det finaste rödvin sprutar bra och gör det utan att lämna fläckar på kläder.

Självfallet finns det också en hierarki också bland gästerna. På toppen står valarna, *the whales*, som kan spende-

ra enorma summor under en enda kväll. Mears nämner Jho Low, en finansman från Malaysia, som kunde lägga ut hundratusentals dollar vid ett enda besök. Varifrån hans pengar kom är fortfarande höljt i dunkel; att han idag är på flykt undan rättvisan kommer väl inte som en så där jättestor överraskning.

Vaskad: här ligger den stora förtjänsten.

FOTO: ALAMY

Just under valarna står kändisar som Paris Hilton, som ofta får betalt för att besöka en klubb. Men både valar och kändisar är alltför få för att få klubbarna att bära sig; klientelet består till största delen av välbärgade men inte superrika män: advokater, folk som arbetar inom finans och som kan spendera mellan 1 500 och 3 000 dollar för en kväll ute på stan.

Långt ner på hackordningen står *the bridge and tunnel crowd*, det vill säga: förortsbor (uttrycket syftar på tillfartsvägar till Manhattan) som kanske har pengar att slösa bort men fel utseende och fel kläder. Dessa vanlottade stackare måste hela tiden fråga sig: hur många attraktiva unga damer de måste ha som sällskap för

att alls bli insläppta och hur mycket extra måste de lägga ut för att kompensera att de inte är coola.

Mears, som förser sin bok med alla nödvändiga bibliografiska referenser till sociologins och etnografins klassiker, beskriver ett inverterat – någon skulle kanske hellre säga perverterat – konsumtionssamhälle. Tidigare hade en bemedlad borgerlighet visat sin status genom att inhandla dyra ting, saker som gav status just därför att de var dyra men opraktiska eller oanvändbara – konst, juveler, bilar som inte kan användas i normal trafik – men som man kunde visa upp för beundrande och gärna avundsjuka fattigslappar.

På Mears klubbar gäller det omvända. Här visar man sin höga status genom att förstöra tillgångar och hålla ut väldiga mängder av dyra viner och exklusiv sprit. Detta är i och för sig ingen unik vana. Folklivsforskare har funnit i liknande ritualer – en så kallad *potlatch* – bland indianer på den amerikanska nordvästkusten där stora män med liv och lust ruinerade sig själva, men vad de förlorade i förmögenhet och materiella tillgångar vann de i status och prestige.

Mears beskriver i sin bok en för utomstående absurd kultur. Föga överraskande har hennes glittriga värld en mörkare baksida. Både promotorn och modellen tillhör prekariatet. När som helst kan jobben försvinna, och då de flesta saknar utbildning står de då på bar backe. Inte att undra på att ett genomgående tema i de intervjuer som Mears har gjort är att så många talar om vad de ska göra sen. Några få har lyckats skapa nästan globala klubb- och lyxkrogimperier, några modeller har gått vidare till framgångsrika karriärer i modebranschen, en och annan har, som uttrycket lyder, "harpunerat en val", det vill säga: skaffat sig en rik make och åtminstone en har som synes blivit professor i sociologi.

Men det är en minoritet. De flesta tröttnar ganska snart. Att ha hysteriskt roligt varje kväll visar sig vara ansträngande, trist och vanligen inte leda någonsans. Dessutom är karriären av grym naturnödvändighet kort, eftersom fysisk skönhet är en flyktig tillgång. En 30-åring som fortfarande går ut med en promotor ses som en beklagansvärd förlorare, *a loser*. Många men långt ifrån alla verkar emellertid medvetna om spelets regler och vad de ger sin i: "Naturligtvis är jag utnyttjad men alla utnyttjar varandra." Här finns en desillusionerad grundton och en vagt artikulerad insikt om att det är besvikelser och tomhet som väntar när klubbarna stängs och de rika drar till nya platser för sina excesser.

>>

Många av Mears promotorer inbillar sig att de ska kunna växla in sina klubbkontakter i lukrativa framtida banor inom nöjesindustrin eller inom storfinsansen. De är ju, tror de, vänner med några av dessa branschens stora namn. Det är vad de inbillar sig. När Mears i några få fall lyckas få intervjuer med miljardärer vet de flesta inte vem och vad hon pratar om. Vänskapen går här i endast i en riktning. För dessa oligarker som kommer från många delar av världen – Ryssland och staterna vid Persiska viken är väl representerade – är en promotor ingen vän utan en anonym tjänare som ser till att de finns riklig tillgång till vackra flickor och aldrig någon tilltänkt affärspartner. De förser oligarkerna med mänsklig inredning som hela tiden måste förnyas.

Very Important People är resultatet av flera års fältarbete. Mears citerar utförligt från de inspelade samtal som ligger till grund för boken. Mycket av det språk som används är av den art att det sällan förekommer i akademiska sammanhang. Kvinnor omtalas ofta som *bitches* eller *whores*. Mears citerar utan pepinnar eller moraliserande kommentarer; läsaren får själv döma eller indigneras på egen hand.

För oss som aldrig har eller kommer att sätta en fot på dessa klubbar eller på någon stor yacht i Saint-Tropez' hamn är denna värld lika främmande exotisk som den som Malinowski en gång beskrev. Tack vare Mears pionjärbete får vi en sällsynt inblick i en subkultur där unga kvinnor exploateras av mycket rika män och deras hantlangare.

Det finns all anledning att tro att *Very Important People* helt rättvist kommer att främja Ashley Mears akademiska karriär. Men det finns kanske mer än så att hämta för henne. Hon borde rimligen kunna sälja den till Netflix eller HBO, för här finns material till en tv-serie som jag verkligen skulle vilja se. ✨

Carl Rudbeck

VERY IMPORTANT PEOPLE
STATUS AND BEAUTY
IN THE GLOBAL PARTY CIRCUIT
ASHLEY MEARS
Princeton University
Press 2020

Poul Schlüter: från parentes till folkkär.

FOTO: JACK MIKRUT / TT

Gyllene år

POLITIK

På *Det Konservative Folkepartis* valvaka på självaste Grundlovsdagen den 5 juni förra året smällde champagnekorkarna i taket. Visserligen tappade det borgerliga *blå blok* makten och de konservativa ministrarna fick packa ihop sitt pick och pack och flytta ur kontoren.

Men för *liste C*, som De Konservative benämns på valsedlarna, fanns det ändå all anledning att fira när valresultatet var färdigräknat under kvällen.

Ökningen från 3,2 procent till drygt det dubbla – 6,6 procent – var väljarnas belöning till ett parti som även under denna regeringsperiod hade levt upp till sin gamla slogan om ”borgerlige stemmer der arbejder”. Lugnt och stilla hade den lilla gruppen konservativa ministrar levererat goda, konkreta resultat i sina respektive departement, alltmedan kollegerna i de andra borgerliga partierna befunnit sig i närmast oavbrutet inbördeskrig.

Ökenvandringen som *Borgens* minsta parti var därmed över; en smärtsam upplevelse för De Konservative, som fortfarande lever med minnet av sin forna storhetstid under åren från 1982 till 1993.

Det var tider, det, när partiledaren Poul Schlüter för första gång i den

moderna Danmarkshistorien förde partiet hela vägen till statsministerkontoret på *Slotsholmen*, när var fjärde dansk röstade konservativt och partiet verkligen gjorde skäl för det andra ledet i sitt namn: ett *Folkeparti*.

Poul Schlüter själv gick från att inledningsvis ha avfärdats som en lättviktig parentes till en position som utan överdrift kan betecknas som folkkär. Och som likaledes utan minsta överdrift kan sägas ha haft en avgörande betydelse för landets utveckling från ekonomiskt kaos till stabilitet och lugn i statsfinanserna.

Om de gyllene åren och av erfarenheterna därav handlar *Schlüters politiske testamente*, skriven av en verklig insider: journalisten John Wagner som var partiets generalsekreterare under de viktiga åren från 1988 till 1992.

Fast – skriven och skriven, en hel del har den drygt 90-åriga Schlüter faktiskt själv författat i denna *samtalebog*. Boken kom till under många och långa – och uppenbart stimulerande – konversationer i den forna statsministerns paradväning i den konservativa bastionen Frederiksberg mitt i det röda Köpenhamn.

Då och då under samtalet ber Schlüter nämligen om lite betänketid för att kunna fundera ytterligare några varv på en frågeställning. Inte för att han lider av minsta tecken på glömska, sin ansenli-

ga ålder till trots, utan för att få framställningen så korrekt och precis som möjligt. Detta är ju ändå hans *politiska testamente*, en boktitel som Schlüter själv föreslog under arbetets gång.

Resultatet av funderingarna överlämnades så vid nästa möte i form av en bunt tåtskrivna ark som ofta kunde gå från den gamla reseskrivmaskinen direkt in i bokmanuset utan större behov av redigering. På samma maskin skrevs för övrigt den allra första regeringsförklaringen 1982 på bara en timme, och den centrala, borgerliga, poängen var att det hädanefter skulle bli lättare att vara dansk.

I den vevan tar Schlüter också tillfället i akt att utveckla vad han egentligen menade med sin kanske allra mest berömda *oneline*r. Sådana producerades det många av under statsministeråren, till allmän glädje för landets politiska kommentatorer, så många att Wagner i stora drag har kunnat strukturera bokens innehåll efter dem.

Citatet om att han "ikke er så konservativ, så det gør noget" har till och med upphöjts till bokens underrubrik. Mot det verkar Schlüter inte ha några invändningar, trots att innebörden, förklarar han, har missförstått. För visst är han konservativ, ingen tvekan om den saken, men en pragmatisk och resultat-inriktad sådan som inte tappar bort sig i högtflygande ideologiska utopier.

"Geografisnak" om var det egna partiet befinner sig på den ideologiska skalan i förhållande till de andra borgerliga partierna ger han inte heller mycket för.

"Åskådarna kastade sina småmynt till statsministern som ett skojfriskt bidrag till det mildt sagt trängda ekonomiska läge som landet befann sig i."

Att det är en statsminister med fötter na på jorden – och den välbekanta glimten i ögat – märktes också på det sätt han ledde sina regeringar, sammanlagt tre till antalet och med först fyra, sen tre, och till sist två partier i koalition. Ofta ställde han de mindre partiernas intressen före det egna, till viss frustration hos de konservativa partivännerna.

Men att det var han själv, som ledare av det största borgerliga partiet, som skulle tilldelas statsministerposten rådde det först lite delade meningar om. Det jobbet menade sig kollegerna i liberala Venstre ha fortsatt förstatjning på, trots att de alltså hade blivit omsprungna av Det Konservative Folkeparti vid valurnorna.

Till slut var det ändå Schlüter som en solig septemberdag 1982 kunde rada upp sina nyutnämnda ministrar till fotogra-

Esprit d'escalier: regeringen Schlüter 1.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

fering efter den sedvanliga presentationen med sherry och kransekager hos Dronningen.

Åskådarna som väntade på den nya regeringen på Amalienborgs slottsplats kastade sina småmynt till statsministern som ett skojfriskt bidrag till det mildt sagt trängda ekonomiska läge som landet befann sig i. Att reda upp i den röra som Schlüters socialdemokratiske företrädare, den gamle fackföreningsmannen Anker Jørgensen, lämnat efter sig var prio nummer ett för Schlüter.

Genopretningen av den danska ekonomin är utan tvekan det som Schlüter mest

fotnotspolitiken där ett "alternativt flertal" i folketinget tvingat utrikesminister Uffe Ellemann-Jensen att inlägga danska reservationer mot Natos beslut.

Där visade statsministern ännu en gång hur viktigt det var med personliga relationer tvärs över partigränserna, i detta fall till bridgevännerna i Det Radikale Venstre som därefter togs med i den andra av de Schlüterska regeringarna som tack för hjälpen.

I början av 1993 tog den mer än decen-nielånga regeringstiden slut efter justitieministerns sjaskiga hantering av den så kallade tamilfrågan (om anhörig-invandringen av srilankesiska tamiler). Att Schlüters popularitet hos det danska folket trots det var intakt visade de 250 000 personliga rösterna i EU-valet därefter; ännu ett Danmarksrekord som heter duga.

John Wagners avslutande fråga om hur Schlüter helst önskar att bli ihågkommen tycker den forne regeringschefen först är lite pretentiös och högtidlig. Men i vanlig ordning finner Schlüter sig snabbt. Hans svar kan nog de allra flesta danskar utan vidare skriva under på: som en politisk gentleman! ✨

Ann-Sofie Dahl

ihågkommes och hyllas för. Inte minst har *Kartoffelkuren* satt sig fast i det kollektiva minnet, trots att den faktiskt bara var en i den långa raden med åtstramningar som fick Danmark på fötter igen. Av det arbetet kom det ytterligare en minnesvärd *oneline*r när den optimistiskt lagde statsministern, som hade för vana att glatt visslande förflytta sig mellan mötena, förklarade för pressen att det nu gick "ufatteligt godt" för landet.

Själv framhåller Schlüter de utrikespolitiska segrarna som nog så viktiga som de ekonomiska; såväl inom Europapolitiken som i Natosamarbetet, med ett efterlängtat slut på den plågsamma

**SCHLÜTERS POLITISKE
TESTAMENTE
IKKE SÅ KONSERVATIV,
SÅ DET GØR NOGET**
JOHN WAGNER
Gyldendal 2019

Strövtåg i förfallet

FÖR NÅGOT SOM känns som en mansålder sen reste Jimmie Åkesson ner till gränsen mellan Grekland och Turkiet och delade ut flygblad till flyktingarna där, med budskapet att det inte finns plats för dem i Sverige.

Jag tänker på hans flygblad ibland under mina strövtåg i den jämtländska tätorten. Jag har kommit att fästa mig vid den. Här finns allt man kan behöva. Och finns det inte behöver man det antingen inte, eller också kan man beställa det på nätet och hämta ut det på Ica två dagar senare.

Men allt fler verkar vara av en annan mening.

Varje dag lommar jag förbi tecken på att tätorten för inte så länge sen byggdes för fler själar än dagens 1 651. Jag passerar hyreslimpor där putsen flagnar och fönstren gapar tomma. Bakom den imposanta byggnad som för hundra år sen kallades "sinnesslöanstalten", och som nu sakta smulas sönder mellan tidens malande käkar, ligger ett helt bostadsområde för fäfat, förutom en och annan lägenhet där persiennerna hänger på trekvart och sönderslagna möbler vräks ut på bakgården. I norra änden av orten, bortom ett välmående villaområde, väver spindlarna sina trådar innanför fönstren i en samling enplanshus som skulle kunna vara en övergiven lågstadieskola, eller kanske en vårdcentral. När man kikar in ser man plastlaminerade skåpdörrar som fastnat i fallet, och hål i golvet där värmeledningarna förut gled ner.

Det är den sortens byggnader som snabbt brukar tas över av utslagna och hemlösa, eller gräsrökande tonåringar. Men samhället är för litet för att producera ett livskraftigt underlag av ens dessa människor.

JAG STIRRAR SOM förhäxad på dessa subtila men omiskänneliga tecken på förfall, och jag drar mig till minnes en resa genom östra Tyskland för femton år sen. Staden Eisenhüttenstadt byggdes i början av 50-talet, då under namnet Stalinstadt. Den kallades "Tysklands första socialistiska ort" och uppfördes runt ett stålverk. Efter murens fall strömmade invånarna västerut, och femton år senare var Eisenhüttenstadt en spöktad. Jag promenerade genom folktomma stadsdelar av Rinkebys storlek. Och hyreskolosser är som levande organismer – om ingen spolar i toaletter och kranar börjar de ruttna uppifrån.

Ändå blir jag inte nedslagen när jag går igenom den sönderfallande jämtländska tätorten. Det är som att passera en stor buffé när de sista gästerna skramlat hem. Fat efter fat av läckerheter, bunkar med sallader som knappt blivit rödda. Snart kommer flugorna, och grönsaker-

na kommer att börja skrupna. Och allt jag kan tänka är att det är bråttom – det är vår skyldighet att se till att läckerheterna hittar munnar att stoppas i.

Och här kommer Jimmie Åkessons flygblad in i bilden.

Den syrliga kopplingen mellan SD-gnölet om det överfulla Sverige och glesbygdens ödslighet är inte världens piggaste. Ståuppkomiker har vevat den i decennier, och till och med Fredrik Reinfeldt gjorde den efter en flygtur över Norrlands folktomma vidder.

FÖR NÅGRA ÅR sen gjorde jag en bilresa upp till Haparanda, och körde genom norrländska hålor där det enda livstecknet utgjordes av mörkhyade unga män som stod utanför byns thaiolk och rökte och pratade och stampade i sina sneakers för att betvinga kvällskylan. Och jag klyvdes mellan glädjen i att se avfolkningsorterna fyllas med folk, och den gnagande känslan av att det här bara var ett annat uttryck för att hän-

visa invandrare till miljonprogram som de infödda svenskar-na vänt ryggen.

Ett synsätt som kan sammanfattas: vi skulle aldrig sätta vår fot här – men det duger åt er.

Jo, nog finns det "plats" i Sverige. Men den borttynande landsbygden får inte bli ett avstjälpningsställe för män-

niskor som ingen vill veta av, och som blivit över i vår alltmer slimmade ekonomi. Mardrömmen är en landsbygd där försörjningsstödda "pursvenskar" står i ena änden av en snålblåsigt Ica-parkering och blänger på syriskunglingar som sparkar småsten i väntan på uppehållstillståndet, och när deras blickar möts ser båda en bekräftelse på sin egen underordning.

De infödda svenskarna blänger på syrier-na och tänker: Sådär djupt har jag alltså sjunkit. Och syrierna blänger på de överviktiga och överblivna svenskarna och tänker: Jaha, högre tankar om oss har de alltså inte – det är här de tycker att vi hör hemma.

Det kommer att bli en krutdurk.

Lösningen är en landsbygd som är attraktivare för alla. Under strövtågen i den jämtländska tätorten försöker jag vaska fram exakt vad som lockat mig hit. Och jag fumlar fram slitna ord som "stillhet" och "lugn". Glädjen i att stöta ihop med en granne vid järnvägsbommarna och stå i vårsolen och lovprisa tystnaden, och min granne konstaterar att igår mötte jag inte en enda människa på hela dagen.

Vilket leder oss till en ännu svårare fråga: Hur mycket tål landsbygden att befolkas innan stillheten och lugnet försvinner, och den följaktligen slutar vara landsbygd?

Bengt Ohlsson

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

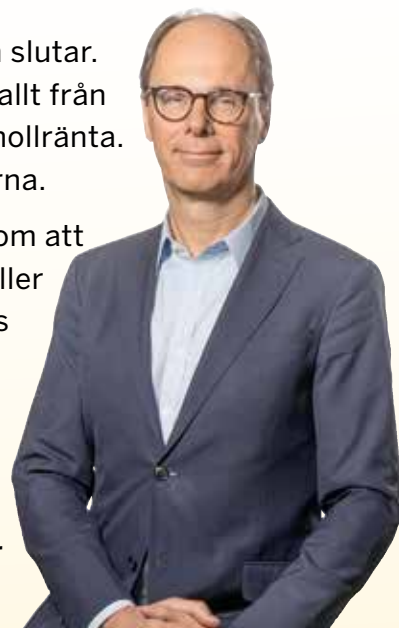

Vårt löfte till läsarna är att ta vid där Facebookflödet och morgontidningen slutar. Fokus försöker se samhället från ett makroperspektiv och bringa klarhet i allt från regeringsbildningar, brexit och Donald Trump till Svenska Akademien och nollränta. Men även berätta om de senaste forskningsrönen och de aktuella författarna.

Veckovis, med 41 nummer om året och digitalt vill vi vara ditt sällskap genom att försöka hålla vårt löfte. Förhoppningsvis hittar du alltid något i tidningen eller på sajten som väcker din nyfikenhet. Vi tror att det är mixen som gör Fokus spännande och relevant, både på papper och digitalt.

Vi vill leverera insikten, eftertanken och bakgrunden. Lika viktigt: Fokus vill ge en idé om vad som väntar runt hörnet. Om vart världen är på väg.

Jon Åsberg, vd och chefredaktör

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)**

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/8 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

90 SVENSK
KONTO INSAMLINGS
KONTROLL

När du ger en gåva kommer dina uppgifter att behandlas av Röda Korset.
Du har rätt till information om hur dina personuppgifter behandlas.
Läs mer på www.rodakorset.se/om-oss/personligintegritet

900 80 12

Vårt swishnummer är helt ofarligt att sprida.
Ditt bidrag räddar liv i den pågående coronakrisen.

Svenska Röda Korset